

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

135. évfolyam, 1. szám

2011

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: SZABÓ JÓZSEF egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD egyetemi tanár

Alelnökök: DUSEK LÁSZLÓ tanár; KOVÁCS ZOLTÁN egyetemi tanár;

GÁBRIS GYULA egyetemi tanár; SCHWEITZER FERENC egyetemi tanár

Főtitkár: MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Titkár: ERÖSS ÁGNES geográfus

Titkárságvezető: KATONA KATALIN

Könyv- és térképtáros: PÉTERVÁRI LÁSZLÓ

Felügyelőbizottság elnöke: ÜTÖNÉ VISI JUDIT főiskolai docens, OKI főmunkatárs

Választmány

ANTALPÉTER KATALIN középiskolai tanár

ARDAY ISTVÁN iskolaigazgató

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

BARANYAI LÁSZLÓ középiskolai tanár

BERNEK ÁGNES főiskolai tanár

BÓDIS BERTALAN iskolaigazgató

CSATÁRI BÁLINT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

CSAPÓ TAMÁS osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DÁVID ÁRPÁD osztályelnök, főiskolai docens

DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

GÁL ANDRÁS iskolaigazgató

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

HANUSZ ÁRPÁD tszv. egyetemi tanár

HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató

JÁKI KATALIN középiskolai tanár

KARANCSI ZOLTÁN tszv. főiskolai docens

KEVEINÉ BÁRÁNY ILONA osztályelnök,
egyetemi tanár

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KIS JÁNOS középiskolai tanár

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOC SIS KÁROLY szakosztályelnök,
intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR főiskolai tanár

KOPEK ANNAMÁRIA osztályelnök,
osztályvezető

KOROMPAI ATTILA egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztálytitkár, egyetemi docens

NAGY BALÁZS szakosztálytitkár, egyetemi
adjunktus

NAGY GÁBOR intézetigazgató

NYÍRI ZSOLT középiskolai tanár

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

SMIGERNÉ HUBER GABRIELLA középiskolai
tanár

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SZABÓ GYÖRGY egyetemi docens

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

VIZI ISTVÁN osztályelnök, oktatási igazgató

WILHELM ZOLTÁN osztályelnök,
tszv. egyetemi docens

ZSILINSZKY ENDRE középiskolai tanár

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Előszó

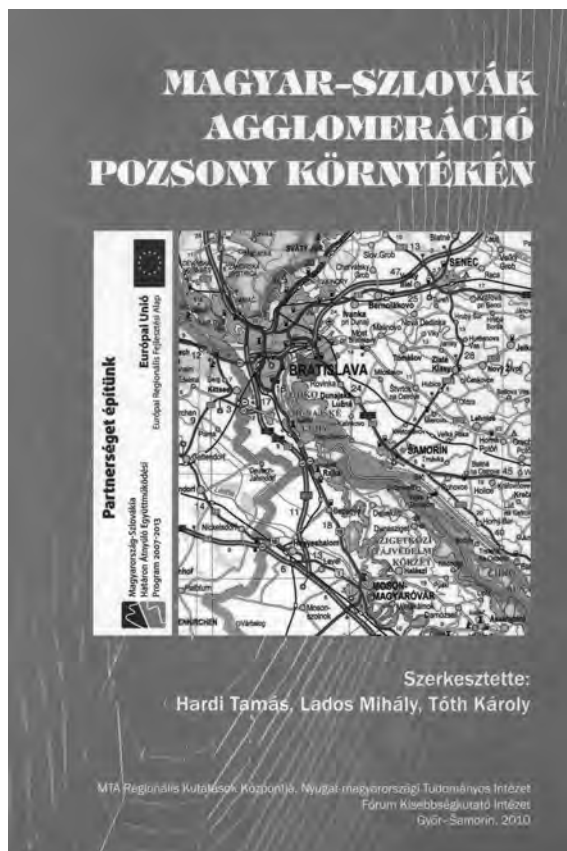
A 135. évfolyamába lépett Földrajzi Közlemények, mint az anyanyelvű tudományművelés, a földrajzi gondolatok és kutatási eredmények közreadásának fóruma, továbbra is a mindenkori szerkesztőségtől elvárt konzervatív, ugyanakkor haladó elvek mentén kívánja küldetését betölteni. Ez természetesen nem jelentheti a változatlanság fenntartását, ahogy az élő klasszikus, Woody Allen fogalmaz: „a hagyomány az állandóság illúziója”. Ahogyan a Földrajzi Közlemények eddigi történetében előfordultak kisebb-nagyobb személyi és formai változások, úgy ezúttal is a szakmai színvonal megtartása és a kor követelményeihez való alkalmazkodás lebegett szemünk előtt, így újabb változtatásokra szántuk el magunkat.

Örömmel jelentem, hogy a Tudományos Tanácsadó Testület és a Szerkesztőbizottság egyaránt kibővült: előbbi munkáját KOCSIS KÁROLY, utóbbiét ILLÉS SÁNDOR és FÁBIÁN SZABOLCS kollégák fogják segíteni a jövőben. A minőség kérlelhetsen fenntartása előbb-utóbb meghozza gyümölcsét, ebben a folyamatban a Földrajzi Közlemények invitálását elfogadó kiváló szakemberek – a csapat már meglévő jeles tagjaival együttműködve – garanciát jelentenek a szüretre. Egy tudományos folyóiratnál számos tényező jelezheti az eredményes betakarítást, esetünkben az EBSCO indexálása és az MTA X. Földtudományok Osztályától a „tudományos, lektorált folyóirat” besorolás elnyerése. A Nemzeti Kulturális Alap és az MTA X. Földtudományok Osztálya által évek óta folyamatosan biztosított anyagi támogatás a siker kézzelfogható mutatója.

Ami a formai módosításokat illeti, szinte észrevétlenek lesznek: a szerző munkahelye és elektronikus elérhetősége a címoldali lábjegyzetből a tanulmány végére kerül, ugyancsak ott fogjuk szerepeltetni a köszönetnyilvánítást is. Így egyrészt jobban alkalmazkodunk a mértékadó külföldi folyóiratok formai megjelenéséhez, másrészt elkerüljük, hogy a sok-sok szerzős tanulmányok készítőinek adatai kevésbé elegáns nyitóoldalakat produkáljanak. A születésnap megemlékezések esetében új elem, hogy az újabb évfordulós köszöntések ismétléseinek elkerülésére a 65 éves ünnepeltről addigi életpályájának objektív bemutatásával emlékezünk meg, majd ezt követően ötvenként egy-egy pályatárs szubjektív hangvételű köszöntése következik. A régi-új szerkesztési elvek között szerepel, hogy az évfolyam 3. számában az adott év vándorgyűlésén elhangzott tudományos előadásokhoz kapcsolódó tanulmányokat közöljük. További célkitűzésünk, hogy a Földrajzi Közleményeknek minden évben legyen egy tematikus száma.

Reményeink szerint a fenti változások hozzájárulnak ahhoz, hogy a tekintélyes múlttal rendelkező tudományos folyóirat presztízsét megőrizzük, elismertségét tovább növeljük, ezáltal a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen anyagi támogatások körét bővítsük.

MICHALKÓ GÁBOR

HARDI TAMÁS – LADOS MIHÁLY – TÓTH KÁROLY (szerk):
Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén
MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr-Samorin, 223 p.
(kétnyelvű kiadvány)

Pozsony talán az egyetlen főváros a világon, amelyik egyszerre két szomszédos állammal is határos: Ausztriával és Magyarországgal. A városból kiköltöző lakosok gyakran a szomszédos országok határ menti településein vásároltak ingatlant maguknak, felismerve, hogy ezekben a falvakban az ingatlanárak meg sem közelítik a fővárosi, illetve főváros környéki árakat. A kötet a Pozsonyból kiköltözők helyzetét, a szuburbanizáció hatásait vizsgálja a magyar többségű Csallóközben és Magyarország határ menti falvaiban. Az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete és a Fórum Kisebbségkutató Intézet, összefogva három szlovákiai (Somorja, Pozsonypüspöki és Vajka) és három magyarországi (Dunakiliti, Mosonmagyaróvár és Rajka) érintett önkormányzataival az Európai Unió támogatásával egy éven keresztül vizsgálta a térséget. A kutatás egy jelenséget követett nyomon, amelyre még nem volt példa a térségben. A kiadvány célja, hogy bemutassa ezt a folyamatot és segítsen választ adni az önkormányzatoknak és a közszolgáltatóknak a szuburbanizációból eredő problémákra.

További információ: hardit@rkk.hu

KLÍMAVÁLTOZÁS: DISKURZUSOK A KATASZTRÓFÁTÓL A KÉTELKEDÉSIG (2. RÉSZ)

JANKÓ FERENC – MÓRICZ NORBERT – PAPPNÉ VANCSÓ JUDIT

CLIMATE CHANGE: DISCOURSES FROM CATASTROPHE TO SCEPTICISM

Abstract

In this review paper the development and present features of climate change discourse are demonstrated, particularly the motives of the language of climate catastrophe is analysed; i.e. the theory of 'stable' and 'normal' climate, the necessity of fear, and the 'tipping point' theory of climate modelling. The study scrutinizes the characteristics of the remarkable contraries in climate change discourse as well: mainstream and sceptical communication in the viewpoint of sociology of science; relationship between science, politics and media; geopolitical conflicts, eventually with comments on the simplification of climate change discourse. In their conclusion the authors argue that a come-back to a more complex environmental discourse and more complex approach of climate change are needed, in science and in society as well. This might be the way to put the controversies to their right place and to achieve a deliberate and peaceful transformation in the nature–society relationship.

Keywords: climate change, culture, discourse, alarmism, climate catastrophe, post normal science, communication

A klímaváltozás-diskurzus fejlődésének főbb állomásai

Az emberiséget a klíma és az időjárás mindig is foglalkoztatta, az évszakok változékonyságának, a rendkívüli időjárási eseményeknek nagy jelentőséget tulajdonítottak, azokat sokáig Isten ítéleteként értelmezték (HULME, M. 2008a). Emellett régtől fogva létezett az éghajlati determinizmus, az ún. klímateória (STEHR, N. – STORCH, H. VON 2000; RÁ CZ L. 2001; HAJDÚ Z. 2003), amellyel rokon az éghajlat kórképként, diagnózisként való értelmezése, ami magyarázatot ad például arra, hogy Európa miért alkalmasabb térszíne a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, mint a trópusok (HULME, M. 2008a).

Az antropogén klímaváltozás nem teljesen új fogalom. A klímaingadozásokat korábban a telepések okozta tájváltozásokkal, a villámhárítók elterjedésével, a háborúkkal vagy éppen a boszorkányok tevékenységével hozták összefüggésbe (BEHRINGER, W. 1999; OSTER, E. F. 2004; STORCH, H. VON – STEHR, N. 2006). (Ide kapcsolódó hazai adalékot találunk CHOLNOKY JENŐ (1940) egyik kései munkájában. CHOLNOKY a maga korában nem volt egyedül azon véleményével, hogy az éghajlat néhány ezer éves távlatban változatlan (vö. STORCH, H. VON – STEHR, N. 2006). A szerző élesen bírálja azt a feltételezést, hogy az ember meg tudná változtatni az éghajlatot, miszerint például az 1860-as évek szárazságait a folyóvíz-szabályozások okozták volna az Alföldön, vagy hogy „az 1940-es év kivételes időjárásait a szörnyű háborúknak tulajdonítják”). Az antropogén klímaváltozás gondolata a 19–20. század fordulóján, ARRHENIUS elméletéhez kapcsolódóan, globális ideaként születik újjá: az ember már az egész Föld éghajlatát megváltoztathatja (WEART, S. R. 2010).

Az (antropogén) klímaváltozás koncepciója tartalmilag változatosan fejlődött. A századfordulótól a 20-as évekig még a globális lehülés réme jelent meg néhány újságcikkben, a 30-as évek nagy szárazságai kapcsán már a felmelegedő Föld víziója. A második világháború után ismét a jégkorszaktól való félelem kerekedett felül, bizonyos összefüggésben a hidegháborús, nukleáris fenyegetéssel (lásd a nukleáris tél fogalmát). A 70-es

években megint a globális felmelegedés került előtérbe (ANDERSON, R. W. – GAINOR, D. 2006; STORCH, H. VON – STEHR, N. 2006; HULME, M. 2008a).

A politika szintjén a Római Klub, a hozzá kapcsolódó Meadows-jelentés és a stockholmi konferencia készítette elő a Föld éghajlatáról szóló 1979. évi konferenciát (World Climate Conference), ahol deklarálták, hogy valamit tenni kell az ember okozta változások megakadályozása érdekében. Az 1985-ös villach-i konferencián huszonkilenc ország tudósa kifejezetten a szén-dioxid és más üvegházhatású gázok mennyiségi növekedésének várható következményeit értékelte. Megállapították, hogy a következő évszázad első felében várható felmelegedés oly mértékű lesz, amilyen az emberi történelem során még nem fordult elő, ezért számos sürgető intézkedést javasoltak (WEINGART, P. et al. 2000; BÍRÓ D. 2003; HULME, M. 2008a; REDDY, B. S. – ASSENZA, G. B. 2009).

A régebb óta formálódó természetvédelem, a környezetvédelem, illetve az aktuálisan reflektorfényben lévő ügyek (savas esők, „ózonlyuk” stb.) bázisán ekkortájt alakultak ki a környezetvédő mozgalmak. Ezek a fennálló tudományos bizonytalanságok ellenére már korán sürgős globális politikai intézkedéseket javasoltak a klímaváltozás tárgyában. A 70-es évekbeli olajválság idején még az energia-krízis került előtérbe, a 80-as évek olajbővsége idején pedig már az éghajlatváltozás szerepelt e mozgalmak zászlaján (COHEN, S. et al. 1998).

A klímaváltozás azonban egészen a nyolcvanas évek végéig kevésbé vonta magára a közfigyelmet, jobbra csak tudományos témának számított. A szakmában pedig inkább a megelőzés, az alkalmazkodás volt a kulcsszó. A közfigyelem felkeltéséhez nem volt elég-séges a tudomány fejlődése; az USA-ban például az időjárás segített: 1988 rendkívül forró és száraz nyara kapcsán James Hansen, a NASA egyik intézetének igazgatója az amerikai szenátusi bizottság előtt hangsúlyozta, hogy már 99%-os bizonyossággal elkezdődött a klímaváltozás. Ez nagy sajtófigyelmet kapott, s a diskurzus fejlődésében sokan mérföld-kőnek tekintik. Németországban a Német Fizikai Társaság memoranduma keltette fel a politika és a sajtó figyelmét. A közvélemény minderre lassabban reagált, a politikának viszont innen számítva elég volt egy szűk évtized és eljutott Kiotóig, az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását korlátozó egyezményig. Amellett, hogy globális környezeti problémává, sőt veszélyforrássá, biztonsági és morális üggyé vált, a klímaváltozás fontos téma lett az energiapolitikában, a fejlődésgazdaságban, a fejlesztéspolitikában, a külpolitikában és a nemzetközi kapcsolatokban is, ami maga után vonta az ilyen irányú kutatások kibontakozását (AGRAWALA, S. 1998; BORD, R. J. et al. 1998; MAHLMAN, J. D. 1998; WEINGART, P. et al. 2000; ADGER, W. N. 2001; DEMERITT, D. 2001; LIVERMAN, D. M. 2009; WEART, S. R. 2010).

A jelenlegi klímaváltozás diskurzusai

ADGER, W. N. (2001) az éghajlatváltozás okainak szempontjából két alapvető beszéd-módot különböztetett meg: a globális környezeti menedzsment a népességnövekedéssel és a társadalmi, gazdasági intézmények hibás működésével magyarázza az éghajlatváltozást és nemzetközi összefogást vár el a tudományos kutatásokban. A „tékozlás” populista diskurzusa viszont a fogyasztói társadalmat, a fejlett kapitalista világot tartja hibásnak, és annak felszámolásában látja a megoldást.

Az éghajlatváltozás megítélése az ezredforduló után újabb léptékváltáshoz érkezett; ennek oka legfőképpen az IPCC harmadik és a még annál is borúlátóbb negyedik jelentése 2001-ben és 2007-ben (RISBEY, J. S. 2008). Mindez több, egymással összefüggésben lévő, egymást erősítő szférában is lemérhető. Kiszélesedtek a természet- és társadalom-

tudományi kutatások, az éghajlatváltozás alapvető területté vált a kutatásfinanszírozásban és a tudománypolitikában. Számos híradás jelenik meg a médiában kutatási eredményekről szóló beszámolók, illetve időjárás szelsőségekről való tudósítások formájában (WEINGART, P. et al. 2000; CARVALHO, A. 2007; RUSSIL, C.–NYSSA, Z. 2009; SAMPEI, Y.–AOYAGI-USUI, M. 2009). A globális klímapolitikát érintően a 15. ENSZ-konferenciát rendezték meg Koppenhágában, nemzeti szinten éghajlat-változási stratégiák és klímátörvények formálódnak, a lokális szinteken pedig terjedőben van az öko/zöld/fenntartható város vagy éppen a klímabarát települések településfejlesztési víziója, illetve koncepciója (BULKELEY, H.–KERN, K. 2006; ANTAL Z. L. 2008).

A klímakatasztrófa diskurzusa az ezredfordulótól bontakozott ki, gyökerei természetesen régebbiek. (Nemzetközi szinten híres korai példa egy 1986-os Der Spiegel-címlap, amely vízben állva ábrázolta a kölni dómot – WEINGART, P. et al. 2000). A kutatásokban és a klímapolitikában megjelent az a törekvés, hogy meghatározzák azt az üvegházgáz-kibocsátási szintet, amellyel még elkerülhető a veszélyes mértékű klímaváltozás (LIVERMAN, D. M. 2009). A probléma súlyosságáról és a földi társadalom jövőéről különböző vélemények formálódnak. RISBEY, J. S. (2008) szerint rémhírkeltő (angolul alarmist) és aggodalomkeltő, figyelemfelhívó, figyelmeztető (alarming) diskurzus különböztethető meg (vö. BARTUS G. 2009). Az előbbi nagyon sürgősnek ítéli a beavatkozást és rettenetesnek látta a jövőt: az éghajlat megváltozását katasztrófálisnak, gyorsan bekövetkezőnek, visszafordíthatatlannak stb. írja le, és azt sugallja, hogy bármit is teszünk, a baj már elkerülhetetlen. A józanabb diskurzus viszont hisz a gyors beavatkozások sikerében. Az elemzések azt mutatják, hogy a kettő közötti választóvonal nem egyezik meg a környezeti mozgalmak és a tudósok közötti határral, az utóbbiak között is rendre előfordulnak rémhírkeltők (WEINGART, P. et al. 2000; HULME, M. 2008a; RISBEY, J. S. 2008). Jó példa erre az is, hogy a katasztrófa-diskurzusban az egyik fontos metaforává a visszafordíthatatlanságot, a drámai változásokat szimbolizáló „tipping point” („töréspont”, „billenéspont”) idea vált, amely a médián kívül a tudományos írásokban is megjelent. Sokat idézik az IPCC harmadik jelentésében található „burning embers” (izzó parázs) ábráját, amely a Földet fenyegető veszélyeket foglalja össze (LOWE, T. et al. 2006; ANTILLA, L. 2008; HULME, M. 2009; LIVERMAN, D. M. 2009; RUSSIL, C.–NYSSA, Z. 2009; vö. MIKA J. 2002; BARTHOLY J.–MIKA J. 2005). Lehet vitázni azon, hogy mennyire „alarmista” AL GORE (2006) filmje vagy a belőle készült könyv, de az „Age of Stupid” c. filmen (www.nelegyhulye.com) vagy a koppenhágai klíma-csúcs nyitófilmjén már kevésbé („Please help the world”).

A hirtelen éghajlatváltozások iránya azonban kétféle is lehet; a felmelegedés lehűlésbe is átcsaphat. Ennek jó példája a „The day after tomorrow” c. film (2004), amely egyes tudományos elméletek alapján a Golf-áramlat leállása miatt beköszöntő jégkorszak katasztrófáját vizionálta (LOWE, T. et al. 2006). Ezért is váltotta fel a tudományos szakirodalom szóhasználatában a globális felmelegedést a klímaváltozás kifejezése, viszont előbbi bővebb, konkrétabb jelentéstartalma miatt továbbra is fontosabb szerepet tölt be a közbeszédben (WHITMARSH, L. 2009; WEART, S. R. 2010).

A klímakatasztrófa diskurzusa

Mi okozhatta azt, hogy az éghajlatváltozás diskurzusa ilyen irányokba fejlődött, miért jelent meg a katasztrófa-nyelvezet? Ennek sokrétű okai lehetnek. Nézetünk szerint az antropogén klímaváltozás elméletének kialakulásával párhuzamosan fejlődött ki és máig tartja magát egy mögöttes mítosz, az éghajlat emberi léptékben való állandóságának teóriája (vö. RÁCZ L. 2001; KOPPÁNY GY. 2007, 2008). A geológiai korok éghajlatváltozásainak és a holocén klímainagadozásainak közismertsége ellenére az alarmista diskurzust gyak-

ran szövi át a klímaállandóság mítosza, vagyis a viszonyítás kérdése gyakran hibádzik. Pedig az éghajlat változását – nemcsak földtörténeti léptékben nézve – axiómának kellene tekintenünk.

A mindenkori klíma kellően kiegyensúlyozott volt ahhoz, hogy az élet kialakuljon és folyamatosan fejlődjön a Földön, de kellően változékony is, hogy befolyással legyen rá (PROBÁLD F. 1981). A bioszférában végbement számtalan változásban – fajok tömeges kihalása és új fajok megjelenése – a mindenkori klímaváltozásoknak nagy szerepe lehetett. Tény, hogy a jelenlegi éghajlat – földtörténeti léptékben – az átlagostól eltérő, jóval hidegebb időszak, hiszen a jégtakaróval borított sarkvidék ritka, a Föld élete során csak rövid epizódként felvillanó éghajlati állapot. Társadalomtörténeti szempontból a mai éghajlat melegebb időszaknak tekinthető, figyelembe véve, hogy az ember megjelenése óta eltelt utóbbi 2,5 millió évben zajlott le egy nagyjából 2 millió évig tartó jégkorszak, amelynek utolsó szakasza 10–12 ezer évvel ezelőtt, a földművelés kezdetekor zárult le. Az azóta eltelt időszak éghajlata csak ekkortól vált melegebbé és elég kiegyensúlyozottá – de nem változatlaná – ahhoz, hogy az emberiség máig tartó fejlődése végbemehessen (CZELNAI R. 1999; KERÉNYI A. 2008).

A rémhírkeltő és a borúlátó kommunikáció azonban egyaránt azt sugallja, hogy az emberiség számára csak egyetlen optimális éghajlati rendszer – egyetlen megfelelő földi átlaghőmérséklet – létezik. Ami ettől néhány fokkal felfelé vagy lefelé eltér, az már veszélyezteti a földi társadalmakat. Ezért olvasni, hallani sokfelé a földi klímát megváltoztató emberről vagy a klímaváltozás megakadályozásának fontosságáról.

A klímaállandóság mítoszához kötődő „normális” éghajlat ideája egyrészt az éghajlat-tal kapcsolatos elképzelésekből, a különböző klímafogalmakból táplálkozik. A kulturális klímafogalom hosszabb idő – több emberöltő, akár évszázadok – alatt alakul ki, átszövi a népek kultúráját, így az éghajlatról és az aktuális időjárásról való véleményformálását is. A pszichológiai éghajlatfogalom rövidebb időskálán – egy emberi élet vagy annak egy szakasza – alakul ki, az egyes ember ehhez méri a jelen időjárási eseményeit és alakítja jövőbeni elvárásait az éghajlattal kapcsolatban. E klímakonstrukció során az időjárás és a klíma fogalma gyakran összekeveredik, hiszen itt az időléptékek között már minimális a különbség (BARTHOLY J. – MIKA J. 2005; KERÉNYI A. 2008). Ennek eredményei azok a narratívák, amelyek képtelenek beilleszteni az időjárási szélsőségeket a saját éghajlatképbe, s ezek után egyértelmű a következtetés: változik az éghajlatunk (vö. SHANAHAN, J. – GOOD, J. 2000). Vagyis a globális klímaváltozás a pszichológiai éghajlat-fogalmon keresztül válik megfoghatóvá, érzékelhetővé, amiben nagy szerepet kapnak a szélsőséges időjárási események (BORD, R. J. et al. 1998; HULME, M. et al. 2009). AL GORE a Kellemtelen igazság c. filmjében, illetve könyvében részben erre alapozza alarmista mondanivalóját, de tovább is megy: a személyes élettörténeteket a klímaváltozás narratíváiba emeli be (GORE, A. 2006).

A kulturális és a pszichológiai éghajlat-fogalom mellett a harmadik, a WMO által meghatározott és egységesített statisztikai klímafogalom – amely jelenleg az 1961-től 1990-ig terjedő időszak átlagaként adódik – szintén azt sugallja, hogy a nevezett periódus volt a „normális” Föld és az ember történetében, vagyis klímafogalmaink – a statisztikai, a kulturális és a pszichológiai – rendre etalonként működnek (KERÉNYI A. 2008; DANIELS, S. – ENDFIELD, G. H. 2009; HULME, M. et al. 2009).

A katasztrófa-nyelvezet egy másik gyökere a társadalomfejlődésben, az emberi gondolkodás és világkép fejlődésében, azaz a jövőtől, a veszélyektől, a kockázatoktól való félelemben kereshető. Ahogy az emberiség elvilágiasodott, az istenfélés helyébe más és más került. A 20. század történetében ilyennek tekinthetjük a gazdasági világválságokat, a globális járványokat, a náciizmust, a kommunizmust, a hidegháborút stb. és legújabban

a terrorizmust, de ebbe a sorba került az éghajlatváltozás is. Példaként hozhatjuk fel a holland származású amerikai geográfus, HARM DE BLIJ könyvének címét: „Why geography matters: Three challenges facing America: Climate change, the rise of China, and global terrorism.” (Oxford University Press, 2005) Vagy említhető a chicagói egyetem atomtudósai által 1947-ben létrehozott ún. „Doomsday Clock”, az utolsó ítélet órája, amely eredetileg a nukleáris fenyegetés elleni jelképként szolgált. Ez szimbolikusan mindig a Föld hátralevő perceit mutatja, összefüggésben a nukleáris fegyverkezéssel kapcsolatos eseményekkel. A 2007-es előreállításkor (4. IPCC jelentés), illetve a 2010-es visszaállításkor (COP-15) viszont már a klímaváltozással kapcsolatos hírek is szerepet játszottak (<http://www.the-bulletin.org/content/doomsday-clock/overview>). Sokan az említett kihívások elé helyezik a klímaváltozást, amely a 90-es években került előtérbe, amikor a hidegháborús veszély elmúlóban volt (HULME, M. 2008a; MASCO, J. 2010; vö. BECK, U. 2003, 2007). Ennek egyik lenyomata a Római Klub 1991-es jelentésében található, ahol a környezetszennyező ember, mint az emberiséget egyesítő új ellenség jelenik meg (KING, A. – SCHNEIDER, B. 1991). A különböző fenyegetések „versenyét” jól jelzi, hogy míg 2008-ban az Eurobarometer felmérése a szegénységgel, az élelem- és vízhiánnyal együtt a klímaváltozást hozta ki a legnagyobb veszélynek (67 és 62%-os említés), 2009-re, a gazdasági világválság kibontakozásával a 27 ezer fős európai minta már csak a harmadik helyre rangsorolta, s a gazdasági krízis problémája a második helyre jött fel (EB 2009).

Természetesen a kutatási eredmények is táplálják a klímakatasztrófa diskurzusát. A „tipping point” elméletéről már ejtettünk szót, e mellett a klímamodellek szerepére kell utalnunk. A számítógépes klímaszcenáriók rendre igen jelentős hőmérséklet-emelkedést, az ezek alapján végzett modellszámítások szélsőségesebbé váló időjárást, több természeti katasztrófát prognosztizálnak az évszázad közepére, végére (IPCC 2007). A klímakutatásban a modellezés a legfontosabb és a leghitelesebb vizsgálati irányvá vált, legyen szó a működés szimulációjáról vagy az előrejelzésről, azonban többek figyelmeztetnek a klímamodellek problémáira (SHACKLEY, S. – WYNNE, B. 1995; MAHLMAN, J. D. 1998; COHEN, S. et al. 1998; CZELNAI R. 1999; EDWARDS, P. N. 1999; DEMERITT, D. 2001; HULME, M. – DESSAI, S. 2008).

Az pedig kézenfekvő, hogy ily módon – a tudománnyal való egyetértésben – a média, s különösen a bulvármédia a természeti katasztrófákkal és szélsőségekkel találja a klímaváltozás témáját. De az éghajlatváltozás szinte nem is „adható el” másképpen, csak a katasztrófák képsoraival, illetve nyelvezetével. Az okok és a hatások is gyakran különböző földrajzi helyeken figyelhetők meg, így az okok kapcsán rendre füstölgő gyárkérményeket láthatunk (MOSER, S. 2010).

A kommunikáció törésvonalai

A tudományos vita természete

Mind ez ideig az antropogén klímaváltozás diskurzusait elemeztük. Az alábbiakban, a kört tágítva, az ezekkel szembehelyezkedő szkepticizmust vizsgáljuk meg. A szkeptikusok és az antropogén éghajlatváltozást elfogadók közötti választóvonal többféleképpen meghúzható, sőt egy harmadik csoport, a klímaváltozás-realisták is megkülönböztethető, akik egyetértenek a probléma és a beavatkozások fontosságával, de az intézkedések módját vitatják (REDDY, B. S. – ASSENZA, G. B. 2009). A szkeptikusok tábora az USA-ban a legerősebb, számos közismert tudóssal, erre a sajátos tudománytörténeti-tudománypolitikai környezet is magyarázatot ad (LAHSEN, M. 2008). Az angol Wikipédián található gyűjtés

42 tudóst sorol fel és mutat be. Ennél pedig nagyságrendekkel több azoknak a sora – 31 ezer egyetemi diplomás, köztük 9 ezer PhD-s – akik aláírtak az USA-ban egy petíciót, amelyben az szerepelt, hogy nem az ember okozza a felmelegedést. (http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_scientists_opposing_the_mainstream_scientific_assessment_of_global_warming; <http://www.petitionproject.org/>)

A legfőbb vitakérdés az, hogy mi okozza az éghajlatváltozást, másodsorban pedig, hogy globális felmelegedés vagy lehűlés figyelhető-e meg. A kutatási főáram ezeket a kérdéseket tekintve megállapodott tudományról beszél; az uralkodó álláspont szerint az ember és a szén-dioxid szerepe axiomatikus, azaz vitán felül áll. Jelen alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy a „mainstream” hogyan védi, a szkeptikusok pedig hogyan támadják ezt a paradigmát.

A szerteágazó kutatási eredmények szintetizálására kevesen vállalkoznak, talán azért is, mert e feladatot 1988. évi megalakulása óta az IPCC vállalta magára. Ezért érdemes megvizsgálnunk az IPCC szerepét a tudástermelés és -transzfer folyamatában. Sokan rámutatnak, hogy az IPCC a tudományos vitát gyakorlatilag kontrollált módon, a jelentések elkészítésének folyamatában oldhatja fel, s ezzel tulajdonképpen megnehezíti a további vitát, hiszen egy komoly apparátus által produkált konszenzussal állunk szemben. Így alakulhatott ki a szervezet hegemóniája a tudományos és más társadalmi kommunikációban is. De az IPCC sikere nem csak ebben van: a klímaváltozás-kutatás fő irányzatainak – energiapolitika, klímamodellelés, hatáselemzés – égisze alatt a mainstream tudósai és velük együtt a környezetpolitikusok, a környezetvédők, azaz a tudomány és a politika is egyesültek (AGRAWALA, S. 1998; COHEN, S. et al. 1998; DEMERITT, D. 2006; HULME, M. 2008b; LIVERMAN, D. M. 2009).

A természettudományi kutatások többsége nem kérdőjelezi meg a fent körülírt axiómát. Inkább egy-egy részterületre koncentrálva, KUHN, T. (1984) szavaival élve: „rejtvényfejtő” módon járulnak hozzá a klímarendszer működésének és változásának megértéséhez. A társadalomtudományi kutatások is rendre az axiómából indulnak ki. Ezt diktálja az is, hogy a két tudomány között bizonyos fokú alá-fölérendeltségi kapcsolat van, s támaszkodni kell a természettudományban kialakult látszólagos egyetértésre. Mindezek ellenére létezik vita, de az elsődlegesen nem a tudományos fórumokon zajlik. Csak néhány nyíltan szkeptikus tanulmány jutott át a vezető tudományos folyóiratok szaklektorálásán, vagy marginális, kevésbé ismert, esetleg köztudottan szkeptikusok által irányított szaklapban (pl. Energy and Environment) publikálták ezeket. Itt csak utalunk a középkori meleg időszakokkal vagy a „hokiütő” ábrával kapcsolatos vitákra, amelyek nem véletlenül váltak a szkeptikus tábor legfontosabb témáivá (DEMERITT, D. 2006).

Hogy mégis számos, a konszenzusnak többé-kevésbé ellentmondó tudományos eredmény létezhet, azt a szkeptikus kutatók egyik újabb törekvése igyekszik demonstrálni. Az amerikai kezdeményezésre létrehozott Non-governmental International Panel on Climate Change (NIPCC) nemzetközi szerzőgárdája 2009-ben adta ki 800 oldalas jelentését (www.climatechangereconsidered.org).

A szkepticizmus gyökereit sokan egyes konzervatív politikusok, az olajipar és néhány kételkedő tudós egymásra találásában látják. A tudományos főáram részéről ezért gyakran éri az a vád a szkeptikus tudósokat, hogy őket az olajtársaságok pénzelik. Tény, hogy az olajtársaságok a maguk eszközeivel – ki jobban az előtérben, kutatások finanszírozójaként is, ki inkább szemlélként – részt vesznek a vitában (HOVE, S. VAN DEN et al. 2002). Tény, hogy a tanulmányunk első részében idézett SOON, W. – BALIUNAS, S. (2003) írást is az American Petroleum Institute támogatta. A támadások keresztüzében elsősorban az Exxon vállalat áll, amelynek tevékenysége leleplezésére a Greenpeace külön honlapot hozott létre (www.exxonsecrets.org).

A szkeptikusok a mainstream tudomány hitelességét, minőségét (~junk science), ezzel összefüggésben a lektorálási folyamatot és az IPCC jelentéskészítési módszerét támadják: szerintük a vezető pozíciókban ülő klímatudósok nem engedik megjelenni az antropogén klímaváltozás elméletét fokozottan kikezdő tanulmányokat. Minderre a szokványos mainstream válasz az, hogy a szkeptikus, tudománytalan, „nonscience”-t művelő „áltudósok” természetszerűleg nem jutnak publikációs lehetőséghez (DEMERRIT, D. 2006). Ez a vita 2009 végén a University of East Anglia, Climatic Research Unit (CRU) feltört szerveréről származó e-mail-ek nyomán lángolt fel. A klímaváltozás vezető tudósai által írt, s az ily módon napvilágra jutott levelek egy olvasata szerint az érintettek igyekeztek kontroll alatt tartani és befolyásolni a tudományos publikációkat és eredményeket (http://en.wikipedia.org/wiki/Climatic_Research_Unit_hacking_incident). Az incidens némiképp a koppenhágai klímacsúcsot is beárnyékolta, a szkeptikusok az ügyet egyszerűen csak Climategate néven emlegetik és az IPCC hiteltelenné válását hangoztatják (pl. <http://www.climate-gate.org>, <http://www.eastangliaemails.com>). De a CRU-incidens és az időközben beismert IPCC-tévedések nem csak a szkeptikus közösségben okoztak élénk reakciókat. Vannak vélemények, amelyek szerint az egész klímatudomány vált hiteltelenné és a kialakult helyzet nem tartható tovább; az IPCC és a tudomány belső folyamatainak reformjára van szükség (HULME, M. – RAVETZ, J. 2009; SCHIERMEIER, Q. 2009; STORCH, H. VON – ALLEN, M. 2009; HULME, M. 2010; TOL, R. et al. 2010).

Tudományszociológiai nézőpontból igen érdekes a helyzet: mindkét fél tudománytalannak minősíti a másik tevékenységét. A tudomány MERTON, R. K. (2002) által leírt normái közül tehát kettő áll a fókuszban. Egyrészt mindkét oldalról megkérdőjelezik „a tudomány érdekmentességét, pártatlanságát”, azaz a kölcsönös vádak szerint a tudományos eredmények részrehajlók, mögöttes érdekeket szolgálnak. Másrészt a „szervezett szkepticizmus” normája is – miszerint minden elméletet ellenőrizni kell, s folyamatosan szigorú ellenőrzés alá kell vetni – érdekes módon érvényesül: a kimondottan szkeptikus írások nem jutnak át a folyamatos, szigorú ellenőrzések akadályán, a tudományban kialakult konszenzust viszont nem illik megkérdőjelezni (vö. HULME, M. 2009).

A vita tehát – okkal vagy ok nélkül – a tudományos szférán belül jelentősen beszűkült. Ezért is terelődik a tudományos küzdelem mind nagyobb része az internetre és a médiumokba (ROGERS, R. – MARRES, N. 2000; WEART, R. S. 2010).

Társadalom, média, politika

A kommunikáció a különböző médiumokban még zűrzavarosabb, a küzdelem itt még hevesebb, s nem kisebb ennek tétje sem (WEINGART, P. et al. 2000). Az internetes blogszférában tanulmányokat szemlélő, információkat megvitató oldalak működnek (pl. <http://www.realclimate.org>; <http://bravenewclimate.com>; <http://klimazwiebel.blogspot.com>; <http://climateaudit.org>; <http://wattsupwiththat.com/>; <http://climatedebatedaily.com>), az írott sajtóban tudományos kutatásokról olvashatunk beszámolókat. Az internet és a média előnye óriási: gyors információcsere és tudástranszfer, szabad vita; ily módon ezek ugyanúgy a tudományos küzdelem színtereivé váltak (WEINGART, P. 1998). A közvélemény és a politika is sokkal szélesebb körből merítheti így információit, s számukra ezek a közegek adják a tudományos információk, illetve a cselekvési motivációk elsődleges forrását (CARVALHO, A. 2007; SAMPEI, Y. – AOYAGI-USUI, M. 2009; STORCH, H. VON 2009; MOSER, S. 2010). A média azonban átértelmezi, sarkítja is az információkat, s ez köztudottan torzulásokat, félreértelmezéseket okoz (HENDERSON-SELLERS, A. 1998; ZEHR, S. C. 2000).

Alapvetően a tudomány, illetve a politika és a média között is húzódik törésvonal. A tudomány általában óvatosan fogalmaz, viszont a média – és hozzá hasonlóan a politika –

igaz–hamis állításokat vár és közvetít. Ennek révén a tudomány, a politika és a társadalom közötti kommunikáció torzul, ami bizonyos esetben a tudomány hitelvesztéséhez, kompromittálódásához vezethet. A média tehát tudástranszferje, -újraértelmezése és -reprezentációja révén játszik nagy szerepet a klímaváltozás társadalmi konstrukciójában (ANTILLA, L. 2005; BOYKOFF, M. T. 2008; SZÉKELY M. – POLGÁR E. 2008; DOULTON, H. – BROWN, K. 2009; RUSSIL, C. – NYSSA, Z. 2009; STORCH, H. VON 2009).

A klímaváltozás esetében sajátos az egymásrataltság a tudomány és a média között. Ahogy már korábban rámutattunk: a klímaváltozás problematikája a tudomány nélkül jelen formájában aligha létezne. A tudomány ezért sem maradhat elefántcsonttornyában; a társadalmat fenyegető környezeti problémák folyamatos magyarázatot kívánnak, ez pedig a média segítségével történik (BULKELEY, H. 2001; BECK, U. 2007; CARVALHO, A. 2007; CAROLAN, M. S. 2008; MOSER, S. 2010; NERLICH, B. et al. 2010).

Sajátos a kapcsolat a tudomány és a politika között is. FUNTOWICZ, S. – RAVETZ, J. (1997) szerint ún. „poszt-normális” tudományról kell beszélnünk, amelynek nincsenek egyértelmű válaszai, bevett megoldási lehetőségei a bizonytalan természetű probléma sürgős megoldására. A KUHN-féle normál tudmánynak befellegzett, mint ahogy a hagyományos, szűk körű szaklektorálási folyamatnak is. Ezért a tudományos eredmények széles körben mérettetnek meg (extended peer communities), vagyis nem véletlenül terjeszkedik a tudomány a médiumokban (vö. BECK, U. 2003).

A politika vissza is hat a tudományra. Az USA-ban már oly mértékben átpolitizálódott, hogy egyes kutatóintézetekről, kutatókról köztudott, hogy mely párt holdudvarába tartoznak. A két szféra közötti interakció oly erős, hogy a tudományos viták főszereplőit az USA szenátusa előszeretettel rendeli be meghallgatásra. A pártok között pedig jelentős különbség mutatható ki a klímaváltozással kapcsolatos attitűd tekintetében, s más és más lobbycsoportok állnak mögöttük. Ez a megosztottság természetesen a médiában is kitapintható, így – más országokkal összevetve – az amerikai társadalom jóval megosztottabb a klímaváltozás kérdésében. A szkepticizmust tehát a politika és a média által felnagyított jelenségnek is tekinthetjük (DEMERITT, D. 2001, 2006; DISPENZA, J. M. – BRULLE, R. J. 2003; ANTILLA, L. 2005; CARVALHO, A. 2007; LAHSEN, M. 2008).

A kommunikációs folyamatban a mainstream alapvetően tehát a konszenzust igyekszik erősíteni, a szkeptikusok pedig a bizonytalanság fenntartásában érdekeltek. Az előbbi cselekvésre, az utóbbi a status quo fenntartására ösztökéli a döntéshozókat (ZEHR, S. C. 2000). A környezetvédelmi, illetve klímaváltozás-mozgalmak, valamint az ellen-mozgalmak narratívái gyakran szélsőségesek. Az előbbieknél az antropogén klímaváltozással kapcsolatos attitűd valláshoz hasonlít, ahol ezt az érzést a klímakatasztrófa víziója táplálja. Ez a beállítottság az antropogén klímaváltozásban kételkedők, a „nem hívők”, továbbá a „klíma-bűnözők” gyökeres elutasításához, illetve támadásához vezet, ily módon a katasztrófa-nyelvezet a transzcendenciához kanyarodik vissza. A másik oldalon a szkeptikusok táborának kommunikációjában a mainstream tudomány, illetve az alarmisták mint a klímadókkal fenyegető klímapolitika támogatói jelennek meg (LOMBORG, B. 2008; HULME, M. 2009; REDDY, B. S. – ASSENZA, G. B. 2009).

Politikai földrajzi törésvonalak

A külpolitika szintjén további törésvonalat figyelhetünk meg, amely a fejlett és a fejlődő országok között húzódik. Az egyik fő probléma az, hogy a klímaváltozás és általában a környezeti problémák kommunikációja jobbra a fejlettek álláspontját tükrözi. Az alapvető klímapolitikai koncepció a közös, de különböző mérvű felelősséget hangsúlyozza. Az országok egyéni felelősségét többször igyekeztek konkretizálni különböző indexek, például

a globális felmelegedési potenciál számításával. Azonban éles kritikák is megjelentek, amelyek a „környezeti gyarmatosítás” veszélyét látják a mutatók és az ezekre alapozott intézkedések alkalmazásában. A fejlődő országok a fejlettek történelmi felelősségét és alapvetően eltérő lehetőségeit hangsúlyozzák és veszélyeztetve érzik fejlődési esélyeiket. Ritkább az a vélemény, hogy a klímavédelmi intézkedések a függő helyzetű, torz gazdaságok reformjának lehetőségét hordozzák. Más megközelítésben: a fejlődők szempontjából a fenntartható fejlődés elvének szem előtt tartása a klímapolitikai intézkedések foganatosítása során is fontos. Az észak–dél konfliktus ily módon élesen jelentkezett a riói vagy – pl. az USA és Kína viszonyában – a kiotói konferencián, viszont bizonyos mértékig enyhülni látszott a koppenhágai klímacsúcson. Mindezek mellett a kvóta-kereskedelem működési mechanizmusai, negatív hatásai számos kritikára adnak okot: sokan inkább a környezeti mozgalmak és a neoliberalizmus, nem pedig a klímapolitika sikerét látják benne (COHEN, S. et al. 1998; BEG, N. et al. 2002; BÍRÓ D. 2003; LIVERMAN, D. M. 2009; REDDY, B. S.–ASSENZA, G. B. 2009, vö. BARTUS G. 2009).

A fentieknek megfelelően a fejlődő világgal kapcsolatos klíma-diskurzus is változatos. DOULTON, H. – BROWN, K. (2009) alapvetően öt beszédmódot azonosított a brit sajtóban: az optimizmusét, ami szerint a klímaváltozás hasznos lehet a fejlődők számára; a racionalizmusét, ami szerint vannak fontosabb problémák (vö. LOMBORG, B. 2008); a védekezés fontosságát kiemelő diskurzust; a klímakatasztrófiáét; végül pedig a lehetőség diskurzusát, ahol a klímaváltozás kedvező hátteret adhat a fejlődő országok gazdasági felemelkedéséhez.

A klíma-diskurzus leegyszerűsödése

A klímaváltozás sokáig egy volt a globális környezeti problémák sorában, a 90-es években a légszennyezés, a vízszennyezés, az esőerdők pusztulása, az „ózonlyuk”, a fajkihalás, és a talajszennyezés súlyosabb problémának tűnt (BORD, R. J. et al. 1998). Az elsivatagosodás az éghajlatváltozáshoz hasonlóan már „száz éves ügy”, a figyelem középpontjába azonban csak a Száhel-katasztrófa után, egész pontosan az 1972-es stockholmi konferencián került. Az erdőpusztulásról először a 70-es években érkeztek jelentések, majd a 80-as években a biodiverzitás csökkenésével, a fajkihalással együtt a környezetvédelmi mozgalmak zászlajukra tűzték, de összekapcsolódott a klímaváltozással, a talajpusztulással és az elsivatagosodással is. A boreális öv erdősegeire csak a 90-es években terelődött a figyelem, ekkorra a biodiverzitás csökkenése önálló, az agrárium és a természeti erőforrás-használat globális állapotával kapcsolatos témává is vált (ADGER, W. N. et al. 2001).

De az említettek mellett még számos közismert környezeti „szindróma” figyelhető meg a Föld különböző tájain (erózió, háborús környezeti károk, a városi szétterülés hatása, vízszennyezés, haváriák, ipari, barnamezős szennyezések stb.), amelyek szinte minden régióban előfordulnak, s esetenként szintén a közérdeklődés középpontjába kerülnek (RAKONCZAI J. 2003; DIAMOND, J. 2007; NEU, U. 2007). Az éghajlatváltozás azonban jelentőségét tekintve mára a többi környezeti és humánökológiai probléma elé került, sőt, a legtöbbször alfájává, illetve ómegájává, azaz okká és okozattá vált (HULME, M. 2009). Ezt illusztrálja, hogy a környezetvédelem, -barát, -tudatos szavakat a klímavédelem, klímabarát, klímatudatos (sőt: karbontudatos) váltja a közbeszédben és a szakzsargonban is.

Ezzel párhuzamosan a szén-dioxid az első számú felelőssé, a kibocsátás csökkentése pedig az első számú gazdasági-politikai feladattá vált. Sok minden vezethetett ide; egyrészt már a kezdetekkor a szén-dioxidra terelődött a gyanú, emiatt pedig a többi üvegházhatású gáz kibocsátását is szén-dioxid egyenértékre számolják át, ami megint csak a

kommunikáció egyszerűsödésének irányába hathatott. Megemlítésre kívánkozik az ökológiai lábnyom módszere is, ami nem túl egyszerű, de követhető, s a szén-dioxid mint közös nevezőn alapuló módszert ajánlott a környezetterhelés mértékének becsléséhez, így az egyéni-közösségi felelősség megítéléséhez (WACKERNAGEL, M. – REES, W. E. 2001; RAKONCZAI J. 2003; PAPPNÉ VANCÓS J. 2004).

A fenntartható fejlődés diskurzusa sokáig párhuzamosan fejlődött a klímaváltozásával, mígnem mára a háttérbe szorult. Az előbbi nem akut problémaként került a tudományos és a közgondolkodás figyelmébe, hiszen a nem-fenntartható fejlődés veszélyei a jövő jótékony kódéba veszttek, főképpen, ha a fejlett országok perspektívájából tekintjük a kérdést (COHEN, S. et al. 1998).

A környezeti diskurzus tehát leegyszerűsödött, torzult: a klímaváltozás látszólag minden más környezeti ügyet lesöpör az asztalról, s beszűkült a klímaváltozás kommunikációja is: a szén-dioxid a fő bűnös, a széndioxidkibocsátás-csökkentés az egyetlen üdvözítő eszköz a Föld megmentéséhez.

Az „egyéb” környezeti problémák azonban továbbra is léteznek; féltő, hogy a klímaváltozás és a szén-dioxid hangsúlyossága miatt ezek kezelése elsikkad, és a szén-dioxid kibocsátások visszafogása nem jelent hatékony beavatkozást ezek felszámolása érdekében. Idézhetők LOMBOG, B. (2008), a „szkeptikus környezetvédő” gondolatai is: a szén-dioxid kibocsátás visszafogásába ölt dollármilliárdok sokkal jobban hasznosulnának, ha célzottan a problémák – víz-, illetve élelmiszerhiány, árvízi védekezés, az egészségügyi helyzet javítása stb. – megoldására fordítanánk, s így az emberiség, a fejlődő országok összességében jobban járnának.

Következtetések

Az éghajlatváltozás az ember és a környezet, illetve a tudomány és a társadalom közötti kapcsolat megváltozásáról is szól. Egyrészt mellett él a természet, a földi rendszerek hatalmassága, egyszerűsége előtt fejet hajtó és a természetet uraló, a jövőt látó emberi gondolkodás vagy a széndioxid-szint növekedése miatt fokozódó üvegházhatás könnyen érthető elmélete, illetve a klímarendszer és a számítógépes modellek bonyolultsága.

A klímaváltozás kommunikációja igen sokrétű. Lehet, hogy az egyszerűbb, s az érzelmekre ható katasztrófa-nyelvezetnek meglesz az eredménye. Lehet, hogy segíti a környezettudatosságot, a „klímatudatosság” kialakulását az emberekben és hasznára lesz a környezeti gondolat terjedésének a társadalom és a politika minden szintjén. A katasztrófa diskurzusa azonban kontraproduktív is lehet, hiszen ha a jövő víziói sötétek, akkor kisebb az ösztönzés a cselekvésre, hiszen a megváltoztathatatlanba inkább csak beletörődni lehet (HULME, M. 2008a; RISBEY, J. S. 2008; BARTUS G. 2009).

Egyetértve ezekkel a véleményekkel, az egyre inkább eluralkodó katasztrófa-diskurzus korrekcióját tartjuk szükségesnek. Vissza kell térni a megfontolt környezetvédelem kommunikációjához, aminek a problémák komplex megközelítésében is testet kell öltetnie. Mindezekben a földrajznak és oktatásának is nagy szerepe lehet. Az éghajlatváltozás sem fogható fel egyoldalúan. A klímaállandóság és a normál éghajlat mítoszával szakítva meg kell értenünk, hogy az éghajlati rendszer az emberi hatásoktól függetlenül is változik, ezért a megelőzésen kívül az adaptációra is koncentrálni kell (vö. BARTUS G. 2009). Csatlakozva DEMERITT, D. (2001) konklúziójához: a tudományban is komplexebb, konstruktívabb párbeszédre, a tudományos eredmények reflexívebb megértésére, feldolgozására lenne szükség. Ha a tudomány és a „köz” ide visszakanyarodna, akkor a klímaváltozás vitája is visszakerülhet a megfelelő helyre, a tudományos szférákba. S vélhetően a kör-

nyezeti ügy kevésbé osztja majd meg a társadalmat, és az életminőségünket, a természet-ember kapcsolatot javító környezetvédelmi célok mögött az alarmisták és a klímaszkeptikusok egyaránt felsorakozhatnak.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk lektorainknak, kollégáinknak, barátainknak, kiemelten PROBÁLD FERENCnek, BERTALAN LAURÁNAK és GYÓRI RÓBERTnek, hogy a tanulmány első változatainak építő kritikája révén segítették munkánkat. A tanulmány elkészítéséhez a TÁMOP 4.2.2.-08/1-2008-0020 *Erdő- és mezőgazdálkodás, valamint a megújuló energiaforrások technológiái és a klímaváltozás* projekt is hozzájárult.

JANKÓ FERENC

NYME KTK Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet, Sopron
frk@ktk.nyme.hu

MÓRICZ NORBERT

NYME EMK Környezet- és Földtudományi Intézet, Sopron
calvus17@gmail.com

PAPPNÉ VANCÓS JUDIT

NYME KTK Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet, Sopron
vancsojudit@chello.hu

IRODALOM

- ADGER, W. N. – BENJAMINSEN, T. A. – BROWN, K. – SVARSTAD, H. 2001: Advancing a political ecology of global environmental discourses. – *Development and Change*, 32. pp. 681–715.
- AGRAWALA, S. 1998: Context and early origins of the Intergovernmental Panel on Climate Change. – *Climatic Change*, 39. pp. 605–620.
- ANDERSON, R. W. – GAINOR, D. 2006: Fire and ice. – *Special Report. Business & Media Institute, South Patrick.* (Online letöltés: www.businessandmedia.org/specialreports/2006/FireandIce/FireandIce.pdf – 2010. 01. 06.)
- ANTILLA, L. 2005: Climate of scepticism: US newspaper coverage of the science of climate change. – *Global Environmental Change*, 15. pp. 338–352.
- ANTILLA, L. 2008: Self-censorship and science: a geographical review of media coverage of climate tipping points. – *Public Understanding of Science*, 17. pp. 1–17.
- ANTAL Z. L. (szerk.) 2008: Klímabarát települések. Elmélet és gyakorlat. – Pallas Kiadó, Budapest. 481 p.
- BARTHOLY J. – MIKA J. 2005: Időjárás és éghajlat – Cseppben a tenger? – *Magyar Tudomány*, 166. 7. pp. 789–796.
- BARTUS G. 2009: A klímaváltozás mint apokalipszis. – *Kommentár 2009/5*, pp. 3–12.
- BECK, U. 2003: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. – Századvég, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest. 448 p.
- BECK, U. 2007: Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában. – Belvedere, Szeged. 324 p.
- BEG, N. – MORLOT, J. C. – DAVIDSON, O. – AFRANE-OKESSE, Y. – TYANI, L. – DENTON, F. – SOKONA, Y. – THOMAS, J. P. – LA ROVERE, E. L. – PARIKH, J. K. – PARIKH, K. – RAHMAN, A. A. 2002: Linkages between climate change and sustainable development. – *Climate Policy*, 2. pp. 129–144.
- BEHRINGER, W. 1999: Climatic change and witch-hunting: the impact of the Little Ice Age on mentalities. – *Climatic Change*, 43. 1. pp. 335–351.
- BÍRÓ D. 2003: A globális felmelegedés politikatörténete. – Napvilág Kiadó, Budapest. 135 p.
- BORD, R. J. – FISHER, A. – O'CONNOR, R. E. 1998: Public perceptions of global warming: United States and international perspectives. – *Climate Research*, 11. pp. 75–84.
- BOYKOFF, M. T. 2008: The cultural politics of climate change discourse in UK tabloids. – *Political Geography*, 27. pp. 549–569.

- BULKELEY, H. 2001: Governing climate change: the politics of risk society? – *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26. pp. 430–447.
- BULKELEY, H. – KERN, K. 2006: Local government and the governing of climate change in Germany and the UK. – *Urban Studies*, 43. 12. pp. 2237–2259.
- CAROLAN, M. S. 2008: The bright- and blind spots of science: Why objective knowledge is not enough to resolve environmental controversies. – *Critical Sociology*, 34. 5. pp. 725–740.
- CARVALHO, A. 2007: Ideological cultures and media discourses on scientific knowledge: re-reading news on climate change. – *Public Understanding of Science*, 16. pp. 223–243.
- CHOLNOKY J. 1940: A csillagoktól a tengerfenéig. II. kötet. – Franklin Társulat Kiadása, Budapest. 434 p.
- CZELNAI R. 1999: A világóceán. – Vince kiadó, Budapest. 182. p.
- DIAMOND, J. 2007: Összeomlás. Tanulások a társadalmak továbbéléséhez. – Typotex, Budapest. 577 p.
- COHEN, S. – DEMERITT, D. – ROBINSON, J. – ROTHMAN, D. 1998: Climate change and sustainable development: towards a dialogue. – *Global Environmental Change*, 8. 4. pp. 347–371.
- DANIELS, S. – ENDFIELD, G. H. 2009: Narratives of climate change: introduction. – *Journal of Historical Geography*, 35. pp. 215–222.
- DEMERITT, D. 2001: The construction of global warming and the politics of science. – *Annals of the Association of American Geographers*, 91. 2. pp. 307–337.
- DEMERITT, D. 2006: Science studies, climate change and the prospects for constructivist critique. – *Economy and Society*, 35. 3. pp. 453–479.
- DISPENSA, J. M. – BRULLE, R. J. 2003: Media's coverage of environmental issues: focus on global warming – a comparative study. – *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23. 10. pp. 74–105.
- DOULTON, H. – BROWN, K. 2009: Ten years to prevent catastrophe? Discourses of climate change and international development in the UK press. – *Global Environmental Change*, 19. pp. 191–202.
- EB (2009): European's attitudes towards climate change. Special Eurobarometer, 313. 71.1. TNS Opinion & Social network. European Commission–European Parliament.
- EDWARDS, P. N. 1999: Global climate science, uncertainty and politics: data-laden models, model-filtered data. – *Science as Culture*, 8. pp. 437–472.
- FUNTOWICZ, S. – RAVETZ, J. 1997: Environmental problems, post-normal science, and extended peer communities. *Etudes et Recherches sur les Systèmes Agraires et le Développement*, 30. pp. 168–175.
- GORE, A. 2006: Kellmetlen igazság. A bolygónkat fenyegető globális klímaváltozás és leküzdésének lehetőségei. – Göncöl Kiadó, Budapest. 326 p.
- HAJDÚ Z. 2002: A politikai földrajz alapjai. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz, II. – Dialóg-Campus, Budapest–Pécs. pp. 21–42.
- HENDERSON-SELLERS, A. 1998: Climate Whispers: Media Communication about climate change. – *Climatic Change*, 40. pp. 421–456.
- HOVE, S. VAN DEN – LE MENESTREL, M. – BETTIGNIES, H-C. DE 2002: The oil industry and climate change: strategies and ethical dilemmas. – *Climate Policy*, 2. pp. 3–18.
- HULME, M. 2008a: The conquering of climate: discourses of fear and their dissolution. – *The Geographical Journal*, 174. 1. pp. 5–16.
- HULME, M. 2008b: Geographical work at the boundaries of climate change. – *Transactions of the Institute of British Geographers*, 33. 1. pp. 5–11.
- HULME, M. 2009: Why we disagree about climate change. Understanding controversy, inaction and opportunity. – Cambridge University Press, New York. 392 p.
- HULME, M. 2010: Changing climate for the IPCC. – Science and Development Network (<http://www.scidev.net/en/opinions/a-changing-climate-for-the-ipcc-1.html> Letöltve: 2010. február 10.)
- HULME, M. – DESSAI, S. 2008: Negotiating future climates for public policy: a critical assessment of the development of climate scenarios for the US. – *Environmental Science and Policy*, 11. pp. 54–70.
- HULME, M. – RAVETZ, J. 2009: 'Show your working': What 'ClimateGate' means. – BBC News (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/8388485.stm> Letöltve: 2010. február 10.)
- HULME, M. – LORENZONI, I. – NELSON, D. R. 2009: Unstable climates: Exploring the statistical and social constructions of 'normal' climate. – *Geoforum*, 40. pp. 197–206.
- IPCC, 2007: Summary for Policymakers. – In: PARRY, M. L. – CANZIANI, O. F. – PALUTIKOF, J. P. – VAN DER LINDEN, P. J. – HANSON, C. E. (eds.): *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge, UK. pp. 7–22.
- KERÉNYI A. 2008: Éghajlatváltozás: múlt, jelen, jövő. – *Földr. Közl.* 132. 4. pp. 419–429.
- KOPPÁNY GY. 2007: Az éghajlatváltozás valódi és álproblémái a XXI. században. – *Légkör*, 52. 1. pp. 14–17.
- KOPPÁNY GY. 2008: Milyen az élővilág számára optimális éghajlat? – *Légkör*, 53. 2. pp. 12–14.
- KING, A. – SCHNEIDER, B. 1991: Az első globális forradalom. A Római Klub Tanácsának jelentése. – Státium Kiadó, Budapest. 166 p.

- KUHN, T. 1984: A tudományos forradalmak szerkezete. – Gondolat, Budapest. 321 p.
- LAHSEN, M. 2008: Experiences of modernity in the greenhouse: A cultural analysis of a physicist “trio” supporting the backlash against global warming. – *Global Environmental Change*, 18. pp. 204–219.
- LIVERMAN, D. M. 2009: Conventions of climate change: constructions of danger and the dispossession of the atmosphere. – *Journal of Historical Geography*, 35. pp. 279–296.
- LOMBORG, B. 2008: Cool it – Hidegvér! A szkeptikus környezetvédő útikalauza a globális felmelegedéshez. – Typotex, Budapest. 225 p.
- LOWE, T. – BROWN, K. – DESSAI, S. – DORIA, M. DE F. – HAYNES, K. – VINCENT, K. 2006: Does tomorrow ever come? Disaster narrative and public perceptions of climate change. – *Public Understanding of Science*, 15. pp. 435–457.
- MAHLMAN, J. D. 1998: Science and nonscience concerning human-caused global warming. – *Annual Review of Energy and the Environment*, 23. pp. 83–105.
- MASCO, J. 2010: Bad weather. – *Social Studies of Science*, 40. 1. pp. 7–40.
- MERTON, R. K. 2002: A tudomány és a társadalmi rend. – In: MERTON, R. K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. – Osiris, Budapest (eredeti megjelenés: 1937). pp. 621–633.
- MIKA J. 2002: A globális klímaváltozásról. – *Fizikai Szemle*, 52. 9. pp. 258–268.
- MOSER, S. 2010: Communicating climate change: history, challenges, process and future directions. – *WIREs Climate Change*, 1. pp. 31–53.
- NERLICH, B. – KOTAYKO, N. – BROWN, B. 2010: Theory and language of climate change communication. – *WIREs Climate Change*, 1. pp. 97–110.
- NEU, U. 2007: Klimadiskussion – der Treibhauseffekt in Medien und Politik. – In: GEBHARDT, H. – GLASER, R. – RADTKE, U. – REUBER, P. (Hg.): *Geographie. Physische Geographie und Humangeographie*. – Elsevier Spectrum Akademischer Verlag, München. pp. 976–983.
- OSTER, E. F. 2004: Witchcraft, weather and economic growth in renaissance Europe. – *Journal of Economic Perspectives*, 18. 1. pp. 215–228.
- PAPPNÉ VANCsó J. 2004: Az ökológiai lábnyom: a fenntartható fejlődés mérőeszköze. – *Földr. Közl.* 128. 1–4. pp. 73–87.
- PROBÁLD F. 1981: Változik-e éghajlatunk? – Gondolat, Budapest.
- RAKONCZAI J. 2003: Globális környezeti problémák. – Lázi Bt., Budapest. 190 p.
- RÁCZ L. 2001: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. – JGYF Kiadó, Szeged. 303 p.
- REDDY, B. S. – ASSENZA, G. B. 2009: The great climate debate. – *Energy Policy*, 37. pp. 2997–3008.
- RISBEY, J. S. 2008: The new climate discourse: Alarmist or alarming? – *Global Environmental Change*, 18. pp. 26–37.
- ROGERS, R. – MARRES, N. 2000: Landscaping climate change: a mapping technique for understanding science and technology debates on the World Wide Web. – *Public Understanding of Science*, 9. pp. 141–163.
- RUSSIL, C. – NYSSA, Z. 2009: The tipping point trend in climate change communication. – *Global Environmental Change*, 19. pp. 336–344.
- SAMPEI, Y. – AOYAGI-USUI, M. 2009: Mass-media coverage, its influence on public awareness of climate-change issues, and implications for Japan’s national campaign to reduce greenhouse gas emissions. – *Global Environmental Change*, 19. pp. 203–212.
- SCHIERMEIER, Q. 2009: Battle lines drawn over e-mail leak. – *Nature (News)* 462, 551 2 December 2009 doi: 10.1038/462551a.
- SHACKLEY, S. – WYNNE, B. 1995: Integrating knowledges for climate change. – *Global Environmental Change*, 5. pp. 113–126.
- SHANAHAN, J. – GOOD, J. 2000: Heat and hot air: influence of local temperature on journalists’ coverage of global warming. – *Public Understanding of Science*, 9. pp. 285–295.
- SOON, W. – BALIUNAS, S. 2003: Proxy climatic and environmental changes of the past 1000 years. – *Climate Research*, 23. pp. 89–110.
- STEHR, N. – STORCH, H. VON 2000: Von der Macht des Klimas. Ist der Klimadeterminismus nur noch Ideengeschichte oder relevanter Faktor gegenwärtiger Klimapolitik? – *Gaia*, 9. pp. 187–195.
- STORCH, H. VON 2009: Klimaforschung und Politikberatung – zwischen Bringeschuld und Postnormalität. – *Leviathan. Berliner Zeitschrift für Sozialwissenschaften*, 37. pp. 305–317.
- STORCH, H. VON – STEHR, N. 2006: Anthropogenic climate change: A reason for concern since the 18th century and earlier. – *Geografiska Annaler*, 88. A. (2) pp. 107–113.
- STORCH, H. VON – ALLEN, M. 2009: Reaffirming climate science. – *Nature*, 18. December 2009. (Letöltve: 2010. február 10. <http://coast.gkss.de/staff/storch/pdf/nature-online.storch+allen.pdf>, doi:10.1038/news.2009.1155)
- SZÉKELY M. – POLGÁR E. 2008: Az éghajlatváltozás megjelenése a magyar médiában. – *Klíma-21 Füzetek*, 54. pp. 3–21.
- TOL, R. – PIELKE, R. – STORCH, H. VON 2010: Save the panel on climate change. – *Spiegel Online* 01/25/2010 (<http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,673944,00.html> Letöltve: 2010. február 10.)

- WACKERNAGEL, M.–REES, W. E. 2001: Ökológiai lábnyomunk: hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön? – Föld Napja Alapítvány, Budapest. 231 p.
- WEINGART, P. 1998: Science and media. – *Research Policy*, 27. pp. 869–879.
- WEINGART, P.–ENGELS, A.–PANSEGRAU, P. 2000: Risks of communication: discourses on climate change in science, politics, and the mass media. *Public Understanding of Science*, 9. pp. 261–283.
- WEART, S. R. 2010: The idea of anthropogenic global climate change in the 20th century. – *WIREs Climate Change*, 1. pp. 67–81.
- WHITMARSH, L. 2009: What's in a name? Commonalities and differences in public understanding of “climate change” and “global warming”. – *Public Understanding of Science*, 18. pp. 401–420.
- ZEHR, S. C. 2000: Public representations of scientific uncertainty about global climate change. – *Public Understanding of Science*, 9. pp. 85–103.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSAI ÉS A RÁ ADOTT VÁLASZOK KÜLÖNBÖZŐ FÖLDRAJZI LÉPTÉKEKEN

BOROS LAJOS–PÁL VIKTOR

THE EFFECTS OF THE ECONOMIC CRISIS AND POLICY RESPONSES
ON VARIOUS GEOGRAPHICAL SCALES

Abstract

The global crisis started in 2008 seriously effected most of the countries all over the world. However, its effects and the policy responses were are diverse: some regions and countries were hit harder than others. The article reviews how the impacts of the crisis, and the different policy responses given to it. Based on policy documents and statistical data we analyse the processes on various geographic scales; investigating global, macro-regional, national and local scales. There are multiple ways to deal with the impacts of crisis: the policy responses are influenced by ideology, financial background, global connectedness and the scale to which the actors are connected to. According to our findings the crisis also effects the construction of scales and the interactions between scales as well. Actors from different scales try to enhance or keep their role and influence.

Keywords: global crisis, scale, economic policy, deglobalization

Bevezetés

Körülbelül másfél év ingatlan- és pénzpiaci történései után a 2008 őszén kirobbant pénzügyi, majd általános gazdasági világválság erőteljesen hatott a Föld szinte minden táján és rengeteg vitát váltott ki. E vita oroszlánrésze a médiában zajlott: számos hétköznapi elemzés látott napvilágot, különösen a válság okairól és következményeiről, azonban e magyarázatok többnyire leegyszerűsítőek voltak. Ezek mellett azonban egyre több tudományos elemzés is született a krízissel kapcsolatban. Egy részük empiriára épül, más részük egyfajta teória. Bár a tanulmányok elsősorban közgazdasági, szociológiai nézőpontból vizsgálják a kérdést és többnyire a válság okaira keresnek magyarázatokat. Ezen kívül a történések és hatások leírására törekcsenek, továbbá megkísérlik felvázolni a rövid-, illetve középtávú jövőt is. A szakirodalom annyira sokszínű, hogy például még a pszichológiai, sőt az egészségi állapotra gyakorolt hatásokat is bemutatják (UZZOLI, A. 2011). A munkák azonban szinte mindenütt utalnak arra, hogy a válság rendkívül sok földrajzi aspektussal rendelkezik.

Ebből kiindulva elemzésünkben társadalomföldrajzi szempontból vizsgáljuk meg, hogy a válságnak milyen hatásai voltak az egyes térségekben, illetve földrajzi léptékeken és hogy arra miként válaszoltak az érintett területek szereplői.

Hangsúlyoznunk kell, hogy áttekintésünk nem teljes: a válság egyes – általunk kiemelt – földrajzi léptékeken kifejtett hatásai közül csak példákat mutatunk be, mégpedig olyanokat, melyek leginkább jellemzik az adott hatást, illetve válaszreakciót. Célunk kettős: egyrészt a figyelemfelhívás, másrészt pedig a válságra adott reakciók sokféleségének bemutatása.

Mivel a válság még jelenleg is tart, így – különösen összehasonlító vizsgálatok elvégzésre – igen nehéz az elemzésekhez szükséges adatokhoz jutni. Ráadásul a statisztikai adatok időnként elfedik a problémákat: egyrészt azért, mert nem egy esetben az adatgyűjtések térbeli és időbeli léptékei a folyamatok nem megfelelő szintjét ragadják meg, más-

részt a hivatalos statisztikák a gazdaság több fontos elemét is (pl. informális gazdaság, háztartás stb.) részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyják. Tanulmányunkban ezért a szakirodalom eddigi eredményei mellett különböző nemzetközi szervezetek értékeléseit és elemzéseit használtuk fel forrásként és vetettük ezeket tartalomelemzés alá. Ezek között szerepeltek az Európai Bizottság által kibocsátott irányelvek és egyéb dokumentumok, az URBACT II. programban résztvevő városok körében végzett uniós kérdőíves felmérés eredményei, illetve OECD elemzések és felmérések.

Mivel gondolatmenetünk kiindulópontja az, hogy a különböző földrajzi léptékeken a válságnak eltérő hatásai vannak, illetőleg elérő módon reagáltak a különféle szereplők, ezért elsőként a léptékekkel kapcsolatos álláspontunkat ismertetjük. Ezt követően röviden áttekintjük a válság eddigi szakaszait, okainak néhány magyarázatát, majd példák segítségével bemutatjuk egyes léptékeken kifejtett hatásait és a különféle válaszokat.

A földrajzi lépték értelmezése

Bár nem célja elemzésünknek, hogy teljes áttekintést adjon a lépték különböző értelmezéseiről, szükségesnek tartjuk bemutatni, hogy mi magunk miként értelmezzük magát a fogalmat. E szerint a földrajzi léptékek nem önmagukban objektíve létezők, hanem (akár csak a tér) a társadalommal kölcsönhatásban formálódnak és ezt a hatalmi viszonyok és tökéérdekek erőteljesen befolyásolják. Ugyanakkor – egyetértve MARSTON, S-szel – úgy véljük, hogy túlságosan redukcionista az az álláspont, amely csak a kapitalista termelésre vezeti vissza a léptékek formálódását. Emellett a legszélesebb értelemben vett társadalmi újratermelés és a fogyasztás is dinamikus kapcsolatban van a léptékekkel (BRENNER, N. 1997, MARSTON, S. A. 2000, 2004). Az egyes léptékek a vizsgálatokban – a megértés könnyebbéje miatt – ugyan elkülöníthetők (ezt nevezzük elemzési léptéknek), azonban fontos azt is figyelembe vennünk, hogy egymástól nem elválasztható, plasztikus „elemekről” van szó. Ez azt jelenti, hogy határaik nem elkülöníthetők, sőt sok esetben meghatározhatatlanok (gondoljunk csak a lokális vagy regionális léptékekre), amelyeknek ugyan gyakran vannak közigazgatási határai, de a folyamatok, kapcsolatrendszerek szempontjából ezek a határok nemegyszer irrelevánsak (HEROD, A. 2011).

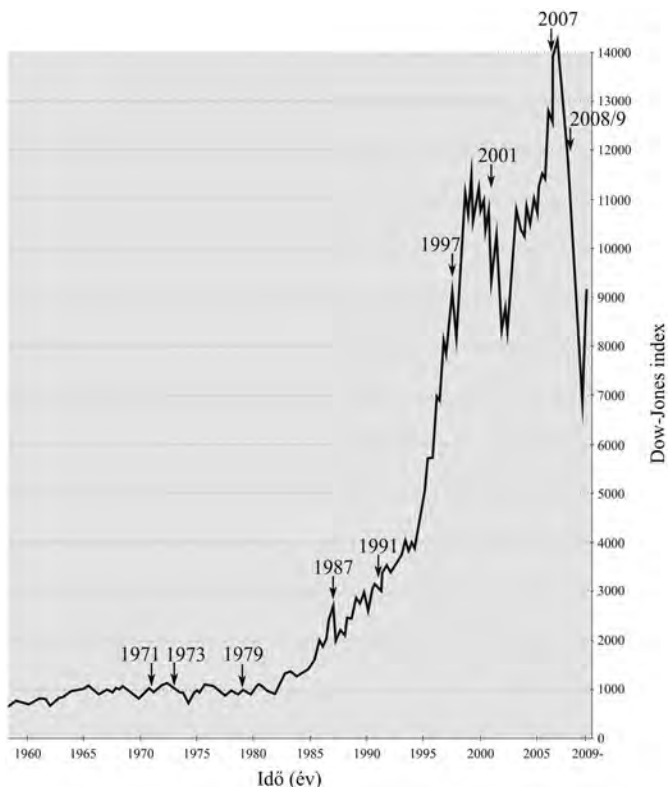
Az eddigiekén kívül azt is fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a léptékek nem tekinthetők állandónak, ezért szükségszerű, hogy a válság formálja is az egyes léptékek létezését, jelentését, jelentőségét, egymáshoz való viszonyát (HEROD, A. 2003, 2011). Ugyanakkor hangsúlyozzuk azt is, hogy tanulmányunk csak részben foglalkozik e kérdéssel és inkább a válsághoz kapcsolódó gazdasági, valamint szociális hatásokra és válaszokra összpontosít.

Ebből adódóan a vizsgált léptékek elemzési léptékek: azaz az elérhető információk, adatok miatt fókuszálunk ezekre. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a folyamatok nem köthetők egy-egy léptékhez: a válságjelenségek egyszerre megfigyelhetőek akár valamennyi léptéken, míg a válaszok is összekapcsolják például a nemzetállami és lokális szintet.

A globális gazdasági válság szakaszai és a válságot magyarázó teóriák

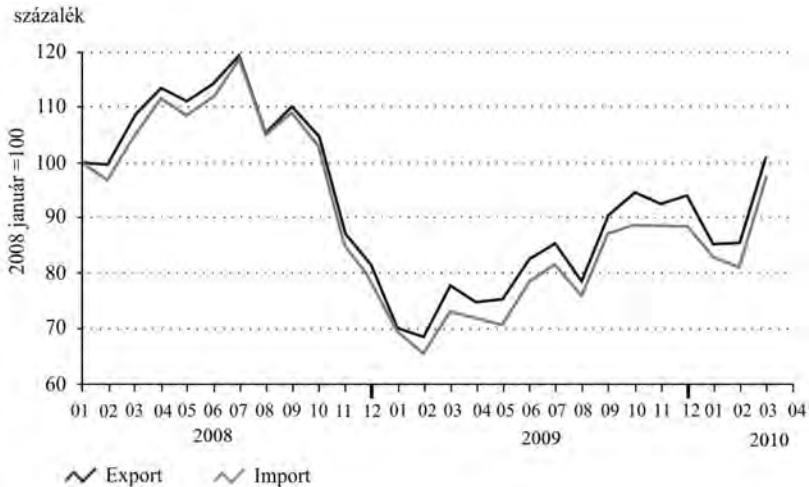
A napjainkban is tartó globális válság kiterjedésének szimbólumává 2008. szeptember 15-e vált, amikor a Lehman Brothers (a világ egyik legmeghatározóbb és legnagyobb múltú pénzügyi csoportja) csődbe jutott, és sem más bankok, sem az amerikai kormány

nem volt hajlandó segíteni rajta. Innen számítják a 2007 nyarától kezdődő és addig csak az USA-ra szorító válság globalizálódásának kezdetét, a pénzügyi krízis kiteljesedését, majd áttérjedését a reálgazdaságra (GÁL Z. 2010, NAGY E. 2010). A pénzügyi válságot számos gazdasági mutató romlása jelezte: így például a tőzsdeindexek zuhanása (a Dow Jones index például az 1990-es évek közepére jellemző értékekig esett vissza) (1. ábra), vagy a világkereskedelem volumenének erőteljes csökkenése (2. ábra).

1. ábra A Dow-Jones index és néhány világgazdasági fordulópont
 Forrás: Atlas der Globalisierung 2010 alapján szerkesztette DUDÁS G.
 Figure 1 The Dow Jones index and some turning points of world economy
 Source: after Atlas der Globalisierung 2010 modified by DUDÁS, G.

A válság eddigi történetét sokféleképpen szakaszolja a szakirodalom, sőt igen részletes „válságkrónikák” is készültek. Jelen tanulmányban nem tekintünk át minden részletet, csak a legfontosabb csomópontokat emeljük ki és alapvetően követjük a válság három részre osztását, hangsúlyozva, hogy a folyamat ennél jóval bonyolultabb. Eszerint az első szakasznak tekinthető az USA-ra szorító jelzáloghitel-válság, a második a globális pénzügyi válság és végül a harmadik a globális gazdasági válság. Utóbbi már a reálszférát is érintette, s mind a fogyasztás, mind a termelés globális – ám regionálisan differenciált – visszaesésével járt. Azaz a pénzügyi szektorból (ezen belül elsősorban a jelzálog-hitelezésből) induló válság áttérjedt a reálgazdaságra is, termelés- és fogyasztás-visszaesést, a munkanélküliség növekedését, valamint pénzügyi csődöket okozva (SZANYI M. 2009, SZENTES T. 2009, GÁL Z. 2010).

2. ábra A 70 legnagyobb külkereskedelmű ország exportjának és importjának változása
 Figure 2 Changes in the foreign trade of the 70 most important economies
 Forrás/Source: WTO 2010)

A válságra vonatkozóan – annak természetét és okait értelmezve – számos magyarázat született, amelyek legfőképp abban különböznek, hogy mennyire látják kiterjedtnek a felelősök körét, illetve hogy a válságot szektorálisnak, vagy szélesebb körűnek vélik. A pénzügytechnikai (technokrata) álláspont szerint a válság csupán a pénzügyi szektorra korlátozódik. A (geo)politikai jellegű magyarázatok az USA és/vagy fejlett országok felelősségét emelik ki, mivel nem vették figyelembe a növekedés határait. Az institutionális magyarázatok a globális és nemzeti pénzügyi intézmények elégtelen működésében vagy hatáskörében látják a probléma gyökerét. Többen egyszerű túltermelési válságnak tartják a jelenlegi krízist, mások a globális kapitalizmus, vagy a neoliberais szemlélet kudarcaként értékelik, és azon az állásponton vannak, hogy a szabályozást, illetve a működési mechanizmusokat gyökeresen át kell alakítani. Eszerint a világgazdaság új szakasza következik a válság után. Szélesebb körben keresik a megoldást azok, akik szerint általánosságban véve a „mohóság” vezetett a válsághoz, illetve akik szerint az egész emberi civilizáció válságáról beszélhetünk. Az, hogy ki melyik magyarázatot tartja érvényesnek, befolyásolja, hogy hol és hogyan próbál beavatkozni a gazdasági folyamatokba (BOORMAN, J. 2009, KOTZ, D. M. 2009, LUCARELLI, B. 2010, SZENTES T. 2009). Ezért is fontos annak áttekintése, hogy egyes léptékeken milyen beavatkozási technikákat alkalmaztak eddig.

A válság hatásai és az ezekre adott gazdaság- és társadalompolitikai reakciók különböző léptékeken

Összességében elmondható, hogy a válságra adott gazdaságpolitikai válaszok meglehetősen összetettek. Közülük jó néhány alapvetően különbözött az elmúlt évtizedek neoliberais gazdaságpolitikai elképzeléseitől. Visszatérés érezhető a keynesi elvekhez és sok esetben a protekcionizmushoz is (JESSOP, B. 2010). Ugyanakkor egyesek éppen a neoliberais elvek további érvényesítésében látták és látják a válságból kivezető utat.

A továbbiakban néhány kiemelt léptéken elemezzük a folyamatokat: így a globális, makroregionális, nemzeti, illetve lokális léptékeket vizsgáljuk meg részletesebben. Ez a válasz-

tás nem jelenti azt, hogy ezek lennének a legjelentősebbek, hanem leginkább ezekre állnak rendelkezésre információk, illetve a politika ezeken a szinteken tűnt a legaktívabbnak.

Globális hatások és válaszok

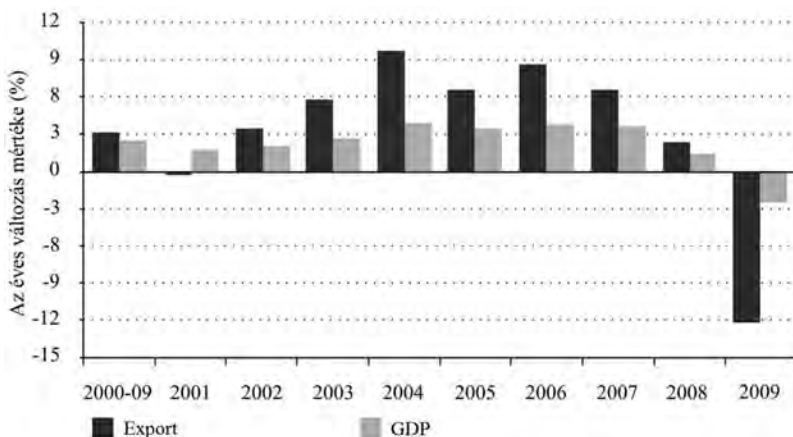
A válság eredményeképpen mind a termelés, mind az áru- és szolgáltatásexport visszaesett, illetve (a második világháború óta először) a világ GDP-je is csökkent 2009-ben (1. táblázat, 3. ábra). Mindezekkel összefüggésben a munkanélküliség is növekedett: míg 2007-ben a globális munkanélküliségi ráta 5,6% volt, addig 2010-ben 6,2%, ami mintegy 27,6 milliós növekedést jelentett (WTO 2010, ILO 2011). Emellett például – a korábbi években dinamikus növekedést mutató – turizmus is radikális visszaesést volt kénytelen elkönyvelni 2008 utolsó negyedévéétől. Az emiatt csökkenő bevételek is fokozták a gazdasági nehézségeket (4. ábra). (Meg kell jegyezzük, hogy a 2010-es adatok már növekedést mutatnak.)

1. táblázat – Table 1

A világ árutertermelésének, áruexportjának és GDP-jének változása az előző év %-ában
Changes in the World's merchandise production, export and GDP
(percentages of previous years)

	2000–2009 átlaga	2007	2008	2009
A világ áruexportja	3,0	6,5	2,0	-12,0
Mezőgazdasági termékek	3,0	5,5	2,0	-3,0
Energiahordozók és ásványi nyersanyagok	2,0	3,5	0,5	-4,5
Feldolgozóipari termékek	3,5	8,0	2,5	-15,5
A világ árutertermelése	1,5	0,5	1,0	-5,0
Mezőgazdasági termékek	2,0	2,5	3,5	0,5
Energiahordozók és ásványi nyersanyagok	1,0	0,0	1,0	-2,0
Feldolgozóipari termékek	1,0	0,0	1,0	-7,0
A Föld GDP-je	2,0	3,5	1,5	-2,5

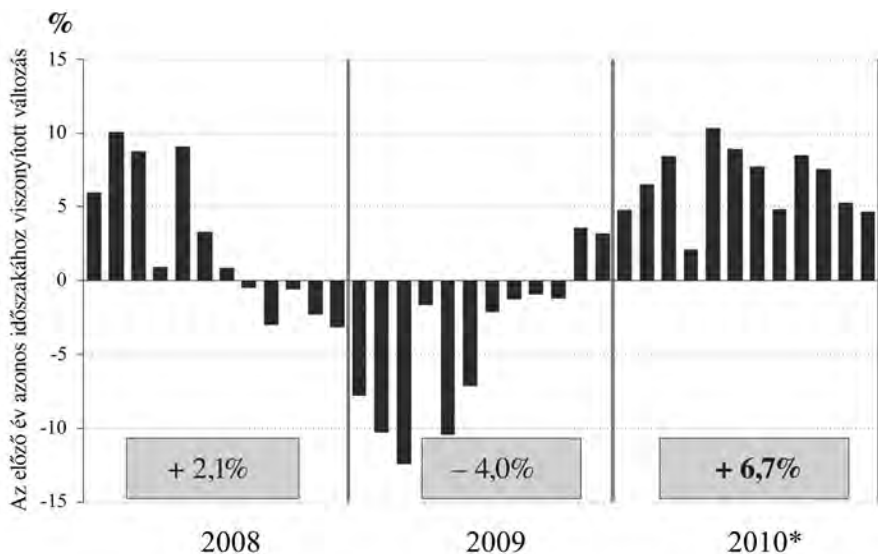
Forrás/Source: WTO 2010

3. ábra A világexport és a világ GDP-jének alakulása

Figure 3 Changes of the World's export and GDP

Forrás/Source: WTO 2010

4. ábra A nemzetközi turistaérkezések alakulása a világon

* becslés

Figure 4 Changes in the World's international tourist arrivals

*estimated value

Forrás/Source: UNWTO

A globális lépték szereplői közül a *Nemzetközi Valutaalap* (IMF) szerepe különösen a hitelnyújtásban volt jelentős: több ország gazdaságának megmentéséhez volt szükséges a szervezet segítsége. A hitelprogramokból, illetve az IMF által adott ajánlásokból az tűnik ki, hogy a Valutaalap nehezen tudott elszakadni a korábbi álláspontjától és szakértői a restriktív, a szigorú költségvetési politika mellett érveltek. Ez sokszor ellentétbe került a kormányok keynesi elvekhez visszatérni látszó gazdaságpolitikájával, amely akár az eladósodás növelésével is erősíteni akarta az állam gazdaságélénkítő szerepét – mint az a későbbiekben látható lesz. Végeredményben többnyire az államok akarata érvényesült ebben a kérdésben.

Az utóbbi időben egyre fontosabbá váló gazdaságpolitikai konzultációs fórum, a *G20* szintén elutasította mind a protekcionizmust, mind a mesterséges keresletélénkítést, ugyanakkor nagyobb állami szerepvállalásra ösztönözte az egyes államokat. Ez vélhetően abból fakadt, hogy a konzultációs fórumon magukat képviseltető államok maguk sem tudták eldönteni – és ez talán az egyik legnagyobb dilemma – hogy a válság a jelenlegi globális gazdaság strukturális válsága, avagy csupán olyan átmeneti zavara, melyet a hagyományos technikákkal kezelni lehet.

Mind az IMF, mind a G20 esetében felmerült a nemzetközi pénzügyi mozgások fokozottabb ellenőrzése (ami azt jelzi, hogy a javaslatok kidolgozói legalábbis részben intézményi okokkal magyarázták a válságot), illetve a feltörekvő piacok szerepének növelése, azonban ezek a törekvések nem vezettek sikerre.

A globális hatásoknál meg kell említenünk, hogy a válság – részben a korábbi átstrukturálódások eredményeképp – a világgazdaság *földrajzi erőközpontjainak átrendeződését* is eredményezheti. Elsősorban az ázsiai feltörekvő gazdaságok súlyának növekedését, illetve ezzel összefüggésben a Pacifikus-térség erősödését prognosztizálják (BLAHÓ A. – KUTASI G. SZERK 2010, NAGY G. 2010). Erre enged következtetni Kína erősödő nemzet-

közi szerepe, ami többek közt az egyre fokozódó tőkekivitelben nyilvánul meg. Továbbá az, hogy a válság következtében Kína – Németországot megelőzve – a világ legnagyobb áruexportőrévé vált (WTO 2010).

A regionális integrációk válasza

A gazdasági integrációk közül az *Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulást* (NAFTA), illetve az Európai Uniót vizsgáltuk. Előbbi esetében hasonló jelenségeket tapasztalhattunk, mint amelyek a korábbi válságok esetében több integrációs szervezet kapcsán is előfordultak (pl. 2002-ben MERCOSUR-nál): a válság lelassította az integrációt, a 2009-re tervezett revíziót elhalasztották, és a tagállamokban megerősödtek a protekcionista tendenciák.

Az *Európai Unió*ban már 2008 októberében elkezdtek foglalkozni a krízissel, bár elsőnek azt hitték, hogy az csak az Amerikai Egyesült Államokat érinti. Kiderült azonban, hogy egyrészt nagy az összefonódás a piacok között, másrészt szinte ugyanazok a problémák az európai hitelpiacon is, illetve igen erős a transzatlanti kapcsolat a pénzü piacokon (GÁL Z. 2010). Ezért számos közös intézkedéscsomagot próbáltak foganatosítani:

- igyekeztek elérni, hogy legyen valamilyen globális szabályozás,
- elfogadták a European Economic Recovery Plan (2008 november, 256 milliárd euró határon átnyúló, környezetkímélő energetikai beruházásokra),
- a válságot megpróbálták arra használni, hogy versenyképesebbé és fenntarthatóbbá tegyék az EU-t, például a K+F beruházások növelésével (alapvetően hosszú távú beruházásnak számítanak, hiszen nem váltanak ki azonnali hatást),
- hangsúlyozták, hogy kerülni kell a protekcionizmust (tanulni kell a korábbi válságokból, akkor a protekcionizmus rontott a helyzeten),
- felgyorsították a nagyberuházások megvalósítását,
- egyszerűsítették a támogatási szabályokat, lehetővé tették a 100%-os támogatást, illetve meghosszabbították a kifutó támogatások felhasználhatóságát (EC 2009, YUILL, D. – McMASTER, I. – MIRWALDT, K. 2009).

A cél az volt, hogy megakadályozzák a válság továbbterjedését, a munkaerőpiacot rugalmasabbá, ugyanakkor biztonságossá tegyék, valamint hogy a zöld technológiák segítségével fokozzák az Európai Unió versenyképességét. Bár eleinte az integrációs szervezetek kifejezetten arra törekedtek, hogy a krízist az integráció szintjén kezeljék, végül megegyezés híján minden ország saját maga próbálta megoldani a felmerült problémákat. Ezeken csak az változtatott, amikor kiderült, hogy néhány országban (Görögország, Írország) uniós pénzügyi segítségre van szükség, különben olyan súlyos következményekkel járhat a válság, hogy az az egész integráció és a közös valuta létét veszélyeztetné. Mindez oda vezetett, hogy felmerült a szigorúbb szankciók alkalmazásának lehetősége a pénzügyi fegyelmet megsértőkkel szemben.

Egyes világ gazdasági régiók és nemzetállamok válaszai a válságra

Ez a lépték volt a leginkább sokszínű, mind a hatásokat, mind a válaszokat tekintve. Ez utóbbiakat – azaz az állami beavatkozás mértékét – befolyásolta, hogy mekkora volt az ország politikai és gazdasági mozgásterét, például mennyire volt eladósodott, vagy hogy mennyire rendelkezett mozgósítható valutatartalékokkal. Lényeges volt egy-egy terület gazdasági szerkezete: gyakori, hogy például ahol a gépiparnak nagy szerepe volt a foglalkoztatásban és az exportban, ott a válság munkaerőpiaci hatásai erőteljesebbek voltak.

Emellett lényeges volt egy-egy állam „veszélyeztetettsége” is. A legrosszabb helyzetben azok az államok voltak, ahol már a válság előtt is alacsony gazdasági növekedés a szegények nagy számával párosult (pl. Afrika vagy Dél-Ázsia számos állama). Számított az is, hogy rendelkezésre álltak-e a krízis kezeléséhez szükséges intézmények és a tudás. Végezetül pedig az is befolyásolta a válaszokat, hogy mik voltak a hatalmon lévők preferenciái: a felső-, illetve középosztály támogatását, vagy a legszegényebbek megsegítését tartották lényegesnek, netán a vállalkozások megmentését tűzték ki célul. Mindez akár azzal is járhatott, hogy az ENSZ globális szegénységet csökkenteni kívánó törekvései (pl. a Millenniumi Fejlesztési Célok) és a közép- vagy felsőbb társadalmi osztályok érdekeit fontosabbnak tekintő kormányzati politikák összeütközésbe kerültek egymással.

A munkanélküliség növekedése elsősorban a legfejlettebb országokra (az Európai Unió tagállamaira, Japánra, az Egyesült Államokra, Kanadára, Ausztráliára és Új-Zélandra) koncentrálódott: míg a világ összes munkaerejének csupán 15%-a él ezekben, addig a válsághoz kapcsolódó munkanélküliség-növekedés 55%-át itt tapasztalhatták. Különösen az iparban szűnt meg sok álláshely: 2007 és 2009 között 9,5 millióval kevesebben dolgoznak ebben a szektorban (ILO 2011).

Az államai célok általában a következők voltak: a pénzügyi rendszer stabilizálásának megőrzése vagy helyreállítása, a növekedés fenntartása/újraindítása, az infláció elleni küzdelem és árfolyamvédelem, a gazdasági szerkezetváltás, illetve a munkahelyek megőrzése.

Mivel a válság először a pénzügyi szektorban jelentkezett, így több állam is kénytelen volt itt beavatkozni. Ennek keretén belül pénzügyi segítségnyújtás éppúgy előfordult, mint a szabályozások átalakítása (2. táblázat).

2. táblázat – Table 2
A bankszektor megsegítésére költött összegek a GDP %-ában
az EU országokban 2009 decemberéig

Ország	kormányzati támogatás	hitelbiztosítás erősítése	állam- sítás	rossz hitelek átvétele	shortolás tiltása/korlátozása
Ausztrália	X	X			X
Ausztria	X	X			X
Belgium	X	X			X
Csehország					
Dánia		X			X
Dél-Korea	X			X	
Egyesült Államok	X	X	X	X	X
Egyesült Királyság	X	X	X		X
Finnország		X			X
Franciaország	X	már magas volt			X
Görögország	X	X			
Hollandia	X	X	X		X
Írország	X	X	X	X	
Izland		X	X		X
Japán	X				X
Kanada	X				X
Lengyelország	X	X			
Luxemburg	X	X			

Ország	kormányzati támogatás	hitelbiztosítás erősítése	államossítás	rossz hitelek átvétele	shortolás tiltása/korlátozása
Magyarország	X	X			
Mexikó					
Németország	X	X		X	X
Norvégia	X	már magas volt			X
Olaszország	X	X			X
Portugália	X	X	X		X
Spanyolország	X	X			X
Svájc	X	X			
Svédország	X	X			
Szlovákia		X			
Törökország	X			X	
Új-Zéland		X			

Forrás/Source: OECD

Az *Amerikai Egyesült Államokban* jelentkezett legelőször és legsúlyosabban a válság, továbbá ez gyakorolta a legnagyobb hatást a globális gazdaságra, mivel annak a legnagyobb a felvevőpiaca. A leglátványosabb hatás a pénzügyi szektor összeomlása volt, a leglátványosabb válaszok pedig a jelentős állami bankmentő csomagok voltak, de alapjában véve erősek voltak a korábban a NAFTA esetében említett protekcionista tendenciák is. Emellett az Egyesült Államokban jellemző szemlélettől idegen államosítások is történtek a stratégiai fontosságúnak tekintett cégek megmentése érdekében.

Az európai magterület országai – *Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország* – hasonló problémákkal találták szemben magukat, azonban a reakcióik csak részben voltak hasonlóak. A 2007 közepén megindult amerikai pénzügyi válság 2008 őszén jelentkezett Európában és elsőként az EU húzógazdaságait érintette. A leglényegesebb közös problémák a defláció, majd ennek nyomán a termelés és a munkahelyek számának a visszaesése, a kifizetett bértömeg csökkenése és ebből adódóan a fogyasztás további csökkenése voltak. A válaszok is sok hasonlóságot mutattak: a legtöbb országban több példát is találhattunk a belső fogyasztás élénkítésére, az adócsökkentésre, illetve jövedelemtámogatásra, vagy éppen a rugalmas munkaerő-gazdálkodás támogatására. A munkanélküliségi probléma kezelésére számos országban indítottak átképzési programokat, illetve törekedtek a foglalkoztatást drágító terhek csökkentésére (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010).

Emellett két fontos húzóágazat (bankszektor, autóipar) szanálása is az állami beavatkozás lényeges elemét képezte. A hazai piacok védelme mellett megjelent egymás protekcionizmusának bírálata is, ami meglehetősen ellentmondásos reakció volt, hiszen saját autógyáraikat, bankjait megmentették, illetve védték piacaikat. Az országok reakcióit és mozgásterét nagyban befolyásolta, hogy a GDP arányos államadósságuk igen eltérő mértéket mutatott (KUTASI G. – BLAHÓ A. 2010).

A munkaerő-piaci hatások csökkentése érdekében több európai országban is igyekeztek támogatni a részmunkaidős foglalkoztatást, amely különösen a válság által erőteljesen sújtott Észtországban és Lettországban nőtt nagy mértékben (ILO 2011).

Japán speciális helyzetben volt a fejlett országok közül, mivel gazdasága 1990-től egy szinte permanens recesszióban volt 2002-ig, ráadásul az 1990–2002-es japán válság nagyon hasonlított a mostani globális pénzügyi válságra (pl. késelelem, túlfűtöttség, ingatlanpiaci buborék, defláció ördögi köre, recesszió), noha nyilván az nem terebélyesedett még regionálissá sem. Mikorra elindult volna az igazi kilábalás az elhúzódó strukturális válságból,

akkorra az Amerikai Egyesült Államokból kiinduló krízis épp elérte az országot, ami azért vált súlyossá, mert Japán legnagyobb fogyasztópiaca az USA, és ha ott stagnál vagy csökken a fogyasztás, akkor az szűkíti a japán exportot. A válság következtében a GDP 12%-kal esett vissza 2007 és 2008 második negyedéve között. Ugyanakkor az amerikai jelzálogkölcsön-piaci válság és az amerikai bankcsődök kevésbé érintették a japán pénzügyi rendszert, mert pont a korábbi recesszió alatt a japán bankok visszavonták a külföldi befektetések tetemes részét, és kevesen álltak kapcsolatban amerikai és európai bankokkal a bankközi hitelügyletek terén. Japánban tehát nem a pénzügyi válság jelentett problémát, hanem a fogyasztópiac (exportpiac) szűkülése. A krízisre adott legfontosabb válaszok: a szokásos pénzügyi intézkedések mellett (pl. kamatvágás), a belföldi fogyasztás sarkallása, új exportpiacok feltérképezése (pl. Kína) (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010).

Kína esetében szintén az jelentette a legnagyobb problémát, hogy az amerikai kereslet szűkülése miatt visszaesett az export. Ennek következtében értelemszerűen a GDP, illetve az ingatlanpiac növekedése is lassulni kezdett. Ennek ellensúlyozására a kínai kormány gazdaságélénkítési programokat indított, kamatcsökkentéssel igyekezett fellendíteni a hitellezést. Ezekhez kapcsolódóan nagyléptékű infrastrukturális fejlesztésekbe, illetve a zöld technológiák alkalmazásának serkentésébe fogtak. Kína összességében olyan lehetőséget látott a válságban, ami erősítheti nemzetközi súlyát, szerepét (export, politika stb.). Ehhez a hatalmas valutatartalékait is igyekezett felhasználni (LIU, W. – PANNELL, C. W. – LIU, H. 2009, NICOLAS, F. 2009), amit többek közt az tett lehetővé, hogy az ország GDP-je a válság alatt is növekedett.

Sajátos helyzetet jelentett, hogy Kína „kifelé” a szabad piac egyik legnagyobb védelmezőjeként lép fel, hiszen gazdasága nagy részben az exporttól függ, ugyanakkor saját belső piacát vagy stratégiai erőforrásait (pl. ritkaföldfémek) igyekszik megvédeni. A hazai piac védelme azért is fontos volt az ország számára, mivel a válság alatti GDP növekedés (2009: 9,1%, 2010: 10,5%) főleg a nagy belső piacra alapozva ment végbe, hiszen 2009-ben összességében mintegy 11%-kal csökkent a kínai export. A gazdaságélénkítő csomagok tovább növelték Kína energiahiányát, így 2009-ben több mint 20%-kal nőtt az ország importja energiahordozókból (WTO 2010).

A világgazdaság egyik periferiáját, *Afrikát* a válság ugyan kisebb mértékben, illetve másképpen érintette, mint a világgazdaságba jobban beintegrálódott régiókat és országokat, de a hatásai a szegénység miatt jóval súlyosabbak voltak. A nyersanyagár-esés és a csökkenő segélyezés egyaránt sújtotta ezeket az országokat (BLAHÓ A. – KUTASI G. 2010). Különösen ott voltak súlyosak a válság hatásai, ahol a kivitel nagy részét az ipari nyersanyagok adták. Ahol azonban a mezőgazdasági termékek exportja jelentős, ott kisebb volt a visszaesés, mivel globálisan az élelmiszerek kereskedelme jóval kisebb mértékben esett vissza (nem kis részben Kína és India növekvő élelmiszerimportja miatt), mint más termékcsoportoké, illetve több termékcsoporton belül (pl. gabonafélék) is jelentős áremelkedés ment végbe.

Több országban is megfigyelhető volt az „előre menekülés”, azaz, hogy olyan ágazatokba igyekeztek befektetni, amelyek segítik a gazdaság szerkezetváltását, esetleg a fenntartható fejlődés irányába tettek lépéseket (pl. zöld beruházások, energetikai fejlesztések). De ide sorolhatók azok a beruházások is, amelyek a kedvezőbb befektetési környezet létrehozására irányultak (3. táblázat).

Az állami bevételek növelésének, illetve a gazdasági szerkezetváltás érdekében több ország is „válságadókat” vetett ki. Ezekre jelentenek példát a Magyarországon a bank- és a távközlési szektorra, valamint a kereskedelmi láncokra kivetett különadók. Bankadót vezetett be Nagy-Britannia, Olaszország és Portugália, de másutt (pl. Franciaországban, Németországban, Ausztriában) is felmerült, hogy valamilyen, pénzintézeteket sújtó adót

rójanak ki. Emellett Németországban ökoadó bevezetését is fontolgatják, amelyet az energia-cégek fizetnének – ezzel az energiatermelés szerkezetváltozását kívánják serkenteni.

3. táblázat – Table 3

A válsághoz kapcsolódó infrastrukturális beruházások az OECD országokban
Crisis related infrastructural investments in OECD countries

Ország	közlekedés	telekom- munkáció	energetika	vízgaz- dálkodás	egészség- ügy	oktatás	nemzet- védelem	zöld beru- házások
Ausztrália	X	X			X	X		X
Ausztria	X	X				X		
Belgium	X					X		X
Csehország	X							X
Dánia	X							X
Dél-Korea	X		X	X	X	X	X	X
Egyesült Államok	X	X	X	X	X			X
Egyesült Királyság	X	X				X		X
Finnország	X	X	X			X		X
Franciaország	X	X	X	X	X	X	X	X
Görögország	X		X					
Hollandia	X				X	X		X
Írország			teljes kiadáscsökkentés					
Izland			teljes kiadáscsökkentés					
Japán	X	X	X	X	X	X	X	X
Kanada	X	X		X	X	X		X
Lengyelország	X	X	X	X				X
Luxemburg	X	X						
Magyarország								
Mexikó	X							
Németország	X	X			X	X		X
Norvégia	X					X		X
Olaszország	X	X						
Portugália		X	X			X		X
Spanyolország	X	X	X	X		X	X	X
Svájc	X							X
Svédország	X					X		X
Szlovákia	X	X	X					
Törökország			X	X				
Új-Zéland	X		X			X		

Forrás/Source: OECD

Lokális hatások és válaszok néhány nagyváros példáján keresztül

A lokalitás két szempontból is különösen lényeges. Egyrészt itt jelentek meg a válság hatásai a mindennapi életben, továbbá a helyi erőforrások mozgósítása révén számos egyedi megoldással kísérleteztek a válság hatásainak csökkentésére, illetve a kilábalás

elősegítésére (Commonwealth Secretariat 2010). E tanulmányon belül elsősorban a városokra koncentrálunk, bár akár a régiók, akár a településeknél kisebb térségek vizsgálata (pl. szegregált városrészek) is hasznos lehetne.

A felmérések alapján (4. táblázat) az egyes nagyvárosokban általában súlyos problémát jelentett a munkanélküliség növekedése, ami összekapcsolódott az informális gazdaság erősödésével. A gépipar, illetve az ingatlanpiac válsága miatt többnyire férfiak veszítettek el az állásukat: így történt például Gijónban (építőipar, gépgyártás), vagy Dublinban (építőipar). Torinóban a csődbe ment vállalkozások körülbelül egyharmada a feldolgozóiparban tevékenykedett, legnagyobb részük a fémfeldolgozásban.

Mivel a válság eredetét tekintve jelzálogpiaci válság, így természetesen a települések ingatlanpiacára is erőteljes hatást gyakorolt: nőtt a „bedőlő” hitelek, a kilakoltatások száma, de jellemzőek voltak az eladhatatlan ingatlanok és a leálló (vagy el sem indított) projektek is. Több nagyvállalat elhalasztott olyan beruházásokat, amelyekről már döntés született, sőt számos esetben gyárbezárásokra, illetve a kapacitások szűkítésére, a termelés visszafogására is sor került. Ez csökkentette a helyi adóbevételeket, és fokozta a szociális feszültségeket. Különösen a fiatalok, illetve a kisebbségekhez tartozók kerültek nehéz helyzetbe. A csökkenő lakossági vásárlóerő miatt visszaesett a turizmus is, ami szintén apasztotta a városok bevételeit. Mindemellett a központi kormányzattól érkező transzferek is csökkentek, illetve késve érkeztek, ami tovább rontotta a városi költségvetés helyzetét. Mindez összességében azt eredményezte, hogy az önkormányzatoknak általában kevesebb bevételből kellett minél hatékonyabb válságkezelést véghezvinniük – akár 10-15%-kal is visszaeshettek az önkormányzati bevételek az előző évi értékekhez képest (CEMR 2009).

Az EU URBACT II. programjában résztvevő városok körében végzett felmérés alapján meghatározhatók olyan tényezők, amelyek valamelyest csökkentették a helyi társadalmak és gazdaságok sérülékenységét. Ilyen volt például, ha az adott lokalitás egy korábbi válság miatt már kénytelen volt szerkezetátalakításba kezdeni, vagy ha csak kis mértékben kapcsolódott a globális hálózatokhoz – ezért meghatározó volt a belső piac szerepe. E helyeken általában a kis- és középvállalkozások a meghatározóak, amelyek kevés hitelt vettek fel (sokszor nem is voltak hitelképesek), ezért a hitelpiaci válság is elkerülte őket. A szolgáltatásorientált gazdasággal rendelkező városok szintén kisebb mértékben érezték meg a válság káros hatásait.

A lokális válaszok alapvetően négy csoportba sorolhatók:

- a lakosság támogatása, megsegítése,
- vállalkozások támogatása,
- a hosszabb távú fejlődés megalapozása,
- szervezeti átalakítások.

A lakosság támogatására több helyen gyakornoki programokat indítottak fiatalok számára (pl. Ciprus, Egyesült Államok), de számos város kezdett közmunkaprogramokba (pl. Magyarországon is több önkormányzat fordult ehhez a megoldáshoz). Az olaszországi Faenzában pszichológiai tanácsadást szerveztek a pszichés hatások kezelésére, míg Nápolyban „Szegények Bankja” néven új pénzintézetet hoztak létre.

A vállalkozások támogatására és az informális gazdaság visszaszorítására Franciaországban megkönnyítették a vállalkozások indítását, valamint segítették az önfoglalkoztatást. Edinburgban az eladhatatlannak bizonyult ingatlanokat a város megvásárolta – több helyen felmerült annak a lehetősége, hogy az ilyen lakásokat szociális bérlakásként hasznosítsák (CEMR 2009, ERDF 2010). A helyi adók átmeneti mérséklésével próbálkoztak Göteborgban vagy Hongkongban, hogy ezzel is megkönnyítsék a csökkenő bevételekkel

szembesülő cégek túlélését. Megjelent a lokális protekcionizmus is: azaz a „légy helyi, vásárolj helyit/helyben” elv hirdetése, amit akár ingyenes parkolással vagy tömegközlekedéssel is próbáltak ösztönözni (pl. Nagy-Britanniában vagy Vilniusban).

4. táblázat – Table 4

A válsághoz kapcsolódóan tapasztalt problémák néhány városban
Crisis related problems experienced in some cities

Város	Költségsökkentés	Csökkenő növekedés	Munkanélküliség növekedése	Beruházások leállítása	Ingatlanpiaci visszaesés	Vállalati csődök/leépítések	Romló üzleti feltételek	Zavarok a pénzügyi szektorban	Társadalmi tiltakozások	Visszaeső turizmus	Visszaeső kereskedelem	Gyengülő helyi identitás	Gyengülő üzleti bizalom	Gyengülő vásárlói bizalom	Bizonytalanság növekedése
London	X		X		X	X		X	X				X	X	
Auckland		X	X	X	X								X		X
Hong Kong	X	X				X	X				X	X			
Glasgow	X	X	X	X					X						
Helsinki						X			X	X	X				
Los Angeles	X		X		X					X	X				
New York	X		X			X	X	X							
Barcelona				X	X	X			X						
Marseille	X		X						X		X				
Mumbai	X			X			X			X					
Párizs				X	X			X		X					
Bécs	X		X										X		
Birmingham	X		X						X						
Brüsszel			X			X									
Hamburg	X			X				X							
Köln	X						X						X		
Lille						X	X						X		
Liverpool			X			X							X		
Miami	X			X	X										
München	X		X								X				
Prága			X						X	X					
Zürich	X		X					X							
Berlin						X				X					
Bilbao			X							X					
Pittsburgh										X	X				
Varsó								X	X						
Lyon						X									
Toronto			X												

Forrás/Source: OECD

A *hosszú távú fejlesztések* gyakran összekapcsolódtak a nemzetállami szinten kezdeményezett fejlesztésekkel, illetve a szervezetváltásban öltöttek testet. Mumbai vagy Torinó például a városmarketingben látta a kilábalás egyik eszközét és igyekeztek a márkázás (place branding) eszközeivel eladhatóbbá, versenyképesebbé válni. Figyelemre méltó, hogy mind a fejlesztések elhalasztása (több uniós országban), mind előrehozása (pl. Miami-ban) előfordult – ezt befolyásolta az, hogy az önkormányzat mennyi felhasználható forrással rendelkezett, illetve milyen kormányzati, vagy például uniós transzferhez jutott. Míg Európa több országában is problémát okoztak a PPP (public-private partnership) megoldások, addig az Egyesült Államok több városa (pl. Los Angeles) is így próbált forrásokhoz jutni: részben magánosítottak önkormányzati létesítményeket, illetve az új fejlesztéseket a magántőke bevonásával valósították meg. Szinte mindenütt jellemző volt a megújulási, kilábalási tervek készítése, amelyek visszatérő eleme a gazdaság diverzifikálása, és a tudásalapú, kreatív iparágak felé fordulás.

A *szervezeti megoldások* nem egy esetben magára az önkormányzatra vonatkoztak: leépítésekkel, vagy fizetés-csökkentéssel kiadáscsökkentésre törekedtek. De a visszaeső bevételeket az adóbehajtás hatékonyságának növelésével is próbálták ellensúlyozni – például Nagy-Britannia, Fülöp-szigetek és Thaiföld több városa is ezt az utat választotta. Többféle megoldást találhatunk például a közszolgáltatások menedzselésével kapcsolatban. Előfordult ezek árának csökkentése, hogy a növekvő igénybevétel révén emelkedjen a bevétel (pl. Horvátországban), de a bevételcsökkenés ellensúlyozása érdekében az árak növelése is (pl. USA, Ukrajna, Uganda). Több helyütt a közösségi részvétel erősítésével igyekeztek új erőforrásokat mozgósítani, ezt szolgálta például a konzultációs testületek létrehozása Thaiföldön vagy Új-Zélandon.

A földrajzi léptékek (át)formálódása a válság kapcsán

Mint arra korábban utaltunk, a válság az egyes földrajzi léptékek viszonyát, jelentőségét is befolyásolja. Ezzel kapcsolatban az, a többek által hangoztatott álláspont, miszerint a világválság egy deglobalizációs folyamatot indít el (lásd például: PANNENUNGI, M. A. 2009, *The Economist* 2009), elsősorban a nemzetállami lépték erősödését emeli ki a transznacionális, illetve globális léptékekkel szemben. A válságkezelés lépései (állami mentőcsomagok, protekcionizmus, integrációs törekvések visszaszorulása stb.) erre engednek következtetni, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy egyáltalán nem biztos, hogy ez tartós folyamatot jelent. A nemzetek feletti szervek, integrációk (IMF, EU) részéről felmerült, hogy nagyobb ellenőrzési jogot kellene számukra biztosítani – azaz a válság kapcsán saját szerepüket kívánták fokozni.

De nemcsak a globális-nemzeti lépték viszonyában figyelhetünk meg átalakulást: több helyen is felmerült a centralizáció és decentralizáció kérdése a válság kezelésével kapcsolatban – azaz hogy a helyi szint, vagy az állam alkalmasabb-e a hatások kezelésére (ROSALES, M. O. 2009)? Több helyen ez konfliktusokat és vitákat generált az egyes közigazgatási szintek között. Az Egyesült Államokban például az államok és a városok között feszültséget okozott, hogy a szövetségi források nagy részét az államok használták fel, és a városok csak kis részben részesültek ezekből. Latin-Amerikában pedig, ahol a centralizáció a politikai kultúra része, éppen a válság kapcsán erősödött meg a decentralizáció iránti igény, mivel számos tapasztalat arra utalt, hogy a helyi szint hatékonyabban tudja a problémákat kezelni. Ugyanakkor ezzel ellentétben, „recentralizációs” igény is megjelent a központi kormányok részéről, amelyek a hatalom és ellenőrzés gyengülésének veszélyét látták a decentralizációban. Emellett a lokalitások és a nemzetállam között egy a társadal-

mi részvétel–hatékonyság ellentétpár körül szerveződő vita is megfigyelhető. Mindezek mellett magának a helyi léptéknek az átformálódása is előfordult azáltal, hogy a konzultációs testületek létrehozásával új szereplők jelentek meg a folyamatban.

Összefoglalás

A válság ugyan globális, de különböző földrajzi térségekben és léptékeken másképpen jelentkezett és a rá adott reakciók is jelentős mértékben különböztek. Ez utóbbinak igen fontos kulturális beágyazottsága is van – azaz a reakciók nem csupán gazdaságelméletiek, hanem eltérnek abban az értelemben is, hogy milyen kulturális, civilizációs különbségek léteznek az egyes térségek között. A válságkezelésben fontos például az ideológiai-közgazdasági irányultság, a nemzeti identitás kérdése is. Emellett természetesen nagy a gazdaságpolitikai mozgástér (pl. eladósodottság, gazdaságpolitikai nyitottság) jelentősége.

A jövőt illetően számos veszély fenyegethet. Így problémákat okozhat a feltörekvő piacok túlfűtöttsége, a gazdaságélénkítés miatti eladósodás, vagy a munkanélküliségi trendek alakulása. Az, hogy az EU-ban óriási mentőcsomagokra volt szükség egyes nemzetgazdaságok megmentéséhez, rámutat, hogy a bedőlő országok okozta dominóhatás, valamint a bizalmi válság továbbélése és erősödése akár mélyítheti is a válságot.

Kérdéses az is, hogy a különböző intézkedések közül melyek azok, amelyek sikeresnek bizonyulnak, illetve mennyire lesz kezelhető a keynesi gazdaságpolitika következtében több országban is növekvő államadósság. Lehetséges, hogy az állami beavatkozás ideiglenesen enyhítette a válság hatásait, ám a későbbiekben erre már nem lesz képes, sőt azzal, hogy a növekvő adósságállomány miatt esetlegesen takarékosagra kényszerül, erősítheti vagy tartóssá teheti a visszaesést.

A földrajzi léptékeket tekintve lényeges kérdés, hogy miként alakul a válságot követően ezek viszonya? Valóban egy deglobalizációs folyamat kezdetét jelenti-e a válság, aminek következtében a kapcsolatok, hálózatok elsősorban makroregionális vagy nemzetállami szinteken szerveződnek, vagy a válságkezelést követően ismét a globális lépték lesz a meghatározó? A tanulmányban bemutatott válaszreakciók sikerességével kapcsolatban ma még legfeljebb csak találgathatunk, és a felvetett kérdésekre csak a jövő adhatja meg a választ.

BOROS LAJOS

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
borosl@geo.u-szeged.hu

PÁL VIKTOR

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
pal.viktor@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

Atlas der Globalisierung, Le Monde diplomatique, Berlin. 2009

BLAHÓ A. – KUTASI G. (szerk.) 2010: Erőközpontok és régiók. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 472 p.

BOORMAN, J. 2009: The current financial crisis: its origins, its impact, and the needed policy response. – Global Journal of Emerging Market Economies 1. 2. pp. 127–135.

BRENNER, N. 1997: Global, Fragmented, Hierarchical: Henri Lefebvre's Geographies of Globalization. – Public Culture, 1. pp. 135–167.

- CEMR 2009: The economic and financial crisis – impact on local and regional authorities. – Council of European Municipalities and Regions, Brussels. 24 p.
- COMMONWEALTH SECRETARIAT 2010: The global financial crisis and local government. – The Commonwealth Secretariat, London. 8 p.
- EC 2009: Economic crisis in Europe: causes, consequences and responses. – European Commission, Directorate General of Economic and Financial Affairs, Brussels. 108 p.
- ERDF 2010: Cities and the economic crisis. – European Regional Development Fund, Brussels. 66 p.
- GÁL Z. 2010: Pénzügyi piacok a globális térben. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 647–727.
- HEROD, A. 2003: Scale: the local and the global. In HOLLOWAY, S. L. – RICE, S. P. – VALENTINE, G. (eds) *Key concepts in geography*. – SAGE Publications, London. 229–248.
- HEROD, A. 2011: *Scale*. – Routledge, Abingdon, Oxford.
- ILO 2011: *Global employment trends 2011*. – International Labour Office, Geneva.
- JESSOP, B. 2010: The „return” of the national state in the current crisis of the world market. – *Capital & Class* 34. 1. pp. 38–43.
- KOTZ, D. M. 2009: The financial and economic crisis of 2008: a systemic crisis of neoliberal capitalism. – *Review of Radical Political Economics* 41. 3. pp. 305–317.
- LIU, W. – PANNELL, C. W. – LIU, H. 2009: The global economic crisis and China's foreign trade. – *Eurasian Geography and Economics* 50. 5. pp. 497–512.
- LUCARELLI, B. 2010: Marxian theories of money, credit and crisis. – *Capital & Class* 34. 2. pp. 199–214.
- MARSTON, S. A. 2000: The social construction of scale. – *Progress in Human Geography* 24.2. pp. 219–242.
- MARSTON, S. 2004: A long way from home: domesticating social production of space. – In SHEPPARD, E. – MCMASTER, R. B. (eds): *Scale and geographic inquiry*. Blackwell Publishing, Oxford. pp. 170–191.
- NAGY E. 2010: A tőkeáramlás és a globális kereskedelem földrajzi dimenziói. – In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 212–213.
- NAGY G. 2010: Centrumok és erőterek változásai a világgazdaságban. – In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 172–198.
- NICOLAS, F. 2009: The global economic crisis: a golden opportunity for China. IFRI, Paris. 37 p.
- PANNENUNGI, M. A. 2009: Welcome to de-globalization: A short history of the end of globalization(?) – *Economics and Finance in Indonesia* 57. 1. pp. 95–111.
- ROSALES, M. O. 2009: Decentralization of the State, world economic crisis and local opportunities in Latin America. – *Polis – Revista Academica Universidad Bolivia* 22. 10 p.
- SZANYI M. 2009: Válságelemzés. – *Világgazdasági Kutatóintézet. Kihívások* 194. 13 p.
- SZENTES T. 2009: Megjegyzések a válság gyökereiről és a kiutakról – a leegyszerűsítő nézetek és politikák ellenében. – *Magyar Tudomány* 5. pp. 604–627.
- The Economist 2009: Turning their backs on the world. – *The Economist*, 2009. February 19th
- YUILL, D. – MCMASTER, I. – MIRWALDT, K. 2009: Regional policy under crisis conditions. – *European Policies Research Centre*, Glasgow. 83 p.
- UZZOLI, A. 2011: The role of unemployment in the run of life chances in Hungary. – *International Journal of Population Research*. 2011/1. Article ID 130318, 9 pages doi:10.1155/2011/130318
- WTO 2010: *International trade statistics 2010*. World Trade Organization, Geneva.

A FÖLDRAJZI TÁJAK HATÁRAI

MEZŐSI GÁBOR – BATA TEODÓRA

BOUNDARIES WITHIN THE GEOGRAPHICAL LANDSCAPES

Abstract

The precise delineation of geographical landscapes at relevant limits of error is a key procedure from the perspective of landscape planning, development and management. Besides, the term landscape is one of the fundamental spatial categories of geography, thus the definition of its boundaries is of key importance. Delineation of landscapes, being highly integrated units, is not straightforward at all. For example botanical, pedological or geomorphological patterns can be highly different, and patches usually do not fully overlap, moreover the landscape forming factors do not exhibit distinct boundaries within themselves either. Consequent spatial errors and errors of content related to integration are superimposed by temporal and technical errors. When determining the type of boundaries the ecotone approach has been accepted, namely landscape boundaries have to be perceived as transitional zones of varying width. As a consequence an evaluation of boundaries employing fuzzy methods seems logical. Our study covers four environmental factors, for which fuzzy boundaries are determined. In the Carpathian Basin the characteristic width of boundaries varies between a few 100 m and a few kilometres.

Keywords: accuracy of the landscape borders, fuzzy method, ecotone, geostatistical method

Bevezetés

A földrajz régi gondja, hogy mennyire „pontosan” lehet vagy kell a (természeti) tájak határait megvonni. CSORBA P. (2008) vitaindítója a tájak határaival kapcsolatos néhány eredményünk bemutatására ösztönzött. Sok tekintetben osztjuk a vitaindító megállapításait, amelyekre BARANYI G. (2009) szakmai szempontú választ is megfogalmazott. Tanulmányunkban a tájhatárokkal kapcsolatban kialakított újabb, alapvetően kvantitatív alapú értelmezést ismertetjük, példáinkban geoinformatikai, úgynevezett fuzzy módszereket és neurális adatokat alkalmaztunk. A vizsgálatok kistáji léptékben, Magyarország területére vonatkozóan születtek.

A táj fogalma és értelmezései

A táj fogalmát több tudományág használja, de alkalmazzák a hétköznapokban is, emiatt nem véletlen, hogy körülötte kusza fogalmi rendszer alakult ki. Így például a táj- és kertépítésszek szerint a táj *természeti alapokon*, társadalmi tevékenységek hatására jön létre, folyamatosan változik, alapvető keretében azonban állandónak kezelhető együttes (CSIMA P. 2009). Mások a tájat alapvetően *esztétikailag homogén kategóriaként* kezelik (EU Tájjegyzmény, 2005), míg vannak, akik elsősorban *funkcionális egységnek* tekintik (pl. a mező- és erdőgazdaság, a regionális elemzés, tervezés területén). A sor sok más természet- és társadalomtudományi (pl. néprajzi) megközelítéssel folytatható, emiatt a táj tartalmi értelmezésével kapcsolatos viták nehezen zárhatók le. A táj földrajzi megközelítése leginkább természetföldrajzi tartalmú („természettörténeti” kategória – MAROSI S. 1981), amely értelmezés szerint egy felszínarab az ott ható folyamatok szerkezete és a működése alapján alkot egyedi, komplex egységet (PÉCSI M. – SOMOGYI S. – JAKUCS P.

1971; MEZŐSI G. 2003). A tudományos igényű magyarázatok is leginkább ezt a szemléletet követik napjainkban.

A földrajzban ma úgy tekintjük a tájakat, hogy azok kereteit a természeti tényezők határozzák meg, pontosabban, a (természeti) tájalkotó tényezők – kiegészülve a társadalmi tevékenység jellemző egységeivel – együttesen, a mesterséges elemekkel kölcsönhatásban alkotnak jellegzetes értékekkel rendelkező, lehatárolható egységeket. Ebben a megközelítésben a természeti tényezők elsődlegessége és a többi tájalkotó tényező e kapcsolatrendszer módosító szerepe fejeződik ki. Érthető, hogy emiatt a természeti tényezők alapján olykor nehezen lehatárolható néprajzi, történelmi kategóriák használatától gyakran eltekintettek. Ezért a mindennapi élethez is kapcsolódó („megélhető”) földrajzi tájak fogalma csak ritkán (pl. az Őrség, Hetés vagy a Vendvidék esetén) alakult ki, a Sopron–Vasi-síkság vagy az Alsó-Zagyva-völgy középtájához már nem kötődnek ezen tájakban is megtalálható helyi sajátosságok. Ilyen okok miatt a Jászság sem szerepel a kistáj-kataszterben (MAROSI S. – SOMOGYI S. 1990). A tájhoz szervesen hozzátartozik a társadalom tevékenysége is, hiszen sok táj, kultúrtáj (pl. a Hortobágy) kialakulása ennek eredménye.

A tájban lévő természeti és társadalmi tényezők szerepének, súlyának értelmezése, főként az antropogén hatások tájformáló funkciójának megítélése alapján különböző irányzatok alakultak ki. A *természeti tájakat* a (természeti) tényezők integrált egységként értelmezzük, ezek a jelentős antropogén hatás miatt napjainkban lényegében már nem léteznek. Elemzésük a hasonló jellegű paraméteralkotók miatt tipikusan természet-tudományi módszerekkel is végbemehet(ne). Ebben a körben az egyveretűbb eljárásokkal jól meghatározható alá- és fölrendeltséget lehet kialakítani. Ugyanakkor lehet a tájakat főként az antropogén tevékenység által kialakítottaknak tekinteni, ez az alapja a *kultúrtáj* fogalmának, amely jellemzően a társadalmi hatásra létrejött tájakat jelöli, illetve folyamatai főként antropogén szabályozottságúak.

Az eltérő értelmezések sokakban felvetik a kérdést, hogy léteznek-e egyáltalán a tájak mint objektumok? Néhányan kézenfekvőnek tartják a tájat ismeretelméleti kategóriaként kezelni, ami szerint – első megközelítésben – egy síksági, egy ártéri és egy vulkáni hegységi táj valóban világosan elkülöníthető (HAJDÚ-MOHAROS J. et al. 2000). Az antropogén hatás mértéke azonban felülírhatja ezeket a kategóriákat, azaz olykor ez nem stabil téregységi megjelölés. A fogalom tudományos igényű magyarázata HUMBOLDTIG nyúlik vissza, akinek nem volt kétsége a tájak létezéséről, és azokat az utazásai során összetett módon jellemezte is. A sok értelmezés között van olyan álláspont is, ahol a táj tulajdonképpen csak fikció, lényegében önálló objektumként nem létezik, inkább esztétikai kategóriának tekinthető. Ugyanakkor a tájakat már a ma használatos földrajzi megközelítés előtt is a természeti és társadalmi tényezők laza együtteseként írták le és határozták meg, így például KOGUTOWICZ K. (1930, 1936) tájleírásai néprajzi, történelmi tájhasználati és természeti tényezőkön alapultak. Azaz létezésüket illetően nem volt kétsége, de tartalmukat, kiterjedésüket tekintve már igen, amikor ő a néprajzi határ alapján határozott meg egy tájat (pl. az Ormánságot, amelynek neve egyébként a domborzatra utal), vagy amikor orográfiai adatokhoz illesztette a tájakat (pl. a Mecsek esetében).

Ha tájtervezési, -fejlesztési, -rendezési, -védelmi feladatot kell megoldani, akkor – a megadandó hibahatárok mellett – a tájak pontos lehatárolása alapvetően szükséges feladat. Hasonló a pontos területi lehatárolás igénye a környezet biztonságos működésének biztosításakor is (CSORBA P. 2008). Eltérő megközelítésekkel született egységek ugyanis nehezen szolgálhatnak ezen feladatok alapjául; sőt, sok olyan „táj” is megjelent, amelyeknek a léte is kétséges (pl. Alvidék, Drávaszél [KOGUTOWICZ K. 1936] vagy a Kemeneshát Cser néven megjelölt része). A területi tervezés és a területfejlesztés keretében történő alkalmazásra jó példa, hogy a geográfia egyik legsikeresebb terméke a MAROSI S. – SOMOGYI S. által

szerkesztett, 1990-ben kiadott (és 2010-ben felújított) ún. „kistáj-kataszter”, amire mindannyian büszkék lehetünk, ugyanakkor tudjuk, hogy ilyen feladatokhoz épp a geográfia integrált rendszere illeszkedne, ami a tisztázatlan keretek között nem valósulhatott meg.

A tájak határainak értelmezése

A tájhatár kérdésével már PRINZ GY. (1936) is részletesen foglalkozott, aki szerint az nem természeti „elválasztókat keres”, hanem a sok természeti és társadalmi hatás következtében létrejött közigazgatási vonalakhoz illeszkedik inkább. Mint utaltunk rá, a táj tartalma az elmúlt 60–80 évben sokat módosult, és leginkább megváltozott az a szakmai környezet (pl. néprajzi – KOGUTOWICZ K. vagy morfológiai – BULLA B.), amely körben ezeket korábban értelmezték. A régebbi felfogású tájbeosztások (táji szerkezetek), valamint az utóbbi 20 évben születettek csak a nagytáj és a középtáj szintjén mutatnak egyezéseket.

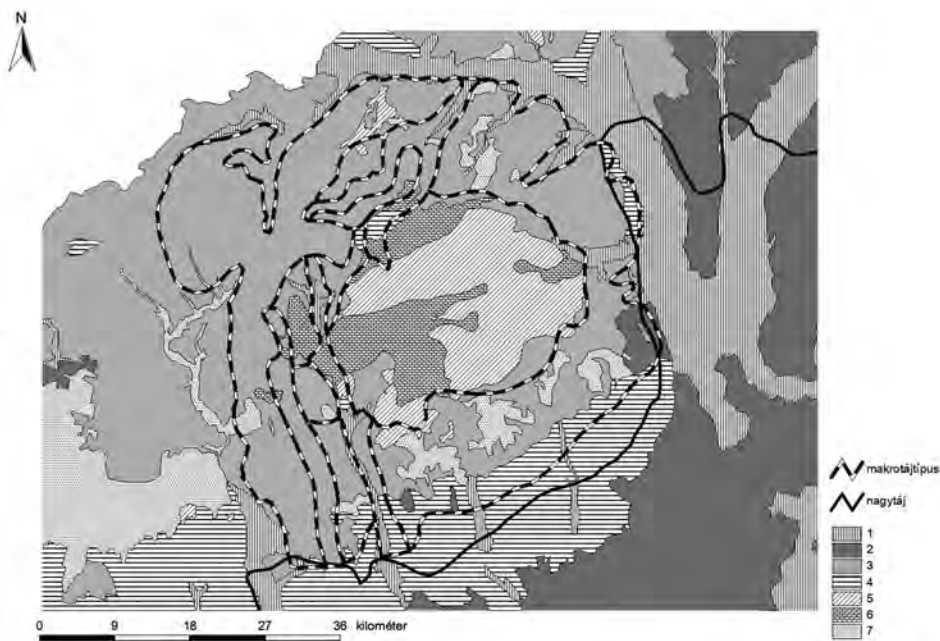
Fontos a tájak különböző forrás-, valamint származékadataival kapcsolatos egységek pontos ismerete, amelyek a szaktudomány által igényelt válaszokon túl az alkalmazások miatt is lényegesek lehetnek. Szaktudományi szempontból a területegység tudományos meghatározottságának igénye fogalmazódik meg abban, hogy ismerve és helyesen alkalmazva a táji egységek (típusok) meghatározásának technikáját, ez alapján a különböző értékelők azonos egységeket ismerjenek fel. A lehetőségek szerinti pontos táji (területi) meghatározást az is igényelheti, hogy ezek az egységek egyszersmind a földrajzi rendszerek működő alapelemei is. A határ vizsgálatának szempontjából mindegy, hogy az a földrajzi táj vagy a tájtípus (újabban a hasonló tartalmú tájkarakter fogalmat használják helyette) tartalmi kategóriára vonatkozik-e. A tanulmányban nem is törekszünk e fogalmak elkülönítésére.

A tájak és a tájalkotó tényezők határai nem egy vonalhoz illeszkednek, amit persze nem is várhatunk el, mert többnyire maguk a tényezők sem határolhatók éles vonalakkal. Általában a litológiai, a domborzati, a talajtani vagy a növényzeti határok még nagytáj szinten sem illeszkednek szigorúan (*I. ábra*), noha egymáshoz kapcsolódásuk törvényszerűsége ismert (pl. a kőzet és a talaj kapcsolata). A határ szempontjából azonban a tájalkotó tényezők közötti vagy a tájalkotó tényezők és a táj ökológiai egységei közötti kapcsolatok pontos feltárása még többnyire megoldásra vár. Az alkalmas adatmennyiség szűkössége miatt itt inkább tapasztalati, mint statisztikai módszerek használhatóak. Lényeges szakmai feladat lehet annak tisztázása, hogy a domborzat milyen mértékben jelzi előre a táj mozaikosságát (LÓCZY D. 2002).

A tájak főleg alacsonyabb hierarchiaszinten mutatnak területi állandóságot, amire jó példa, hogy egy kistájon a növényzet (ami az antropogén tényezőknél túl leginkább képes gyors változásra) is csak néhány km-nyi kilengést mutat a táj központi „magja” mentén. A tájak határait sávnak tekintik (ezek az ökotonok), és a határok szélesebb zónaként történő értelmezését is felvetik (BASTIAN, O. 1997; CSORBA P. 2008). A gyakorlatban a tájak területi kiterjedését az ökotópok határai szabhatják meg, amelyeket pedig a tájalkotó tényezőknél keresztül írunk le. A regionális egységek pontos meghatározásának számos tényezője ismert a méretaránytól kezdve a tájalkotó tényezők integrációjának mértékéig. A táj fogalommal jelölt természeti egységek helyi lehatárolása a korábbiak miatt bemutatottak szerint fontos szakmai kérdés. Így a vita most nem az, hogy érdemes-e, hanem hogy lehet-e a lehatárolást pontosan elvégezni.

A számos befolyásoló tényező közül az alábbiakat emeljük ki.

a) Az egyik a tájalkotó tényezők határainak megállapítása, amit elvileg is csak korlátozott pontossággal lehet tenni, mert a határ nem vonható meg élesen. Így szakmailag

1. ábra A nagytáj, a makrotáj-típusok és a litológiai egységek határai

Jelmagyarázat: 1 – alluviális üledékek; 2 – löszös üledékek;

3 – harmadidőszaki és idősebb laza üledékek; 4 – nyirok; 5 – mészkő, dolomit; 6 – agyagpala, fillit; 7 – vulkáni kőzetek

Forrás: Magyarország Nemzeti Atlasza 1989 alapján

Figure 1 Boundaries of the macroregion, macroregion types and lithological units

Legend: 1 – alluvial sediments; 2 – loess sediments;

3 – Tertiary and older unconsolidated sediments; 4 – black loam, erubase; 5 – limestone, dolomite;

6 – clay shale, phyllite; 7 – volcanic rocks

Source: based on the National Atlas of Hungary 1989

sem egyszerű eldönteni, hol húzhatjuk meg két talajtípus határát (egy réti és egy láptalaj átmenete néhány 10 m-es, de akár néhány 100 m-es zónát is jelenthet), de ugyanez a helyzet a geomorfológiai formák vagy az egymást még inkább átható növényzettípusok terén. Sőt, a vegetáció esetében nemcsak e *térbelinek* nevezhető pontosság korlátozott, hanem az *időbeli* is, mert a típusok fejlődése, átmenete egyikből a másikba még ennél a leggyorsabb természeti eredetű változásnál is 10–100 év mértékű (CSORBA P. 2008). Kísérletezhetünk a tájalkotók határainak pontosításával, amihez használhatunk különböző geostatistikai eljárásokat vagy terepi mintavételezést is, de ezek csak nagyon korlátozottan tekinthetők valóban az integrált táj határainak (HEGEDÜS A. 2006; DEÁK J. Á. 2008; MOLNÁR Zs. et al. 2010), többnyire csak egy vagy néhány, esetleg súlyozott természeti tényezőre vonatkoznak. Az integrációt jobban szolgálja a MÉTA (Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa) vegetációtérképe, amelyben a növényzeti adatokon túl néhány más természeti (talajtani, domborzati, éghajlati) tényezőt – nem integráltan ugyan, de – figyelembe vesz (ami viszont a felhasználást a redundancia miatt korlátozza).

b) A másik a tájak meghatározásának *tartalmi* pontatlansága, ami a táj integrált alapegységeinek meghatározásával kapcsolatos. Itt ugyanis tisztázni kell, hogy milyen tényezőket, milyen súllyal veszünk tekintetbe az egységek (ökotópok, kistájak) meghatározásakor: egy síkságon, egy hegységben a domborzatot vagy a kőzettani felépítést meghatározó paraméterek ugyanolyan fontosnak, azonos súlyúnak tekinthetők-e. A pontatlanság itt

abból adódik, hogy lényegében nincs statisztikai, rendszerlemzési háttér az integrált táji egységekhez szükséges tényezők megállapítására, ráadásul tapasztalatból tudjuk, hogy azok más területeken eltérő fontosságúak, súlyúak (BASTIAN, O.–SCHREIBER, K.-F. 1999). Az integráció még összetettebb az antropogén tevékenység által kialakított kultúrtájaknál.

c) A táj pontos meghatározásának harmadik korlátja *technikainak* nevezhető, és a méretarányval kapcsolatos. A napi tájtervezési gyakorlat során ugyanis nagyon eltérő méretarányokban kell lehatárolni a táji egységeket: nagy méretarányt igényelnek a városi területek tervezői, kisebb léptéket viszont a régió területi tervezésével foglalkozók. A határ megvonására vonatkozó, ugyanakkora százalékos hiba a nagyobb méretarányokban már többnyire nem elég pontos a tervezéshez (egy erdősáv vagy egy part menti vízminőségi pufferzóna tervezéséhez), míg magasabb hierarchiaszinten (pl. kistérszint, közép-táj) a keletkező km-es hibák áttekinthető vizsgálatokat tesznek csak lehetővé (CSIMA P. et al. 2004; CSORBA P. 2008). Külön gond, hogy a különböző méretarányoknál a hatótényezők más kapcsolati rendszerével találkozhatunk (MEZŐSI G. 2009).

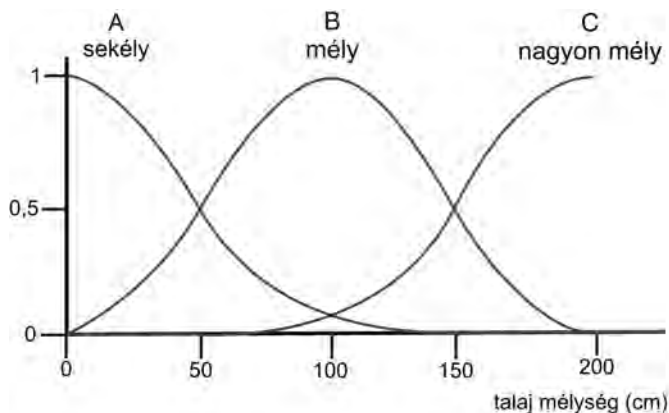
A tájhatárok bizonytalanságát azok sokfajta tartalmi értelmezésén túl a természeti-társadalmi hatások *aránya* is okozza. Ma Európában természeti tájak jórészt nem léteznek, mert kisebb-nagyobb mértékben az antropogén hatások eredményeképp fejlődtek. Emellett a „természeti meghatározottságú” tájak változása általában sokkal kisebb átalakulást eredményez, mint egy-egy antropogén hatás, amely teljesen felülírhatja a táj minőségét, tartalmát. Összességében alapvetően a természeti tényezők jelölik ki a táj határait, de azok a társadalmi elemeket is magába foglaló összetett rendszert alkotnak. A tájakkal kapcsolatos vizsgálatoknak ez a legsérülékenyebb pontja.

Elemzésünk lényegében azt a megoldást alkalmazza, amit sok tájlemező is követ: a tájat alkotó tényezők egyenkénti analizálásával kísérli meg a határt megvonni. A megoldás azonban kikerüli az egyenkénti értékelés számos buktatóját (pl. súlyozás, paraméterszám megállapítása), de nem integrált egységeket vizsgál. A megoldás a határt alkotó ökotonok fuzzy logikájú vizsgálatán alapul, ami más irányból közelíti meg a határ kérdését. A táj-ökológiától nem idegen a fuzzy módszerek használata, de azok inkább a területhasználási egységekre vonatkoznak és forrásuk távérzékelési adat (JIA, M. 2002; ARNOT, C.–FISHER, P. 2007; CHONG, C. et al. 2010).

Az alkalmazott módszer

A fuzzy „lágú halmazok” fogalmát ZADEH, L. A. 1965-ben vezette be (KÓCZY T. L.–TIKK D. 2000). A fuzzy logika szerint egy halmaz határa nem éles vonal, hanem a két szomszédos halmaz fokozatosan megy át egymásba. Jól érzékelteti ezt egy földrajzi példán a talajok mélység szerinti értelmezését bemutató 2. ábra. E logika szerint a tájakat is tekinthetjük „lágú” halmazokként, hiszen a tájalkotó tényezők határai sem állandók, térben és időben is folyamatosan változnak. Ezt úgy lehet érteni, hogy egymás melletti halmazok elemei többnyire nem teljesen függetlenek egymástól, hanem az egyik halmaz minden egyes eleme bizonyos részben reprezentálja a másik halmazt is. A talajoknál maradvány két talajtípus között a határ általában nem éles, az egyik halmazt uraló csernozjom talajokban is bizonyos mértékig szerepet kaphatnak más halmazok, a réti stb. talajok elemei. Az ökotonok fuzzy logikájú elemzésével nagytáj méretarányban ARNOT, C.–FISHER, P. (2007) foglalkozott; bár esetükben a feladat nem a határok megvonása, hanem az ökotonok méretének megállapítása volt, az elv nincs messze az általunk választott módszertől.

Az elemzés során a tájak határait „fuzzy határokként” értelmeztük. A kérdés az volt, hogy ezzel a módszerrel hol vonhatók meg a tájhatárok. Ezek mindenütt keskenyebb-szé-

2. ábra A talajok mélység szerinti osztályozása a fuzzy logika alapján

Forrás: MCBRATNEY, A. B.–ODEH, I. O. A. 1997 után

Figure 2 Classification of soils based on their depth applying fuzzy logic

Source: after MCBRATNEY, A. B.–ODEH, I. O. A. 1997

lesebb, esetleg akár több km széles ökotonokként értelmezhetők, mert éles választóvonalhoz a határ gyakran nem illeszthető. Az elemzésben természeti adatokat használtunk fel (ez egyúttal korlátja is lesz az eredménynek). A kis- és a középtájak léptékéhez illeszkedően, 1:100 000 és 1:200 000-es méretarányú térképek talajtani, domborzati, növényzeti és litológiai adatait használtuk. Minden kistájra vonatkozóan kiszámoltuk a tájalkotó tényezők homogenitását, ami a későbbi számítás alapját adta. A homogenitás mértékének azt tekintettük, hogy egy kistájon belül előforduló talaj-, vegetáció- stb. típusok területe a kistáj területéhez képest hány százalék. Azért ezekkel a homogenitási térképekkel dolgoztunk, mert egyrészt a fuzzy elemzések egységes *számszerűsített* bemeneti adatot követelnek meg, másrészt nem szembesülünk a vizsgálat során a tájalkotó tényezők egymáshoz viszonyított rangjának és súlyozásának problémájával.

Eredendően azok a tényezők, amelyekből a homogenitási adatokat szerkesztettük, az alábbiak voltak:

- *talaj*: 9-féle talajtípus (szöveges adat), pl. barna erdőtalaj;
- *kőzet*: 9-féle kőzettípus (szöveges adat), pl. bazalt;
- *domborzat*: lejtőszög-értékek (számszerűsített adat);
- *növényzet*: 10-féle természetes növényzettípus (szöveges adat), pl. bükkösök.

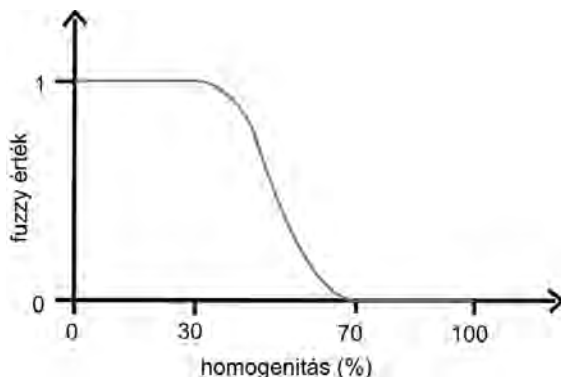
Ezekre a homogenitási térképekre a fuzzy elemzést az IDRISI Taiga szoftverrel végeztük el. Az általunk használt fuzzy függvényt a 3. ábra mutatja be. A fuzzy halmazoknál alkalmazott számítás úgy írható le, hogy:

- a 30% homogenitási értéknél kisebb értékű területek a határzónák halmazába kerülnek (ezek az eredménytérképen 1 értékkel jelennek meg);
- a 70% homogenitási értéknél nagyobb értékű területek a homogén táji magok halmazába kerülnek (ezek az eredménytérképen 0 értékkel jelennek meg);
- míg az ezektől eltérő homogenitási értékű területek olyan új értéket kapnak, ami azt mutatja, hogy az hány százalékban tartozik az egyik, illetve a másik halmazhoz.

A különböző tájalkotó tényezőkre egyenként előállított fuzzy térképek együttes elemzéséhez a fuzzy halmazműveleteket használtuk. (Az alkalmazott szoftverben ezeket a hal-

mazműveleteket az OVERLAY eszközzel, a MIN halmazművelet alkalmazásával tudjuk elvégezni, ami matematikai értelmezésben metszetet jelent.)

3. ábra A tájalkotó tényezőknél alkalmazott fuzzy függvény képe

Forrás: saját szerkesztés

Figure 3 The general pattern of the fuzzy function applied to landscape forming factors
Source: edited by the authors

Eredmények

A számításhoz használt négy (természeti) tájalkotó tényezőt figyelembe véve azokat a területeket sikerült meghatározni, amelyek mindegyikénél jelentős az inhomogenitás, amely területek, zónák tehát olyanok tekinthetők, ahol a tájhatár megvonása – e négy tényező alapján – bizonytalan. Ezzel azok a felszínek állíthatók szembe, amelyeknél e tényezők jóval homogénebbek, ezáltal tájökölógiai szempontból a tájak magjainak tekinthetők (4. ábra). Ez megerősíti azt a megfigyelést, hogy a különböző típusú tájak közötti ökotonok szélessége – méretaránytól függően – nagyon tág intervallumban változik, néhány tucat m-től sok száz km-ig terjedhet (BASTIAN, O. 1997; FORMAN, R. T. T. 1995). A hazai területeken az alkalmazott módszerrel néhány száz m és 3–5 km közötti értékek adódtak.

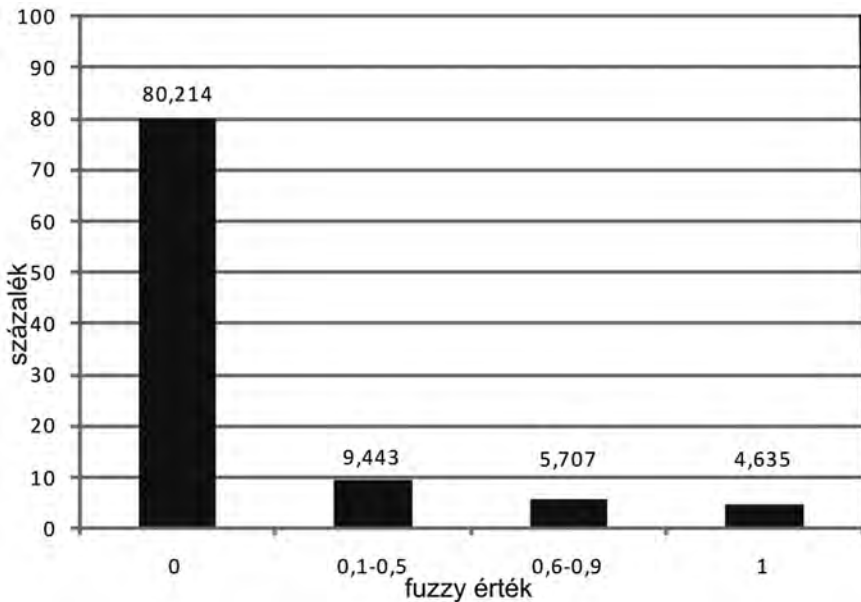
4. ábra Fuzzy eredménytérkép a négy tájalkotó tényező alapján

Forrás: saját szerkesztés

Figure 4 A fuzzy result map based on four landscape-forming elements
Source: edited by the authors

A statisztikai vizsgálat során a fuzzy átlagos értéke 0,64 volt. Az eredményadatok négy kategóriába csoportosíthatók:

- a 0 fuzzy értékű területek (tehát ahol minden tájalkotó homogenitása 70% feletti) a felszín 80%-át fedik, ezek a fentebb említett „magok”;
- az 1-es fuzzy értékű területek (vagyis ahol 30% alatti minden tájalkotó homogenitása) a felszín közel 5%-át foglalják el, amely területeken a fenti tényezők alapján a határ bárhol meghúzható;
- ezen túl mintegy 15%-nyi az ezen értékek közötti átmenet, amit a fuzzy érték alapján két kategóriába (0,1–0,5, illetve 0,6–0,9) soroltunk (5. ábra). Itt a határt – magyarázhatóan – másképp vonják meg növényzeti vagy éppen domborzati szempontú kutatások. A sok tényező együttes figyelembevétele alapján széles inhomogén ökoton adhat megoldást a tájak elválasztására.

5. ábra Fuzzy értékkategóriák %-os megoszlása az összterülethez képest

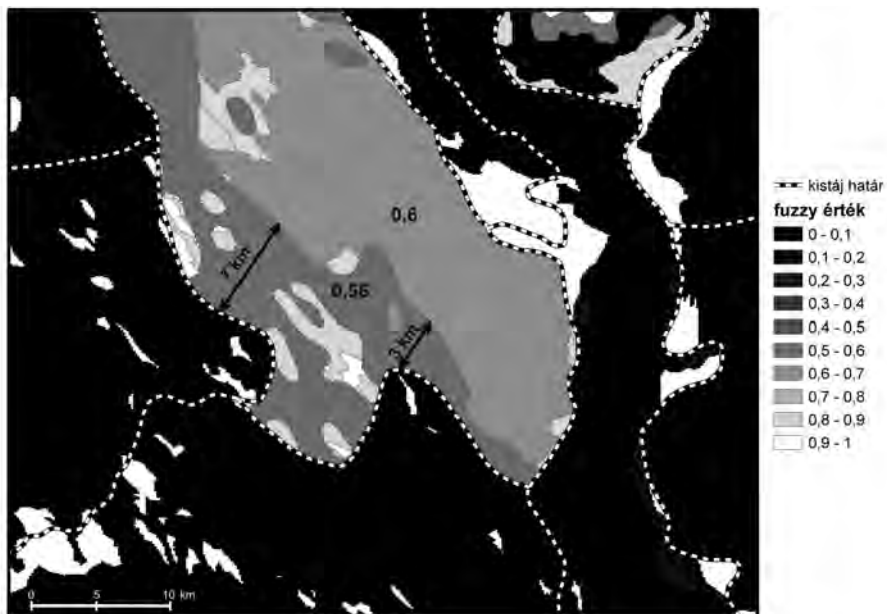
Forrás: saját szerkesztés

Figure 5 The proportion of fuzzy categories compared to the total area

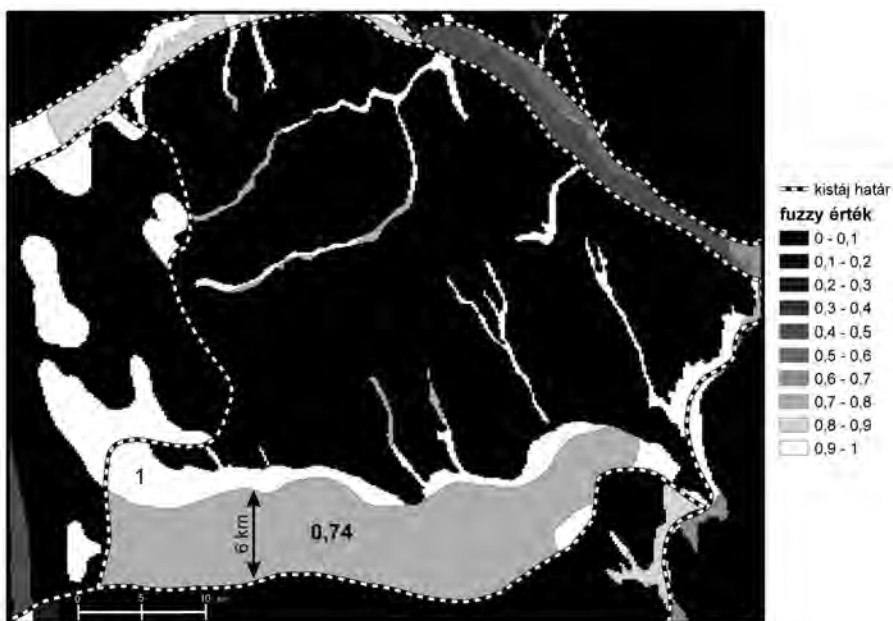
Source: edited by the authors

Részletesebben elemezve két mintaterületi példát mutatunk be. Az egyik a Kiskunsági-löszös hát, amelynek különösen DNY-i részén bizonytalan a határ megvonása (6. ábra). A kistáj e területén egy közel 3–7 km-es sáv statisztikailag 43,5%-ban tartozhat inkább a táji maghoz és 56,5%-ban az átmeneti jellegű zónához. A gondot a nagyobb kiterjedésű, 0,9 fuzzy értékű inhomogén foltok jelentik; érhető, ha ezeken a részeken – a növényzet alapján – DEAK J. Á. (2008) a tájhatár módosítását javasolja. Ez a zóna a szélesebb ökotont képviselheti inkább.

A másik példa Kelet- és Dél-Külső-Somogy területéről származik (7. ábra). Itt élesen kirajzolódik a Koppány-völgy (1-es érték), igazolva, hogy a folyóvölgyek – statisztikai szempontból – nem illeszthetők automatikusan egy tájegységhez, önálló egységként tör-

6. ábra A Kiskunsági-lőszös hát DNy-i területe fuzzy értékeinek térképe
 Forrás: saját szerkesztés
 Figure 6 Fuzzy map of the SW region of the Kiskunság Loess Ridge
 Source: edited by the authors

7. ábra Kelet-Külső-Somogy kistáj fuzzy térképe
 Forrás: saját szerkesztés
 Figure 7 Fuzzy map of Eastern Outer Somogy
 Source: edited by the authors

ténő kezelésük indokolt. Ettől D-re a kis homogenitású terület (fuzzy érték 0,74) olyan, ahol az adatok alapján tájhatár nem vonható meg egyértelműen. Ez a mintegy 6 km-es sáv megint csak ökotonként kezelhető, bár az adatok azt is sejtetik, hogy a környezettől való jelentős eltérés itt a talajadatok nem következetes csoportosításából adódik (pl. nem feltétlenül indokolt a barna erdőtalaj és a barnaföld elkülönítése a kiindulási adatbázisban, vagy minden eltérő altípust alkalmazni kellett volna).

Összefoglalás

A tájak a földrajz jellemző területi alapegységei. Értelmezésükre számos megoldás ismert ugyan, de gyakorlati és elméleti szempontból is fontos a lehetőség szerinti pontos területi meghatározásuk. Ezt nehezíti, hogy a botanikai, a talajtani vagy a domborzati tájalkotó tényezők határai eltérnek egymástól és még önmagukat tekintve sem húzhatók meg mereven. Ha a megoldást integrált egységek segítségével végezzük (ami általában maga is visszatükrözi, hogy egyedi tájalkotó tényezőkből születtek), akkor a léptékfüggő mintázat, ha pedig az egyedi tényezőket elemezzük, akkor pedig azok mozaikos mintázata okoz leginkább gondot az elhatárolásnál. Még fontosabb, hogy olyan megoldást kell választani, amelyben a természeti és társadalmi tényezőket, illetve azok hatását integrálni lehet.

A javasolt és bemutatott módszer a (bővíthető számú és típusú) tájalkotó tényezők határának fuzzy logika szerinti elemzésén alapult. Az eljárással a tájak határai – ökotonszerűen – rögzíthetők. A megoldás biztosítja, hogy a vizsgálatok során a tájalkotó paraméterek azonos típusúak legyenek (most ugyanis gyakori, hogy nagyon változatos típusokkal végezzük a statisztikai elemzéseket, noha a nominális vagy a skaláris típusok csak nagyon eltérő lehetőségeket biztosítanak), de kikerülnek az értékelésből a tényezők súlyozásának sok hibát rejtő lépései is. Ezzel együtt is fontos a tudatos paraméterválasztás, és szükség szerint a mintázat előzetes statisztikai vizsgálatát (pl. featureanalyst programmal) is célszerű elvégezni.

Elemzésünk elsősorban nem a tájhatárok módosítását szolgálja, hanem azok más szemléletű értelmezését mutatja be, ahol a hangsúly a határok gyakran sávyszerű megjelenésében van. Ez összecseng azzal a tapasztalatunkkal, hogy a határok mozgásban vannak (erről adatokkal a növényzettel kapcsolatban rendelkezünk; lásd például MÉRI Á. – KÖRMÖCZI L. 2010), ami a magterületek viszonylagos állandóságát és az ökotonoknak az alkotó típusoktól függő ingadozását mutatják, azaz nem merev kategóriák. Elemzéseink azt mutatják, hogy a tájhatárok általában néhány száz m és néhány km szélességű átmeneti zónát képviselnek.

Ez a problémakör a tájak állandóságát, változásuk érzékenységét is érinti már. Az ugyanis ismert, hogy a táj rendszernek tekinthető, ahol az emberi hatás (de általában is egy tájalkotó elem módosulása) változást kelt a rendszer egészében. Ez a táj érzékenységét is zavaró hatásokra adott gyors válaszként értelmezhető, ami jelzi a táji rendszer feltételes, bizonytalan egyensúlyi helyzetét.

MEZŐSI GÁBOR
SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
mezosi@geo.u-szeged.hu

BATA TEODÓRA
SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
batateodora@gmail.com

IRODALOM

- ARNOT, C. – FISHER, P. 2007: Mapping the ecotone with fuzzy sets. – In: MORRIS, A. – KOKHAN, S. (szerk.): NATO Science for Peace and Security, Series C: Environmental Security. Springer, Berlin. pp. 19–32.
- BARANYAI G. 2009: *Gondolatok Csorba Péter „A tájhatárok kijelölése és változása” című tanulmányához. – Földrajzi Közlemények 133. 1. pp. 75–76.*
- BASTIAN, O. 1997: Gedanken zur Bewertung von Landschaftsfunktionen – unter besonderer Berücksichtigung der Habitatfunktion. – NNA-Berichte 3/97. pp. 106–125.
- BASTIAN, O. – SCHREIBER, K.-F. (szerk.) 1999: Analyse und ökologische Bewertung der Landschaft. – Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg–Berlin. 564 p.
- CHONG, C. – MANCHUN, L. – QIUHAO, H. – ZHENJIE, C. – KUN, M. 2010: Mapping land cover types as fuzzy sets. – Department of Geographic Information Science, Nanjing University, Nanjing.
- CSIMA P. – GERGELY A. – KISS G. – MÓDOSNÉ BUGYI I. 2004: *Természetvédelem, védett területek tervezése. – Egyetemi jegyzet. BKÁE, Budapest, 214 p.*
- CSIMA P. 2009: Tematikus tájváltozás-elemzések – a települési táj. – <http://www.geo.u-szeged.hu/web/sites/default/files/15Konferenciak/absztraktkotet.pdf> 18 p.
- CSORBA P. 1999: *Tájökológia. – Kossuth Kiadó, Debrecen. 113 p.*
- CSORBA P. 2008: A tájhatárok kijelölése és változása. – Földrajzi Közlemények 132. 2. pp. 220–226.
- DEÁK J. Á. 2008: *Csongrád megye kistájainak élőhelymintázata és lehatárolása. – 4. Magyar Földrajzi Konferencia. Debrecen. www.geography.hu*
- EU Tájévezmény, 2005: http://www.termeszetvedelem.hu/index.php?pg=sub_705
- Feature Analyst 2009: http://www.vls-inc.com/feature_analyst.htm
- FORMAN, R. T. T. 1995: *Land mosaics: The ecology of landscapes and regions. – Cambridge University Press, Cambridge–New York. 632 p.*
- HAJDÚ-MOHAROS J. – HEVESI A. – HORVÁTH Zs. 2000: A Kárpát–Pannon térség természeti tájbeosztása. – In: KARÁTSZON D. (szerk.): Magyarország földje. Pannon Enciklopédia. Kertek, Budapest. pp. 274–285.
- HEGEDŰS A. 2006: Segíthet-e a domborzatmodell a kistájak elhatárolásában, a tájbeosztásban? – HunDem, Miskolc 11 p. www.uni-miskolc.hu/~fkt/HunDEM2006/Cikkek/HegedusA.pdf
- JIA M. 2002: Fuzzy modelling of African ecoregions and ecotones using AVHRR NDVI temporal imagery. – Geocarto International, 1752–0762, 17. 1. pp. 23–32.
- KÓCZY T. L. – TIKK D. 2000: *Fuzzy rendszerek. – Typotex, Budapest. 209 p.*
- LÓCZY D. 2002: Tájértékelés, földértékelés. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 304 p.
- MAROSI S. 1981: Táj kutatási irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények. – MTA FKI Elmélet–Módszer–Gyakorlat, 35. 119 p.
- MAROSI S. – SOMOGYI S. (szerk.) 1990: Magyarország kistájainak katasztere, I–II. – MTA FKI, Budapest. 1043 p.
- MCBRATNEY, A. B. – ODEH, I. O. A. 1997: *Application of fuzzy sets in soil sciences: fuzzy logic, measurements and fuzzy classifications. – Geoderma, 77. pp. 85–113.*
- MÉRI Á. – KÖRMÖCZI L. 2010: *Temporal Pattern Analysis – a new algorithm for detecting patch size in plant populations. – Tiscia, 38. pp. 3–9.*
- MEZŐSI G. 2003: A földrajzi táj. – In: BORSY Z. (szerk.) Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 807–817.
- MEZŐSI G. 2009: Méretarány térben és időben. – In: TÓTH J. – PÁL Á. – SZÓNOKYÉ ANCSIN G. (szerk.): Tanulmánykötet Krajcó Gyula professzor úr tiszteletére. Szegedi Tudományegyetem TTK Gazdaság- és Társadalom-földrajzi Tanszék. pp. 56–85.
- MOLNÁR Zs. – BÍRÓ M. – HORVÁTH F. 2010: MÉTA forrás CD. – MTA ÖBKI, Vácraót.
- PÉCSI M. (főszerk.) 1989: Magyarország Nemzeti Atlasza. – Carthographia, Budapest. 395 p.
- PÉCSI M. – SOMOGYI S. – JAKUCS P. 1972: Magyarország tájtípusai. – Földrajzi Értesítő 21. 1. pp. 5–12.

A Mátrai Tájvédelmi Körzet

Heves és Nógrád határán

BARÁZ CSABA – DUDÁS GYÖRGY – SZUROMI LÁSZLÓ – VOJTKÓ ANDRÁS (szerk.):

A Mátrai Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán

Bükk National Park Igazgatósága, Eger

A Bükk National Park Igazgatósága újabb nagy lélegzetű monográfiát jelentetett meg. A kötet a Mátravidék természetrajzi és társadalomföldrajzi jellemzőit tárgyalja, hiánypótló munka.

További információ: bnptitkarsag@bnp.kvvm.hu

TÁJSOROLÓ – „SZŰKMARKÚ, SZÉP FÖLD – AZ ŐRSÉG”

BELUSZKY PÁL

LANDSCAPES BY LANDSCAPES – THE ŐRSÉG

Abstract

The Őrség (“Guards’ Country”) is a hilly microregion of ca 300 km² area in the SW corner of Hungary. Its physical conditions are unfavourable (soils of low fertility, peripheral location, extremely sporadic settlement pattern, lack of towns etc.) but its population enjoys better standards of living than in other unfavoured regions. Total desintegration is not observed and indicator values in social statistics are at or just below the rural average, while the landscape and the settlements are well maintained. With favourable legal status, local society has developed a strong awareness of identity over history and a readiness for self care simultaneous with a permanent struggle for the preservation of its privileges. Self care also involves the creation of particular types of land use and settlement here for the optimal utilization of resources. After World War II the drastic drop in agricultural employment brought the Őrség into a difficult position but it cannot be classified among the backward areas of the country.

Author is meant to contribute with this paper to the descriptive tradition (Landkunde) in geography.

Keywords: historical geography, settlement history, village geography, micro-regions

Bevezetés

A közelmúlt, s napjaink társadalomföldrajzi kutatásai leggyakrabban a különböző közigazgatási egységeket választják vizsgálódásaik keretéül, akár csak az államismék korában. Így a nagyközönség, a „művelt olvasó”, ha képet szeretne kapni például a Göcsejről, a Jászságról, a vendek földjéről vagy a Hegyaljáról, legkevésbé épp a geográfiahoz, a „honismeret” par excellence tudományához fordulhat. A társadalomföldrajz ezen adósságát érzékelve kívánja néhány „tradicionális táj” bemutatásával, földrajzi viszonyainak elemzésével jelen sorok írója jelezni, hogy a geográfia nem tett le végleg a „honismeret” szolgálatáról. E tervezett tanulmány-sorozat első darabja közismert tájunk, az Őrség történeti földrajzát s jelen állapotát ismerteti.

Az Őrség, ez az alig több mint 300 km² kiterjedésű táj *markáns ellentétpár* fókuszában létezik évszázadok óta. Egyfelől az élet feltételei, a táj adottságai kifejezetten szűkösek, kedvezőtlenek; az Őrséget nem kényeztette a természet; mezőgazdaságának meg kellett küzdenie a nehezen művelhető, alacsony termőképességű, rossz vízgazdálkodású talajokkal, a hűvös éghajlattal. A táj periferián fekszik, határvidék; a fontosabb útvonalak története során szinte mindvégig elkerülték, ásványkincsei a fazekasipar nyersanyagául szolgáló agyagon kívül nincsenek. Városképző energiákkal nem rendelkezett, kis piacközpontjai – Körmend, Szentgotthárd, Muraszombat – a táj határain kívül esnek, a munkaalkalmakat kínáló jelentősebb települések az Őrség legtöbb községétől ma is távol fekszenek. Az Őrség „főhelye”, Őriszentpéter csak néhány éve nyert városi rangot, városi funkciókkal jelenleg sem rendelkezik, lakosság száma alig haladja meg az ezer főt. A faluállomány rendkívül elaprózott, a kicsiny falvakban – hiába vontak össze az utóbbi évtizedekben több községet – átlagosan 255-en élnek napjainkban. Ráadásul egyes falvak két-háromszáz lakója több, egymástól akár 2–3 km-re fekvő falurészben, ún. szerben él. Márpedig az „aprófalvas tünetcsoport” (a munkaalkalmak szűkössége, az alapfokú intézmények – iskola, óvoda,

orvos, gyógyszerész, jegyzőség stb. – hiánya, a menekülésszerű elvándorlás s az ennek következtében torzuló demográfiai és társadalmi szerkezet, az elértéktelenedő-eladhatatlan ingatlanok stb.) hosszú idő óta gyötri hazánk legtöbb aprófalvas vidékét. Ugyanakkor az *Őrség nem sodródott az ország leghátrányosabb vidékei (kistérségei) közé*, nem vált az ország „hátsó udvarává”, mint ahogy erre a sorsra jutott sajnálatos módon jó néhány tájunk, kistérségünk (pl. a Bodroghköz, a Cserehát, az Ormánság, Bihar megye „maradék”, az Abaúj-Hegyközi kistérség, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem egy kistája és így tovább). Az Őrségben története során mindvégig s ma is „magabíró” helyi társadalmak éltek-élnek; az itt élők a lehető legtöbbet hozták ki mostoha környezetükből. Az Őrség lakóinak határozott identitás-tudatuk van, ami a legtöbb „elesett” tájunk helyi társadalmáról nem mondható el.

Az Őrség határai, kiterjedése

Az Őrség egykor közbjogi kategóriát is jelentett, egységes birtoktestet képezett, hasonlóan a Hármas Kerülethez (Kis- és Nagykunság, Jászság), a Hajdúsághoz, az erdélyi százszékekhez vagy a Hegyaljához. E téren tehát az Őrség markánsan különbözik a legtöbb történeti, néprajzi, (kultur) földrajzi tájunktól, amelyek „csak” a területükön és környékükön élők tudatában (mentális térképein) jelentek meg, nyerték el többnyire bizonytalan határaikat. Ezeket aztán a legtöbb esetben a „tudomány” is vitatja, miközben szembesül a ténnyel, hogy a „népi tájszemlélet” területi egységei nem töltik ki maradéktalanul egy-egy térség egész területét, e tájszemlélet nem rendezi hierarchikus taxonómiai egységekbe a tájakat. KÁDÁR LÁSZLÓ (1941), aki a geográfusok közül az elsők között tanulmányozta a „magyar nép tájszemléletét, azt írta: „A magyar ember (...) ismeri a végtelen kicsit és a végtelen nagyot, de nem érez köztük különbséget.”

Meglepő, hogy az Őrség határai, a tájhoz tartozó községek köre a „közbjogi alapozottság” ellenére bizonytalan. A „történeti” Őrséghez való tartozás nem vitatható: az *örtállóknak* kiállított adománylevelek, az örkapitányok működési területét rögzítő iratok egybehangzóan 18 községet soroltak az Őrséghez (1. ábra). A (magyarországi) történeti Őrség területén ma 11 község osztozik (Szalafő, Ispánk, Kisrákos, Szaknyér, Pankasz, Nagyrákos, Szatta, Őriszentpéter, Kerkáskápolna, Bajánsenye, Kercaszomor). A tájhoz tartozó községek számának csökkenése egyrészt a községegyesítésekkel magyarázható (pl. Őrbajánháza, Senyeháza, Dávidháza és Kotormány – Bajánsenye, Kerca és Szomoróc – Kercaszomor), további három községet pedig a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt, s ma Szlovéniához tartoznak (Őrihodos – Hodoš, Domonkosfalva – Domanjzovci, Kapornak – Krplivnik).

Az őrségiek „köztudata” egyértelműen az Őrséghez sorolja az ún. Belső-Őrséget a rokoni-házasodási kapcsolatok, az azonos – református – vallás, a gazdálkodás- és településformák hasonlósága alapján, noha a Belső-Őrség falvai nem voltak részei az örkapitányságnak, a Batthyányi-birtokoknak, más járáshoz tartoztak. A Belső-Őrséghez még az országhatár és Zala megye zugában fekvő Velemér, a ma már egy községet alkotó Magyarszombatfa és Gödörháza, valamint a szintén Szlovéniához csatolt Csekeháza (Likečka Vas) és Kisszerdahely (Središče) tartoztak.

A történeti Őrség és a Rába-völgy közé eső területet ma *Külső-Őrségként* emlegetik. Az itt található 9 falu a középkorban ugyancsak az örtálló-vidék részét alkotta, de a kiváltságait többé-kevésbé megőrző községek közé nem sikerült bekerülniük. A természeti környezet, s a gazdálkodás jellege hasonlatos a történeti Őrségéhez, a „szeres” településforma azonban csak helyel-közzel figyelhető meg. A néprajzi irodalom e közsé-

1. ábra Az Órség részei, határai és kiterjedése

Jelmagyarázat: 1 = A „történeti” Órség; az 1595-ös adománylevéliben felsorolt községek, illetve azok községegyesítés révén kialakított „jogutódai”; 2 = Belső-Órség; az adománylevéliben nem említett, de a helyi „köztudat” által az Órséghez sorolt községek; 3 = Külső-Órség; a középkor folyamán az őrtállóvidék része, de az 1595-ös adománylevél privilégiumot nyert községeinek sorából hiányozó falvak; 4 = a Rába-völgyben és a dombvidék határán fekvő községek, amelyeket egyes szerzők az Órséghez sorolnak; 5 = Nemesmedves és a Rába-parti dombvonulat, amelyet a természetföldrajzi tájbeosztás Felső-Órségnek nevez (társadalomtörténetileg nincs köze az Órséghez).

Forrás: BELUSZKY P. szerkesztése

Figure 1 Parts, borders and area of Órség

Legend: 1 – „Historical” Órség with settlements listed in the certificate of 1595; 2 – Inner Órség; Settlements not listed in the certificate of 1595, but counted to the Órség by public opinion; 3 – Outer Órség; Settlements belonging to the medieval Órség, but not listed in the certificate of 1595; 4 – Settlements in the Rába valley and the hills counted also to Órség by certain researchers; 5 – Nemesmedves and the hills along the Rába valley called Upper Órség.

Source: edited by BELUSZKY, P.

geket olykor a (Vasi) Hegyhát területéhez sorolja; erre utalhat *Hegyhátszentmárton* és *Hegyhátszentjakab* elnevezése is.

A Rába-völgy és a dombvidék határán fekvő falvakat – Rábagyarmat, Csörötnek, Magyarlak –, sőt magát Szentgotthárdot is többen – így a Dunántúl geográfus leírója, KOGUTOWICZ KÁROLY és az etnográfus DÖMÖTÖR SÁNDOR – az Órség részének tekintették (KOGUTOWICZ K. 1930, 1936; DÖMÖTÖR S. 1960).

A Rába-völgy felé a táj határait az egykori nyelvhatár is hangsúlyozza. Alsó- és Felsőrönökön, Jakabházán, Rábafüzesen, Nemesmedvesen az 1946–1948-as kitelepítésekig német anyanyelvűek éltek, de markáns nyelvi határ választotta el az Őrséget a nyugati szomszédjától is, a szlovének lakta Vend-vidéktől.

A közelmúltban szervezett *Őriszentpéteri kistérség* területe pontosan megegyezik a történeti-, a Belső- és Külső-Őrség területével. A továbbiakban ezt a területet, illetve ezeket a községeket tekintjük Őrségnek. A kistérség területe alig haladja meg a 300 km²-t, a 22 közigazgatási egységben 2009-ben 6 és fél ezren éltek, a népsűrűség 21,4 fő/km² volt (1. táblázat).

1. táblázat – Table 1
Az Őrség települései, területük és lakosságszámuk
Area and population of the settlements in Őrség

Települések	Terület (km ²)	Lakosság (fő)			
		1949*	1990*	2001*	2009*
Történeti Őrség					
1. Bajánsenye	21,8	1 140	653	545	487
2. Ispánk	6,9	249	91	113	102
3. Kercaszomor	12,9	723	274	233	202
4. Kerkáskápolna	9,2	357	123	101	98
5. Kisrákos	11,1	487	279	246	204
6. Nagyrákos	16,1	657	349	316	276
7. Őriszentpéter*	33,6	1 507	1 208	1 305	1 187
8. Pankasz	9,3	723	562	490	433
9. Szaknyér	2,9	186	80	71	58
10. Szalafő	27,4	682	281	238	214
11. Szatta	6,0	210	88	79	67
Összesen	157,2	6 922	3 988	3 737	3 328
Belső-Őrség					
12. Magyarszombatfa	15,9	706	356	298	278
13. Velemér	9,6	337	135	106	84
Összesen	25,5	1 043	491	404	362
Külső-Őrség					
14. Felsőjánosfa	3,1	270	211	209	192
15. Felsőmarác	17,4	1 043	358	324	261
16. Hegyhátszentjakab	9,5	630	362	299	274
17. Hegyhátszentmárton	12,7	299	85	65	55
18. Ivánc	17,1	1 003	759	716	694
19. Kondorfa	21,6	1 572	771	667	539
20. Órimagyarósd	12,3	521	296	263	231
21. Szőce	18,7	919	449	410	364
22. Viszák	10,1	528	343	305	249
Összesen	122,5	6 785	3 634	3 258	2 859
Mindösszesen	305,2	14 750	8 113	7 399	6 549

Forrás: TELSTAR adatbázis 2009 / Source: TELSTAR database 2009

* városi rangú település (settlement with town rank);

* jelenlévő népesség (present population); * lakónépesség (total population)

Ellentétek erőterében

A bevezetésben említettük azt az *ellentétpárt*, amely véleményünk szerint alapvetően meghatározta a táj társadalomtörténetét, az itt élők mindennapjait és hatásuk ma is kimutatható.

Ezen ellentétpár egyik elemét a *táj mostoha természeti és földrajzi adottságai* képezik. Az Őrséget járókat kétségtelenül megnyeri a táj bája, természetközelsége, szépsége. Az itt élők mindennapjai még ma is a természettel való szoros kapcsolatban telnek. A „természet” a laza településszerkezet réseit is kihasználva szinte a lakások küszöbéig húzódik. Az évezredes kultúrtájformáló munka eredményei ellenére nem változott meg a felismerhetetlenségig a természeti környezet; a botanikusok szerint a táj kétharmadát ma is „természetes” növénytakaró fedi. Az erdő napjainkban is a tájkép hangsúlyos eleme (mégpedig az ember számára nehezebben meghódítható bükk- és fenyőerdő, a magyar monda- és mesevilág „fekete erdeje”), behúzódik az épületek köré, a portákra, temetőkre. S ha felhagytak az irtások művelésével, azokat rövidesen visszahódította az erdő. S mivel az ország e városoktól, iparvidékektől, közlekedési folyosóktól távol eső zuga a közelmúltig, az 1960-as évekig zárt, majd háborítatlan agrártáj maradt, a természeti környezet adottságai messzemenően befolyásolták az agrártermelést, az építkezést, a mindennapi életet, az „emberek boldogulását”. A természet e tájon szűken mérte adományait. Az Alpok előterének pleisztocénkori hordalékeltőjét (kavicstakaróját) a folyóvízi erózió alacsony, de a peremén élénken tagolt eróziós dombossággá formálta. A patak völgyek szűkek, vízenyősek, a völgytalpakat tőzegmohalápok kísérik, letelepedésre kevésbé alkalmasak, többnyire az utak is elkerülték azokat. Az Őrség belsejében a kavicstakaró kevésbé darabolódott fel. A folyóvízi erózió délről kezdte ki a kavicsplatót (a Zala, Kerka és mellékpatakjaik), ám a folyóvölgyek között kiterjedt fennsíkok terpeszkednek. A Rába és a Zala völgye közötti utak, miután felkapaszzkodnak a plátóra, hosszú kilométereken át sík térszínen futnak (pl. Ispánk és Ivánc vagy Órimagyarósd és Nádasd között 11–13 km hosszan), s a táj dombosság mivolta alig érzékelhető. Így érthető, hogy a települések belsősegei a „völgyvállakra”, a fennsíkok peremére húzódtak.

E csapadékos és hazánkban hűvösnek számító dombvidéki tájat az ember természetformáló munkáját megelőzően összefüggő bükkal, tölgyvel vegyes erdefenyő borította. A vastag kavicstakaró felett, az erdők „alatt” a bőséges csapadék hatására barna erdei talajok képződtek. Rajtuk ugyan dús erdők pompáztak, de az agrárgazdálkodásnak, főleg a szántógazdálkodásnak nem kedveztek. A termőréteg vékony, az erdei talajok tápanyagokban szegények, erősen savanyúak s vízháztartásuk kifejezetten kedvezőtlen, művelésük nehéz. Itt, ahol a tenyészidő csapadékátlagá eléri az 500 mm-t (s az egész évet nézve 125–150 mm-nyi „vízfelesleg” mutatkozik), a vízzáró talajon a belvív, a pangó vizek rendszeresen elpusztították a termést; ez ellen alakították ki az őrségiek a sajátos művelési módot, a „bakhátas” szántást (lásd alább). Az őrségi földek úgynevezett aranykorona-értéke 5 alatt marad, miközben az Alföld jó talajú tájain a 30 koronát is elérhette ez az érték. Az Őrségben még a 20. században is holdanként 4–6 mázsás gabonatermést takarítottak be. A földek gyakori trágyázást és talajjavítást igényeltek. „Ez a föld minket gyilkol” – jegyezte fel az őrségiek véleményét KOGUTOWICZ KÁROLY 1936-ban.

Az Őrség helyzetét messzemenően befolyásoló másik „földrajzi” tényező a *táj fekvése és elhelyezkedése* a Kárpát-medence térszerkezetében. Az Őrség története során mindvégig peremtáj volt, távol esett az ország „közepétől”, gazdasági központjaitól. A „gazdálkodásilag” nehezen meghódítható tájat a Kárpát-medence honfoglalás előtti, egymást váltó lakói messze elkerülték, így kultúrtájja formálódása meglehetősen későn, a magyar államala-

pítás után indult meg. A környék híján volt a városfejlesztő energiáknak is: Szombathely, a mai megyeszékhely csak a 19. században indult gyorsabb fejlődésnek. Még leginkább Körmen, a Batthyányi-uradalmak későbbi központja, a meglehetősen élénk forgalmú mezőváros számított a környék piacközpontjának. A római kor borostyánkő útja elhaladt ugyan a mai Órség közelében a Szombathely–Körmen–Zalalövő–Ljubljana vonalon, de a középkor vagy az újkor fontosabb útvonalai elkerülték. Periféria volt tehát az Órség, ám stratégiai jelentősége nem becsülhető le, mivel délnyugatról határolta-védte az országot. A honfoglalás után a környék a gyeplős része lett, s szerepét III. Henrik német-római császár 1051-es hadjárata is igazolta. (A császár, aki Magyarországot a Német-Római Császárság hűbéresévé kívánta tenni, 1051-ben a Passauban gyülekező seregével délről, a Mura völgyén keresztül, a Zala forrásvidékén át nyomult be az országba, mivel a Duna melletti „kapun” az árvizek miatt nem tudott átvonulni.) Ettől az időponttól számítható az Órség kaputáj jellege és annak ellentmondásos volta. A periférikus helyzet hátrányos volt, mivel fékezte a gazdaság fejlesztését, az ártermelés térhódítását. A török hódoltság idején a kétfelé adózó határzóna része volt a terület, a trianoni határmegvonás pedig az ország elzárt zugába szorította a tájat. A szocialista időszakban a „holt határzóna” részévé vált.

Máig ható múlt

A határzónához való tartozás kedvező következményekkel is járt. Ezek közül a legjelentősebb maguknak az „öröknek” a letelepítése volt. A telepítések pontos ideje nem ismert, valószínűleg III. Henrik császár támadása után erősítették meg a gyeplős ezen szakaszát. Az „örök” letelepítése szervezeten történt: a „királyi népei” voltak, a királyi birtok használatáért a határőrzéssel szolgáltak, saját őrnagyuk vezetése alatt álltak, ami bizonyos személyi és területi autonómiát biztosított számukra. Az államalapítást követő kb. két évszázadban nem tartoztak a vármegyék szervezetébe sem. Az Órség népe tehát nem élt jobbágy-, illetve szolgasorban. Joggal feltételezzük, hogy az a „tartás” részben erre az állapotra vezethető vissza, meg arra a kemény, küzdelmes életmódra, amelyre az őrtállók kényszerültek. Nem elsősorban a „hadi életmódra” gondolunk, hanem arra a kemény munkára, amelyet a természet meghódítása, művelésbe vonása jelentett.

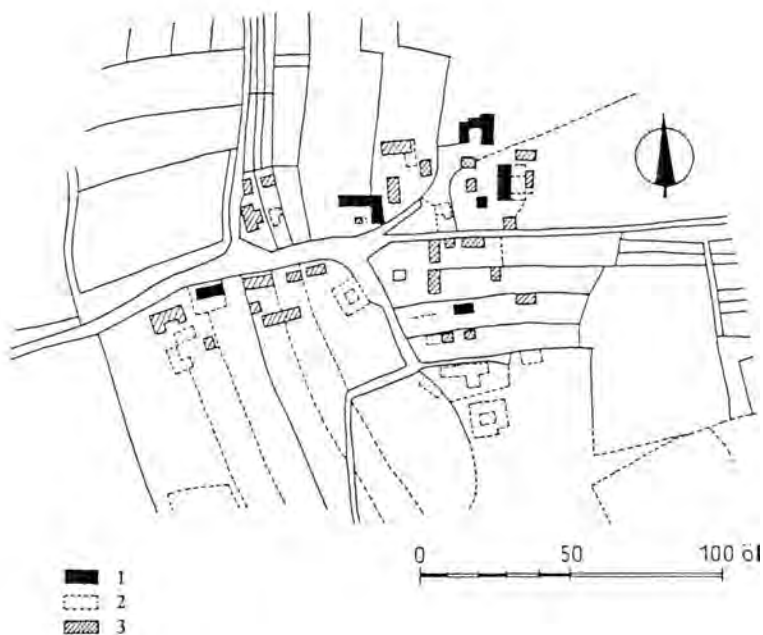
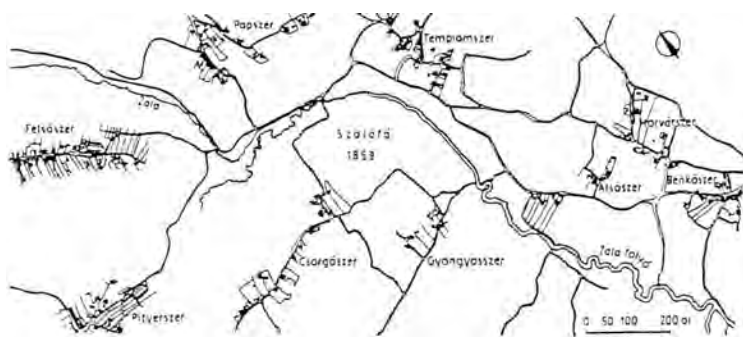
A gyeplős, gyeplős szerepét a tatárjárás során jól bevált várak, városok-városfalak vették át. A gyeplős védelmére kirendelt őrtállók szerepe csökkent, kedvező közjogi helyzetük jogalapja megszűnt. Pont akkor, amikor felgyorsult hazánkban a rendi társadalom szerkezetének a kialakulása, majd megszilárdult ez a társadalmi tagolódás. Az őrtállók válaszával előtt álltak, számukra fel- s lefelé, a nemesi osztály vagy a jobbágyi állapot felé is vezetett út. Zalában és a Felső-Órségben (ma Ausztria) egy sor falu lakossága nemesiséget nyert. Az órségiek nem tudtak a nemesség soraiba kerülni, de a jobbágyi állapot felé vezető lejtőn sikerült megkapaszkodniuk. Egy 1270-ben kelt, Órimagyarósdnak adott kiváltságlevél szerint az órségiek még saját őrnagyuk vezetése alatt állottak, földesuruk nem volt, vámentességet élveztek, ám már a vármegye joghatósága alá tartoztak. Ebben és a következő évtizedekben már egységesen a korábban említett 18 községet sorolták az Órséghez. 1392-ben aztán magánföldesúr kezébe került e 18 község is, ám továbbra is őrizték korábbi kiváltságaik egyes elemeit: hivatalában maradt az őrnagy, a földesurak saját kezelésű uradalmakat nem létesítettek itt. STAHL FERENC (1974) a következőképp jellemezte az Órség jogállását az 1500 körüli években: „Viszonylag szabadon éltek elzárt falvaikban. Az egykori szabad státúsumok fennmaradt szervezeti kereteit a földesúri hatalom beépítette birtokai igazgatási rendszerébe. Ez a továbbélő ősi szervezet segítette őket az egykori szabadság emlékének továbbörökítésében. Ez a hagyomány vált azután

a következő század végén, a földesúri családdal folytatott küzdelmük idején öntudatos fellépésük egyik mozgatójává”.

A természeti környezet és az Őrség benépesülésének mikéntje, tulajdon- és közjogi viszonyai formálták ki a táj két legjellegzetesebb vonását: a *településrendet* és a *földhasználat gyakorlatát*.

Az őrtállók letelepedésének rendjét, a települések formálódását, helyválasztásukat nem szabályozták a birtokviszonyok, a kialakuló feudális birtokszervezet, a földek birtokosainak elvárásai. A családok az általuk használatba vett és a földbőség miatt kiterjedésében alig korlátozott irtványföldeken a szomszédságtól elkülönülten, nem csoportosan (faluba tömörülve) építették fel lakóalkalmatosságaikat és alakították ki „gazdasági udvaraikat”. MENDŐL TIBOR *elsődleges szórványnak* nevezte ezt a településformát, amely nem a patak völgyekben, hanem a völgyoldalokban, a fennsíkok peremén alakult ki. Ezt a településrendet a határhasználat módja is ösztönözte. A telkek berendezésének semmiféle rendhez (pl. „kimért” beltelek, „utcavonal”, szomszédok) nem kellett alkalmazkodnia, így az esetleges volt, illetve a közvetlen környék adottságai szabták meg a telkek berendezését. A család osztódása esetén újabb lakóalkalmatosságok, gazdasági épületek, ólak, a gazdasági udvar kiegészítő kellékei létesültek a korábbi épületek mellett, azok közelében. Épületcsoportok, udvarok, kertek-gyümölcsösök laza csoportjai alakultak ki: ezek voltak a *szerek*. A szereket a Néprajzi Lexikon a következőképp jellemzi: „*szer* – 5-10 házból álló kis, domboldali vagy dombháti település. Átmenet a szórványtelepülés és a halmazfalu között. Eredetileg valószínűleg minden szer helyén egy család lakóháza és gazdasági udvar állt a körülötte irtott föld egyik pontján. Később a család szaporodásával újabb házak épültek az első mellé. A telkek általában nem sorban helyezkedtek el, hanem rendezetlenül, szétszórva. Egy-egy szeren még a 20. században is nagyrészt rokonok laktak.” Az egyes szerek nagysága, alaprajza igen különböző, gyakran egy-egy szer is további, térben jól elkülönülő házcsoportokra oszlik. A 2. ábrán az egyik legjellegzetesebb szeres település, Szalafő alaprajzi térképét és az idegenforgalomban is „nevet szerzett” Pityerszer alaprajzát mutatjuk be.

Az „őrök” letelepedésekor, illetve az azt követő két és fél-három (?) évszázadban általánosan elterjedt a *szabad foglалásos* földhasználati forma, amely a vázolt természeti viszonyokkal együtt alakították ki a *határhasználat sajátos rendjét*. A szántók kialakításának első lépése az erdőirtás volt, ám az erdőirtást erősen korlátozta, hogy az erdőktől elhódított termőföld tápértéke alacsony volt, rendszeres trágyázás nélkül legfeljebb 1–2 évig adott elfogadható termést. Az irtással nyert földek trágyaigényét istállótrágyával kielégíteni nem lehetett. Így alakult ki az irtványgazdálkodásnak az a rendszere, amelyben az irtványoknak csak egy részét tartották folyamatos szántóművelés alatt a jobb minőségű talajfoltokon, lehetőleg a települések belsőiségei közelében. E földeket – nevezhetjük belső szántóöveknek is – rendszeresen trágyázták, viszonylag sokféle terménnyel hasznosították (rozs, zab, kevés búza, burgonya, köles, hajdina, len stb.). Az irtványok külső övezetében csak az irtást követő egy-két évben vetettek, majd 5–6 évig legelőként hasznosították e földdarabokat, míg lassan visszafoglalta őket az erdő. A fiatal sarjerdőt aztán felégették, a talajba került hamu csökkentette annak savanyúságát és némi tápanyagot is adott. Az így nyert földterületbe aztán ismét vetettek, s a ciklus kezdődött előlről. Így viszont a „papíron” kimutatott szántóterületnek csak egy része állt művelés alatt. Az 1828-as ún. regnicolaris összeírás szerint például Szalafőn a 44 jobbágytelek 2640 holdjából csupán 780 holdon vetettek, többnyire rozst és némi zabot és búzát, a szántó többi részét ugarnak hagyták. Az irtványgazdálkodás ezen rendszere mellett természetesen nem alakulhatott ki a „szokványos” határhasználati rend, a nyomásos gazdálkodás, így nem volt nyomás-kényszer sem, s az erdőket is egyenlően birtokolták.

2. ábra Szalafő és Pityerszer kataszteri térképe 1859-ből (a), illetve Pityerszer alaprajzának változása 1859–1958 között (b)
Jelmagyarázat: 1 = 1859-ben meglévő házak; 2 = 1859 után lebontott házak; 3 = 1859 után épült házak

Forrás: TÓTH J. (1971) nyomán

Figure 2 Layouts of Szalafő and Pityerszer in 1859 (a) and Changing layout of Pityerszer between 1859 and 1958 (b)

Legend: 1 – Existing houses in 1859; 2 – Houses demolished after 1859; 3 – Houses built after 1859

Source: after TÓTH J. (1971)

Ráadásul a rossz vízgazdálkodású talajokon a belvizek, pangó vizek ellen ún. *bakhá-tas szántással* védekeztek: a szántókon alacsony hátakat alakítottak ki – négy-öt „fogást” szántottak össze –, a hátak között pedig sekély árkok futottak. Ez utóbbiakban gyűlt össze a felesleges csapadékvíz. Ám így a szántók kb. egy harmada kiesett a termelésből. A szántógazdálkodásnak ez a módja helyel-közzel még a közelmúltban is jellemző volt. Így érthető, hogy még a két világháború között is 4–5 mázsás búza- és rozstermést takarítottak be egy-egy holdról, kukoricából 6–7 mázsát, burgonyából 18–20 mázsát.

A vázolt lazább feudális függés, némi közjogi autonómia, sajátos gazdálkodási- és településrend keretei között folyt aztán évszázadokon át a táj lakóinak élete, annak ellenére,

hogy földesuraik folytatólagos kísérleteket tettek az Órség annexiójára. Ám több tényező is táplálta az órségiek törekvéseit autonómiájuk egyes elemeinek, ön- és identitástudatuknak a megőrzésében. Egyrészt maga a természeti környezet, a hozzá igazodó határhatalmiválgazdálkodási rend, amely távol tartotta az allodiális gazdálkodást (a földesúr saját kezelésű földjeit) a táj falvaitól, ritkította a „feudalizmus” képviselőinek jelenlétét. Másrészt a hódoltság másfél százada, amikor az Órség a Királyi Magyarország és a Hódoltság határzónájába esett. A határhelyzet növelte ugyan az Órség lakóinak terheit („kétfelé” adózás), a rablóporlyák veszélyét, de lazította a magyar földesúrtól való függést. Végül az órségiek öntudatát erősítette a táj „kölcsonkapsolata” a *protestantizmussal*. A 16. században, amikor a Dunántúl népe is áttért a protestáns vallásra, az Órség is kálvinistává, kisebb részben lutheránussá vált. Aztán amikor az ellenreformáció a 17. század végén a Dunántúl nagy részét visszahódította, az Órség – épp bizonyos fokú autonómiájának köszönhetően – protestáns maradt. A későbbiekben aztán a protestáns egyház is támogatta az órségieket antifeudális törekvésekben. Ellenálltak a katolikus egyház Batthyányak által is támogatott erőszakos templom-visszafoglalási kísérleteinek, illetve öngazgatási mintákat kölcsönöztek a protestáns egyházaktól.

Ez a pislákoló szabadságvágy, identitástudat aztán 1795-től kezdődően ismét ösztönzést, megerősítést nyert a nemesi jogállásért indított per során. A per egészen 1848-ig eredmény nélkül húzódott, majd a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása nyomán okafogyottá vált. Ám hozzájárult az órségiek öntudatának, feltörekvési vágyainak, „öngondoskodó” életvitelének erősödéséhez, végső soron a helyi társadalmak polgárosodásához. Az Órség lakossága már a 19. század derekára kivetkőzött hagyományos viseletéből, a (paraszt)polgári életmód elterjedt köreikben (pl. a lakásberendezésben – asztalos bútorok használata –, a gazdálkodásban, „polgári” ételek terjedésében stb.). A táj etnográfus kutatója, BÍRÓ FRIDERIKA (1975) szerint az Órségben az 1860-as, 1870-es években megtörtént az „...ugrás a középkorias rendi világból a 19. századi civilizációba.”

Az Órség még a két világháború között is szinte háborítatlan agrártáj volt. A legtöbb községben még az agrárkasszást ellátó „szolgáltatók” – szatócs, kocsmáros, kovács, tanító, pap stb. – is igen kis számban voltak jelen, számos faluban a mezőgazdasági keresők aránya 1930-ban is meghaladta a 85%-ot. Óriszentpéteren az alapfokú ellátás koncentrációja – körjegyzőség, posta, iskolák, orvos, állatorvos, vasútállomás stb. – szorította le 65%-ra az agrárkeresők arányát. Messzemenően befolyásolta a táj „társadalmi arculatát”, hogy a jobbágyfelszabadítás előtt csekély volt a földesurak által saját kezelésben tartott földek aránya, így a jobbágyfelszabadításkor a földterület zöme a parasztság kezébe került, s a volt jobbágyok *birtokos paraszttá* váltak. A szükségszerűen szegény, polgárosodásra nem képes rétegek, a gazdasági cselédek, napszámosok, summások aránya elenyésző volt. Például az önálló gazdák aránya Szaknyéron 99,4%-ot, Szattán 96,6%-ot, Magyarszombatfán 95,1%-ot, Dávidházán 94,1%-ot tett ki. A birtokos gazdák ezen kiugróan magas aránya nemcsak a lakosság „statisztikai” szerkezetét határozta meg, hanem messzemenő következményekkel járt a helyi társadalmak vagyoni helyzetére, demográfiai viselkedésére. Az Órség lakosságára a 19. század végétől éppúgy jellemző volt az egykészség, mint az Ormánságra. A 20. század elején az évi 25‰ alatti születési ráta egyértelműen születéskorlátozásról árulkodik, viszont ez az érték 1901–1910 között például Dávidházán 14,9‰, Szalafőn 18,3‰, Szomorócon 18,5‰, Órbajánházán 19,2‰ volt. Ez a társadalmi szerkezet magyarázza többek között a kedvezőtlen adottságok ellenére végbemenő polgárosodást, majd a szocialista korszakban a halmozottan hátrányos helyzet közepette a helyi társadalmak tartását.

Erre pedig – hogy szűkebb hazája ne váljék „rozsdáövezetté” –, különösen nagy szüksége volt az Órség népének a „szocialista éra” négy évtizede alatt. Az Órséget ezekben

az évtizedekben egyaránt sújtották a politikai viszonyokból, ideológiai megfontolásokból, a gazdaságpolitikából, a településpolitikából fakadó (tehát „szándékfüggő”), valamint a gazdaság makro-folyamataiból, a technológiai fejlődésből, a társadalmi igényekből fakadó (tehát „objektív”) következmények.

Az Őrség a szocialista érában és a rendszerváltást követően

A koalíciós évek (1945–1948) két, elsősorban a falusi térségeket felbolygató „szándékfüggő” eseménye, a *németajkú lakosság kitelepítése* és a *földosztás* az Őrséget alig érintette. Egyrészt lakossága döntően magyar anyanyelvű és nemzetiségű volt, másrészt a 100 kh-on felüli földbirtokok aránya alacsony volt. Nem vált viszont az Őrség javára, hogy az 1945-ös és az 1947-es választásokon a Kisgazda Párt, illetve a Barankovics-párt elsőprő győzelmet aratott, ami erős ellenszenvet váltott ki az 1948-ban hatalomra került MKP-ban. Rendkívül hátrányosan érintette a tájat a „fordulat éve” (1948) után az *ország-határ hermetikus lezárása*, a műszaki határzár kiépítése. A határsávba a nem otthlakók csak rendőrségi engedéllyel léphettek be, a határátkelőket megszüntették. A határ két oldalán élők közötti kapcsolatok lehetetlenné váltak, a határzóna központi beruházásokra eleve nem számíthatott. A lakoságnak viselnie kellett a frontvidéki lét lelki terheit is: a határzóna holt vidékké dermedt.

Az ideológiai kényszer hatására a felülről vezérelt diktatórikus gazdaságpolitika korában a gazdaságnak „kiélhető forrásokra” volt szüksége. A kiélhető forrásokat az akkori államvezetés a mezőgazdaságban, a falvakban, az infrastruktúrában, az életszínvonalban találta meg. Ezen célokat szolgálta az állam agrárpolitikája is. Mivel a csekély termőképességű parasztbirtokok között aránylag magas volt a „kulákká nyilvánítás” határértékét (25 kh) meghaladó gazdaságok száma, a hatalom által mindenféle módon szorongatott kulákok aránya is kiugró volt az Őrségben. A szinte teljesíthetetlen beszolgáltatási kötelezettség megkövetelte, hogy a mezőgazdaságon kívül szerzett jövedelmekből teremtsék elő a beszolgáltatandó termékeket. Ez a helyzet sokakat már a szocialista időszak korai éveiben a tájon kívüli munkahelyekre űzött.

Az agrárium helyzetén a kollektivizálás nem javított: a tsz-ek jövedelmezőségét a központilag meghatározott szabályozók az „átlagos” feltételek között gazdálkodó nagyüzemek eredményességéhez kötötték. Mivel az Őrségi tsz-ek kedvezőtlen adottságok között gazdálkodtak, folyamatosan ráfizetésesnek bizonyultak, így a tagság jövedelmei is szerények voltak. A gépesített nagyüzemek munkaerőigénye csökkent, a mezőgazdaság – a korábbi évtizedek szinte egyetlen munkáltatója a tájon – tömegesen vetette ki magából a „munkaerőt”. A feleslegessé váló keresők foglalkoztatását „tájon belül” meg sem kísérelték megoldani az „illetékesek”. E hatásokra indult meg az a folyamat, amely mindmáig messzemenően megszabja az Őrség életét, lehetőségeit és pozícióját.

Még egy momentumot kell említenünk, amely azonban már átvezet az „objektív” adottságok területére: a településpolitikát. Az Őrség *aprófalvas* táj, 1949-ben a települések átlagos lélekszáma 670, ma pedig alig 300 fő. A második világháború után még öt községben éltek ezer főnél többen, ma már csak a városi rangú kistérségi központban, Őriszentpéteren laknak nem egészen ezerkétszázan.

A településméret és a helyben nyújtott alapfokú ellátás kapcsolata nyilvánvaló, s miközben a táj lélekszáma folyamatosan csökken, az alapellátás iránt fokozott személyes és társadalmi, közösségi igény mutatkozik. Ez az igény helyben egyre kevésbé elégíthető ki. Ezt a folyamatot „képezte le” a szocialista korszak településpolitikája. Az 1950-es évek elején készült településhálózat-fejlesztési koncepció a 3000 főnél kevesebb lakos-

ságú falvak fenntartását gazdaságtalannak tartotta. Az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció is szorgalmazta az alapfokú intézmények körzetesítését. A falusi településállományt is fejlesztési kategóriákba sorolta, a hierarchia alján az „egyéb” településekkel, az apró- és kistalvakkal. E koncepciókat számos településpolitikai intézkedés szolgálta (a helyi államigazgatás – tanácsok – az indokoltnál gyakoribb megszüntetése, a falvak többségének társközséggé minősítése, építési tilalom a külterületeken, a lakásépítési kölcsönök igénybevételi feltételeinek településtípusok szerinti differenciálása stb.). A „körzetesítés” hulláma akkor érte el a kistalvas térségeket, amikor az alsó fokú központokba koncentrált alapintézményekkel való kapcsolattartás (sűrű tömegközlekedés, személygépkocsi, telekommunikáció) feltételei még hiányoztak. A szocialista éra végén csak Óriszentpéteren működött az alapfokú intézmények többé-kevésbé teljes választéka, s Bajánsenyén, valamint Pankaszon tevékenykedett néhány alapfokú intézmény. A falvak többsége a közigazgatási beosztásban is „társközségi” besorolást kapott. Tévhit viszont, hogy egykor az alapfokú intézmények minden faluban jelen voltak. 1930-ban az Órségben csupán 6 körjegyzőség igazgatta az akkori 27 községet, s 8 faluból az elemi iskola is hiányzott. A szocialista korszakban az aprófalvas vidékek legfőbb gondjának éppen a hiányzó alapellátást tartották. Noha 1990 után az alapellátás bővítésének a lehetőségei javultak (magánvállalkozások megjelenése a szolgáltató szektorban, az önkormányzatok intézmény-alapítási joga stb.), az alapellátás intézményei ritkultak: ma már a 22 órségi településből mindössze hatban működik általános iskola, s közülük csak kettő (!) rendelkezik felső tagozattal. Öt községben van óvoda, háziorvos és postahivatal, egyetlen gyógyszertár található a kistérségben, s van olyan község (Szaknyér), ahol semmiféle bolt nem szolgálja ki a lakosságot. Ennek ellenére összességében javult az alapellátás helyzete a szocialista korszakhoz képest, mivel napjainkban az alapellátás szintjének megállapításánál nem szorítkozhatunk kizárólag a helyben működő intézmények számbavételére. Az órségi családok majd mindegyike rendelkezik személygépkocsival, telefonnal, így az alig néhány km-re fekvő alapintézmények felkeresése ma már nem jelenthet gondot. Vagyis az alapfokú szolgáltatások igénybevételének lehetőségei alapvetően megváltoztak napjainkra, miközben már nem is az alapellátás helyi (községi szintű) kiépítettsége, hanem a munkaerő-piaci helyzet határozza meg a táj életét. Márpedig e téren a változások az Órségben drasztikusak, s ennek következtében alapvetően meg kellett változnia a kistáj pozíciójának, életlehetőségeinek is.

A munkaerő-piaci helyzetben bekövetkezett változásokat a 2. táblázat egyértelműen tükrözi. A második világháború után, az 1949-es népszámlálás adatai szerint az Órség még *egyveretű agrártáj*, a keresők több mint négyötöde, hat és félezer fő a mezőgazdaságban dolgozott. S miközben a táj lakossága majd felére csökkent, viharos gyorsasággal fogyott a mezőgazdasági keresők száma, arányuk egyértelműen csökkent. Már 1990-re az agrárkeresők száma az 1949-es érték 23%-ára esett vissza, s 2001-ben mindössze 285 fő (az 1949-es létszám 4,4%-a) foglalkozott főhivatásszerűen agrártermeléssel. *A táj mezőgazdasága megszűnt a lakosság munkaadója lenni.* Természetesen ennél többen végeznek több-kevésbé mezőgazdasági munkát mellékfoglalkozásként, nyugdíjasként, „háztartásbeliként” a házikertben, gyümölcsösökben. Tartanak néhány állatot is, bár olykor csak a falusi turizmus, az idelátogatók kedvéért.

Furcsa, a táj korábbi történetében elképzelhetetlen helyzetbe került az Órség. Míg korábban a „föld” s így a helybéli munka- és kereseti lehetőségek szorosan a tájhoz láncolták lakóikat, „determináltta” tette ottlétüket, mára ezek a láncok elporladtak, az órségiek túlnyomó többségét legfeljebb a tulajdonolt ingatlan s a lakóhelyükhöz fűződő érzelmek kötik a tájhoz, így mintegy „lebegnek” felette. (E „lebegésre” jó példa, hogy a kistérségben 547 6–14 éves gyereket tartanak számon, de az itteni általános iskolákba csupán 314-en

Az Őrség munkaerő-helyzete, 1949–1990
Labour force of Őrség, 1949–1990

Mutatók	1949	1990
Lakosságszám	14 750	8 113
A keresők száma	6 494	3 068
1990 az 1949%-ában	–	47,2
A lakosság gazdasági aktivitása	44,0	37,8
A mezőgazdasági keresők száma	5 372	1 249
Az agrárkeresők aránya az összes keresőből, %	82,7	40,7
A helyben dolgozók száma	6 344	1 424
Helyben dolgozók aránya az összes népességből, %	43,0	17,6
A helyben dolgozók aránya az összes keresőből, %	97,7	46,4
Az 1990-ben helyben dolgozó az 1949-es %-ában	–	22,4
A mezőgazdasági keresők száma 2001-ben		285
Arányuk az 1949-es agrár-keresőkhöz viszonyítva, %		4,4

Forrás: Népszámlálási kötetek alapján saját számítások

Source: Own calculations based on census data

tanulnak.) A helyi munkalehetőségek csökkenésével – amely 1945 után folyamatos – az Őrség lakossága előtt többféle lehetőség – kényszer! – állt:

- (1) elvándorolnak,
- (2) foglalkozást váltanak, s ingázni kezdenek,
- (3) megkísérelnek új helyi munkaalkalmakat (pl. falusi turizmus) teremteni,
- (4) „eltartottá” (nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli- vagy szociális segélyen élő) válnak, s helyben maradnak,
- (5) végül, bármennyire is morbid „lehetőség”, a temetőkbe költöznek.

Valamennyi lehetőséggel éltek az Őrségiek.

Ad (1) Az *elvándorlás* évtizedek, sőt évszázadok óta tart: egy sor községnek a második világháború előtt volt a *népesedési csúcsa*, Ispánknak egyenesen 1880-ban, Velemérnek 1900-ban, Bajánsenyének, Hegyhátszentmártonnak, Szattának 1910-ben stb. Az elvándorlás olykor menekülésszerű volt: 1949 és 1960 között, az Őrség történetének egyik legrosszabb korszakában a lakosság 18,2%-a elvándorolt (pontosabban ennyi volt a vándorlási veszteség), majd a '60-as években újabb 16,3%. 1990 után csökkent az elvándorlás üteme, részben mert a *mobil* népesség már elvándorolt, részben néhány új jövedelemforrás – falusi turizmus, magángazdálkodás – reménye mérsékelte az elvándorlást. Így 1990 és 2001 között 1–8%-kal csökkent a vándormozgalom következtében a falvak lakossága, s akadt olyan község, mint például Ispánk, Óriszentpéter, Órimagyarósd, ahol a beköltözők száma meghaladta az elvándorlókat. 2000 után is csupán mérsékelt vándorlási veszteség regisztrálható a kistérségben, évente 1,2‰. Ennek ellenére 2001 és 2008 között a kistérség népessége bő 10%-kal fogyott az előregedett lakosság természetes fogyása (évi 12,5‰) következtében.

Ad (2) 1960 után a munkaerő-piaci problémák „megoldásában” elsősorban az ingázás általánossá válása játszott szerepet. Az 1990-es népszámlálás szerint az Őrség keresőinek több, mint fele lakóhelyén kívül dolgozott. A helyzet 2001-ig alig változott: az Őrségben lakó keresők 52%-a lakóhelyén kívül dolgozott a népszámlálási adatok szerint. (Ami nem

feltétlenül jelenti azt, hogy a *kistérségen kívül* dolgoztak.) Így a táj lakóinak mindössze 17,7%-a talál munkát lakóhelyén.

Ad (3) A mezőgazdaságon kívül egyetlen számottevő foglalkoztatója van a kistérségnek, a *rekreációs-turisztikai* szerepkör. Ennek egyik formája a már említett, saját ingatlanokban (többnyire felújított régi parasztportákon) való hosszabb-rövidebb tartózkodás, a másik a *turizmus*. Az Őrségnek turistacsalogató híre van ugyan, de a vidéket felkeresők jó része csupán egy-egy napot tölt itt. A kereskedelmi- és magán szálláshelyek adatai arra utalnak, hogy a több napos itt-tartózkodás sem ritka ugyan, de messze elmarad a frekvenciát üdülő-idegenforgalmi körzetektől. A szálláshelyek száma 1361 (100 lakosra 20,8), a vendégéjszakák száma 34 ezer felett volt 2008-ban, ami egy lakosra 5,2 vendégéjszakát jelent. Vagyis az Őrség kedvelt belföldi turisztikai célpont, de nem rendelkezik olyan idegenforgalmi attrakcióval, amely hosszabban itt tartaná az ide látogatókat.

Ad (4) Az itt élők *kétharmada* (!) *nyugdíjas, eltartott* (iskoláskorú gyermek, háztartásbeli) vagy *munkanélküli*. Az Őrségiek *gazdasági aktivitása* (a keresők aránya az összlakosságból) 2001-ben 37% volt (újabb adatokkal a 2011-es népszámlálási eredményeinek közzétételéig nem rendelkezünk). A nyilvántartott álláskeresők (az állami munkaközvetítő irodákban nyilvántartásba vett személyek) aránya 2008-ban – tehát még a gazdasági válság előtt – 8,1%, magasabb az országos (7,1%) és a regionális (5,0%) átlagnál, de még mindig jóval alacsonyabb a hasonló helyzetű kistérségek (aprófalvas településszerkezet, kedvezőtlen adottságú mezőgazdaság, forgalmi árnyék, nagyobb munkáltatók hiánya stb.) értékeinél.

Ad (5) A táj lakosságának *természetes fogyása tetemes*, s a vázoltak ismeretében érthető. A hetvenes években a születések és halálozások száma közel azonos, de az 1980-as évtizedben már természetes fogyást kellett elkönyvelniük az Őrségi községeknek. 1990 és 2001 között a legtöbb falu lélekszáma legalább 10%-kal csökkent a természetes népmozgalom hatására (Szatta 18,2, Kerkáskápolna 15,4, Velemér 14,1, Hegyhátszentjakab 13,3, Ispánk 13,2% stb.). 2000 után a folyamat nem változott; 2001 és 2008 között évente 12,5%-os természetes fogyást szenvedett el a kistérség (ez az érték Vas megyében 4,9%, országosan 3,6%).

Záró gondolatok – Mit hoz a jövő az Őrség számára?

Mivel a lakosság – mint azt említettük – jószerivel a táj felett „lebeg”, külső akaratok-szándékok függvénye, többféle forgatókönyv elképzelhető az Őrség jövője szempontjából:

- Nem lehet kizárni, hogy a kistérségen kívülre ingázók, a „kényszer földművesek” számára az elköltözés anyagi feltételeinek megteremtődésével, az agrártermelés felszámolásával az elvándorlás folytatódik, s a természetes fogyás is tovább apasztja a táj lélekszámát. Ez esetben csak a környezet „gondozói” – erdészek, természetőrök, tájgondozók stb. –, a vendégforgalom foglalkoztatottjai s a „szép új világ” menekültjei, esetleg néhány különc ingázó lankná az elnéptelenedő vidéket. (A népsűrűség már ma is csak 21–22 fő/km², az országos érték ötöde.) Ez esetben az Őrség „gondozott gyepűvé” válna.
- Konzerválódhat a jelenlegi helyzet; a lakosságot – demográfiai szerkezte okán – a természetes fogyás tovább apasztaná. (A jelenlegi demográfiai struktúra mellett ugyanis legfeljebb egynémely politikus hiheti el, hogy buzdító szónoklataik eredményeként a születések száma a jövőben jelentősen felülmúlja a halálozásokét.) Ugyanakkor bevándorlók is érkeznek a térségbe (de továbbra sem a szegénység menekültjei). A térség fő funkciója a rekreáció és a lakó-szerepkör marad. A kisvá-

- rosok – Körmend, Szentgotthárd – közelében kertvárosi jellegűvé formálódhatnak a települések. Az Őrség: „szelíd” üdülő-rekreációs táj kertvárosi keretben.
- Végül elképzelhető – de tartósan még a szocialista korszakban sem valósult meg –, hogy új munkahelyeket, munkalehetőségeket teremtsünk a kistérségben. Így a táj többfunkciósá válna, a lakosság betelepődéssel pótlódna.

Valószínűleg teljes formájában egyik forгатókönyv sem valósul meg. Várható, hogy némi lélekszám-csökkenés (munkába lépők, ingázók elköltözése, természetes fogyás) mellett egyensúlyi helyzet áll be. De az Őrség ez esetben is „külső elhatárolások” függvénye marad. Remélhetőleg kellemes, természet közeli, gondozott függvénye.

BELUSZKY PÁL
MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Intézet, Budapest
fenyvesi@rkkmta.hu

IRODALOM

- BÁRTH J. 1996: Szállások, falvak, városok. – Kalocsa, 302 p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007: Változó falvaink. – Budapest, 461 p.
- BELUSZKY P. 2005: Őrség–Vendvidék–Felső-Rába-völgy. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 207 p.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. – Budapest–Pécs, 584 p.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1981: Vas megye falusi településeinek típusai. – Településtudományi Közlemények, 30.
- BERÉNYI I. 2003: A funkcionális tér szociálgeográfiai elemzése. – Budapest, 182 p.
- BÍRÓ F. 1975: Az Őrség ház- és lakáskultúrája a XVIII. század végétől napjainkig. – Szombathely.
- DÖMÖTÖR S. 1960: Őrség. – Budapest.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010: Magyarország kistájainak katasztere. – Budapest, 876 p.
- GAYER GY. 1936: Gödörháza. – Szeged.
- KÁDÁR L. 1941: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. – Budapest, 24 p.
- KOGUTOWICZ K. 1930, 1936: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen, I–II. – Szeged, 298+253 p.
- KÓSA L. 1991: Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). – Debrecen.
- KÓSA L. – FILEP A. 1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. – Budapest, 231 p.
- NEMESNÉPI ZAKÁL GY. 1818: Eörseghnek leírása.
- PALÁDI-KOVÁCS A. 2011: Kistáj, járás, kistérség – az etnográfus szemével. – Megjelenés alatt. Tér és Társadalom.
- SEGER, M. – BELUSZKY, P. (szerk.) 1992: Bruchlinie eiserner Vorhang. – Wien–Köln–Graz, 303 p.
- STAHL F. 1974: Az Őrség jogállása. – Vasi Szemle.
- TÓTH J. 1971: Az Őrség népi építészet. – Budapest.
- TÜSKÉS T. 1994: Őrtállók földje. – Somogy, 2–3.
- VÁRKONYI N. 1944: Magyar Dunántúl. – Budapest.

A JÖVEDELMI SZEMPONTBÓL ELMARADOTT TELEPÜLÉSEK TERÜLETI ÁTRENDEZŐDÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

PÉNZES JÁNOS

SPATIAL RESTRUCTURING OF LOW-INCOME SETTLEMENTS
AFTER THE POLITICAL TRANSITION

Abstract

The spatial income pattern of Hungary significantly altered after the political transition. The change influenced the territorial characteristics of peripheral areas. The development of the formerly backward areas in Western Hungary was confirmed by the investigation of the lowest tenth of the income rank analysed in the current study. The appearance of new peripheral settlements were in connection with the structural crisis of the mining and heavy industrial areas of North-eastern and South-western Hungary. Peripheral settlements tend to concentrate territorially after the political transition causing the deepening of their depression. The backward situation of the peripheral areas can be regarded as stable, their catching up has not started yet.

Keywords: core and periphery, income rank, peripheral areas, spatial pattern

A centrum és a periféria fogalma

A *centrum* szó középpontot, központi helyzetű térelemet vagy térrészt jelent, melynek jelentése a geometriai helyzet mellett *pozitív minőséget is magában hordoz*. Egy adott térbeli rendszerben a többi térelemhez viszonyított, mennyiségi és minőségi jellemzők alapján kijelölhető relatív központi helyzetre utal. Ennek megfelelően pozíciója és kiterjedése térben és időben, értelmezési területtől, valamint a területi rendszer méretétől függően változhat (REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON 2005). A centrum fogalmához tehát a geometriai jellegén túl társadalmi-funkcionális tartalmak, áramlási és *csomópontjelleg, irányítási vezető szerep is párosul*. A centrum nem feltétlenül kizárólagosan pontot jelent, hanem jelentősebb térbeli kiterjedéssel is bírhat – nagyobb térség, ország, országcsoport is lehet centrumterület (TÓTH J.–CSATÁRI B. 1983; SÁRFALVI B. 1991; NEMES NAGY J. 2009).

A *periféria szintén relatív képződmény*, jelentése szerint *peremi helyzetű térelem, vagy térrész*, amely geometriai helyzete mellett *negatív minőséget is takar*. A centrum ellentétpárjaként jellemzője a centrumtól való függés, de a kapcsolatok hiányát, az elszigeteltséget is jelenti. A periféria kérdéskörét több tudományterület vizsgálhatja és ennek során hangsúlyeltolódás következhet be a perifériakusság tartalmában, melynek a földrajzin túl társadalmi töltete is lehet (NEMES NAGY 2009).

A *centrum-periféria fogalom*pár alapvető társadalomtudományi paradigma, amelynek kettős jellege nem teljesen egyértelmű, hiszen a fogalom legismertebb elterjesztője – IMMANUEL WALLERSTEIN a *félperifériával* kiegészítve hármas osztatává tette (WALLERSTEIN, I. 1983).

A centrum-periféria fogalompár NEMES NAGY (1996) szerint háromféle módon értelmezhető:

- *helyzeti (földrajzi) centrum-periféria*, ahol a centrum egy kitüntetett hellyel azonos, míg a periféria a peremhelyzetű településeket jelenti;
- *fejlettségi (gazdasági) centrum-periféria*, melynek háttérében a gazdasági fejlettség, illetve elmaradottság áll;

- *hatalmi (társadalmi) centrum–periféria*, amelyben a hatalmi függés és az érdekérvényesítés egyensúlytalansága jelenik meg.

Egy adott térség vagy település centrum, illetve periféria helyzete időben változhat. A három jelentéstartalom átfedheti egymást, azonban gyakran az a helyzet áll elő, hogy egy téregység az egyik jelentéstartalom szerint centrumnak, más jelentéstartalomban perifériának minősül (NEMES NAGY J. 1996; LŐCSEI H. – SZALKAI G. 2008). Az esetek jelentős részében azonban a „baj nem jár egyedül”, és a periféria-jelenség több tényezőben is megjelenik, sokszor egymással ok-okozati viszonyban (KANALAS I. – KISS A. 2006).

Jelen tanulmányban az „elmaradott” és „periférikus” jelzőket szinonimaként használjuk, mivel a jövedelmi vizsgálat alapvetően a fejlettségi és részben a hatalmi (társadalmi) viszonyokat tükrözi vissza.

A periférikus területek lehatárolásának módszertani kérdései

A periférikus jelleg mindig relatív fogalom. Emiatt a periférikus térségek lehatárolásának sokféle módszerével lehet találkozni a hazai szakirodalomban. Az elmaradott területek lehatárolása során számos kérdés merül fel, melyre a kutatók sokszor különböző módszerekkel adnak választ. Ezek a kérdések elsősorban a következő dimenziókban merülnek fel:

- *a vizsgálat területi kereteinek meghatározása*
  - Milyen területi szint képezze a lehatárolás alapját (település, járás-városkörnyék-kistérség, foglalkozási vonzaskörzet)?
  - Alkalmazzanak-e valamilyen szűrőfeltételt a vizsgálatba bekerülő téregységek kiválasztására?
- *az elemzés időbeli dimenziója*
  - statikus elemzés;
  - dinamikus elemzés;
  - esetleg ezek kombinációja, amely során figyelni kell a különböző jellegű mutatócsoport arányára;
- *a periférikusság kifejezésének módszere*
  - ennek során az indikátorokon van a hangsúly, ahol a fejlettséget jól megragadó jelzőszámok kiválasztása a legfontosabb feladat;
  - több mutató kiválasztása esetén érdemes kerülni a hasonló tartalmú – sokszor egymással korreláló – indikátorok együttes használatát, melyek eltorzíthatják az eredményeket;
- *a több indikátoron alapuló számítás módszere* (melyik statisztikai módszer a legalkalmasabb a mutatók tartalmának összesített kifejezésére, továbbá az egyes jelzőszámok súlyozásának kérdése is ide tartozik);
- *a küszöbérték meghatározása* – vagyis hol húzódjon a periférikus települések határa a fejlettségi rangsorban.

A Központi Statisztikai Hivatal munkatársai által elvégzett, több módszert összehasonlító vizsgálatának egyik legfontosabb konklúziója az volt, hogy nincsen mérvadó különbség a kapott eredmények között (FALUVÉGI A. 1995). A problémát azonban árnyalja, hogy hasonló módszerrel is (de előzetes területi szűkítés beiktatásával) jelentős lehet az eredmények különbsége (pl. LACKÓ L. 1975 és BELUSZKY P. 1976 esetében).

Elmaradott területek Magyarországon a szocializmus időszakában

Az 1970-es években a szocialista Magyarországon egyre nagyobb figyelmet szenteltek a területi különbségek vizsgálatának, ezen belül is a lakosság életkörülményeiben tapasztalható egyenlőtlenségek kutatására (LACKÓ L. 1975; PERCZEL K. 1975; BELUSZKY P. 1976).

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézetének (MTA FKI) munkatársai által végzett elemzések rámutattak, hogy a megyék közötti különbségek mérsékelődtek a megelőző néhány évtized során, azonban a területileg koncentrált fejlesztések a megyéken belüli egyenlőtlenségek növekedését eredményezték (BELUSZKY P. 1976). A vizsgálatok azt mutatták ki, hogy a lakossági jövedelmi viszonyok esetében kiegyenlítődség volt jellemző, miközben az életkörülményekben növekedtek a területi különbségek.

A kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó területek közé a következőket sorolták:

- az Alföldön Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét (kivéve Nyíregyháza környezete), a Közép-Tiszavidéket, a Berettyó-Körös-vidéket, valamint a Duna-Tisza közti tanyavidéket, továbbá a Hajdúság, Nyíregyháza és Kunszentmárton környékének tanyás községeit;
- Észak-Magyarországon Észak-Borsodot (Cserhát, Észak-borsodi-karszt, Zempléni-hegység, Bodroghöz és Szerencs környéke), a Cserhát-vidékét és a Bükkalját;
- a Dunántúlon Baranya megye aprófalvas területét (Ormánság, Zselic, Sásd környéke és Mohács-Siklós térsége), Belső- és Külső-Somogy területét, Zala megye egészét (kivéve Nagykanizsa és Zalaegerszeg környéke), az Őrséget és a Rábamentét.

A vizsgálatban kijelöltek speciális helyzetű területeket – részben az elaprózott településszerkezet, részben a járáson belüli nagy fejlettségi különbségek miatt – pl. a Kisalföld egyes részeit (a celldömölki, sárvári, csornai, pápai és devecseri járás községei), továbbá a Balaton-felvidék néhány községét és Nyugat-Tolna átmeneti területét sorolták ide.

Az elmaradott területek lehatárolásának nehézségét mutatja, hogy az Országos Tervhivatal (OT) Tervgazdasági Intézete által 1973–74-ben készült vizsgálat jelentős eltéréseket mutatott az előbbi elemzéshez képest. Az OT tanulmánya Ózd környékét is hátrányos helyzetű területként tüntette fel, ugyanakkor az MTA FKI vizsgálatában nem jelent meg elmaradott térségként. Az OT vizsgálatából azonban szinte teljesen hiányzott az MTA FKI tanulmányában karakteresen kirajzolódó bihari elmaradott terület, valamint a szakirodalomban belső perifériaként emlegetett Tisza-tó környéki térség – magába foglalva Dél-Borsodot, Dél-Hevest és Jász-Nagykun-Szolnok megye északkeleti részét.

Nem teljesen egyértelmű tehát a periférikus területek megjelenése a szocializmus időszakában, azonban a hivatkozott tanulmányok alapján körvonalazhatóak a leginkább problematikus térségek.

A jövedelmi térszerkezet átalakulása a rendszerváltozás után

A személyi jövedelemadózás 1988-ban történt bevezetése óta a Pénzügyminisztérium, az APEH és a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisaiból elérhetőek a településekre vonatkozó adóköteles jövedelemadatok, amelyeket az egyszerűség kedvéért jövedelemnek nevezünk.

A jövedelem a területi vizsgálatokban előszeretettel alkalmazott, komplex indikátor. Egyrészt a lakosság életkörülményeinek, lehetőségeinek az egyik legfontosabb mutatója,

másrészt a személyi jövedelemadónak (SZJA) köszönhetően a nemzeti össztermék újraelosztásában igen jelentős mércé, egyúttal fontos állami és önkormányzati bevételi forrás (RUTTKAY É. 1997). Emellett 1988 óta változatlan tartalommal, folyamatosan rendelkezésre álló mutató. Összetett tartalma miatt igen *nagy magyarázóerővel bír a térszerkezet fejlettségéről, valamint az itt lejártszóó folyamatok vizsgálatában*. Ugyanakkor korlátjai is vannak, amelyek elsősorban abból fakadnak, hogy az adózási szabályok miatt a legális tevékenységekből származó bevételeknek is csak mintegy 40%-a jelenik meg benne. A jövedelemadatok számos más, elsősorban anyagi fejlettséget hordozó indikátorral mutatnak szoros statisztikai kapcsolatot (JAKOBI Á. 1999; ADLER J.–SKULTÉTY L. 2002; KISS J. P. 2007). Éppen ezért jelen tanulmányban mindössze az egy főre eső jövedelem értékének alakulásával kívánom bemutatni a rendszerváltozás utáni területi folyamatokat.

A rendszerváltozás után lezajlott piacgazdasági átalakulás területileg eltérő módon jelentkezett és ez a szocializmus időszakához képest új regionális folyamatok megjelenését okozta. Egyes kutatók eltérő módon értékelik a lezajlott változásokat, illetve azok irányát, azonban *a rendszerváltozást követő területi fejlődés alapvető folyamatait a legtöbb tanulmány hasonlóképpen összegzi* (CSÉFALVAY Z.–NIKODÉMUS A. 1991; RECHNITZER J. 1993; ENYEDI GY. 1996; KOZMA G. 1998; NEMES NAGY J. 1998; BELUSZKY P.–GYÓRI R. 1999; FALUVÉGI A. 2000):

- a főváros domináns fejlettsége, a főváros–vidék különbség megerősödése;
- a nyugat–kelet lejtő kialakulása;
- a kistérségi, települési fejlettség differenciálódása.

A felsorolt térszerkezeti változások a legtöbb társadalmi-gazdasági mutatóban testet öltenek és döntően a jövedelem is kirajzolja ezeket. Különösen szembeűnő a keleti ország-rész rendszerváltozás utáni leszakadása, melynek okait NEMES NAGY JÓZSEF a következőkben összegzi:

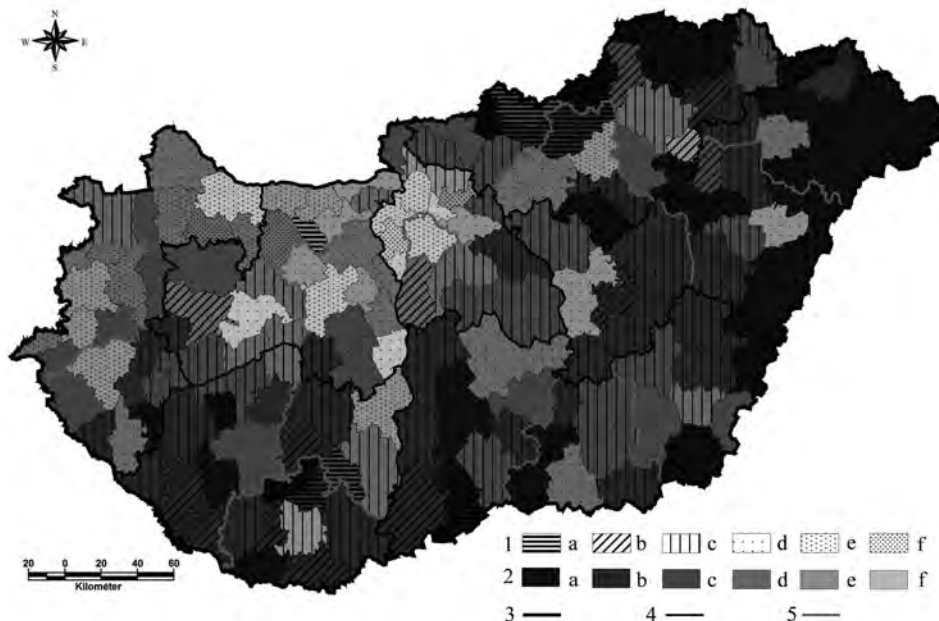
- *a keleti piacokra települt nehézipari és mezőgazdasági tömegtermelés leépült*, ebből kifolyólag pedig az egyoldalú és alacsony szakképzettség miatt állandósult a munkanélküliség;
- *a központi térségek reagálva a gazdasági nehézségekre, „kihelyezték válságukat” a perifériákra*, ott növelve az elbocsátott dolgozók számát (azaz a szocialista időszakban vidéken létesített budapesti központú üzemek nagy része megszűnt);
- *a kiépítetlen nagytérségi infrastruktúra miatt a tőke megrekedt a nyugati térségekben és a fővárosban* (NEMES NAGY J. 1998).

A kistérségek Budapest nélküli országos – vagy egyszerűbben fogalmazva vidéki – átlaghoz viszonyított egy főre eső jövedelemszintjének 1988 és 2008 között bekövetkező változása döntően a foglalkoztatottság alakulását tükrözi vissza, mivel a személyi jövedelemadó alapot 99%-ban a munkabér határozza meg (ADLER J.–SKULTÉTY L. 2002).

Gyakorlatilag a Duna vonalától keletre az Egri kistérségen kívül mindössze a Budapesti agglomeráció kistérségei tudtak 10% feletti jövedelemszint növekedést elkönyvelni. Sőt a Dunántúlon a Paksi kistérség kivételével a nagyobb mértékű növekedés Északnyugat-Magyarországra korlátozódik. Relatív jövedelmi szintjük alapján a rendszerváltozást átvészelő, iparral rendelkező kistérségek (élükön Dunaujvárossal, Pakssal és Százhalombattával), a sikeres szerkezetváltáson keresztülment kistérségek (pl. a győri, székesfehérvári, zalaegerszegi), illetve a jelentős beruházásokat fogadó kistérségek (pl. komáromi, körmendi, móri, sárvári és szentgotthárdi) tudtak előrébb lépni. Emellett részben idegenfogalmi adottságaiknak köszönhetően (pl. a gárdonyi és tatai), kedvező

fekvésükre (pl. téti) visszavezethetően jelentős elingázó munkaerővel bíró kistérségek (pl. kisbéri és téti) is jobb pozícióba kerültek (1. ábra).

1. ábra A kistérségek jövedelemszintje 2008-ban és a változás mértéke 1988 és 2008 között

Jelmagyarázat: 1 – a vidéki átlaghoz viszonyított jövedelemszint változása; a: <-20.0%, b: -10.0 – -19.9%, c: 0 – -9.9%, d: 0 – +9.9%, e: 10.0 – +19.9%, f: >+20.0%; 2 – a vidéki átlaghoz viszonyított jövedelemszint 2008-ban, a: <70.0%, b: 70.0–84.9%, c: 85.0–99.9%, d: 100.0–114.9%, e: 115.0–129.9, f: >130.0; 3 – országhatár; 4 – régióhatár; 5 – megyehatár

Forrás: a PM-APEH és a KSH adatai alapján saját szerkesztés

Figure 1 The income level of microregions in 2008 and the change between 1988 and 2008

Legend: 1 – the change of relative income level compared to the average without Budapest; a: <-20.0%, b: -10.0 – -19.9%, c: 0 – -9.9%, d: 0 – +9.9%, e: 10.0 – +19.9%, f: >+20.0%; 2 – the relative income level compared to the average without Budapest in 2008, a: <70.0%, b: 70.0–84.9%, c: 85.0–99.9%, d: 100.0–114.9%, e: 115.0–129.9%, f: >130.0%; 3 – state border; 4 – NUTS II boundary; 5 – NUTS III boundary

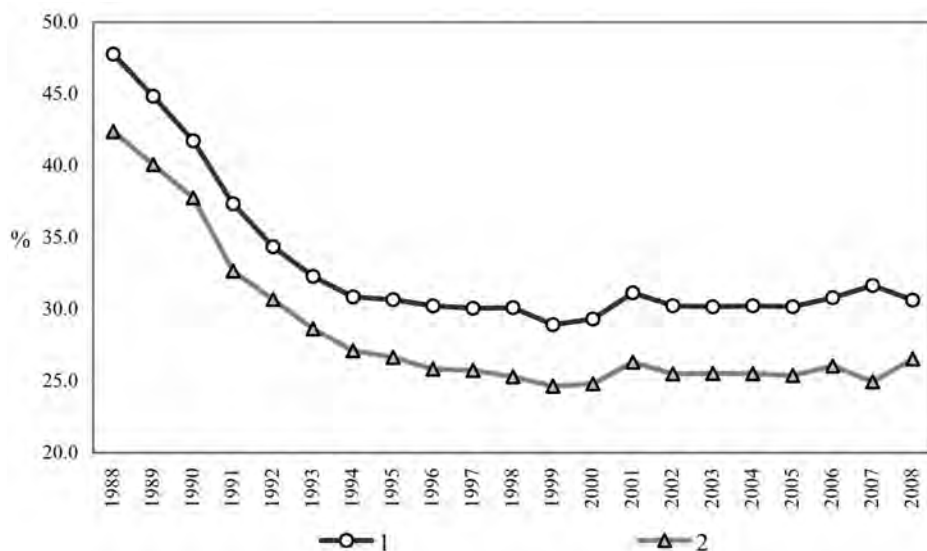
Source: calculated by the database from the Hungarian Tax and Financial Control Administration (APEH) and the Hungarian Central Statistical Office (KSH)

Ugyanakkor a Dunántúl északi részén is találhatóak a leépülő gazdaság miatt jelentősen visszaszoruló foglalkoztatottsággal jellemezhető kistérségek (pl. az ajkai és oroslányi), melyek jövedelemszintje látványosan csökkent 1988 és 2008 között. A legnagyobb mértékben – több mint 20%-kal – visszaeső jövedelemszint a Dél-Dunántúl (pl. bonyhádi, komlói és sásdi kistérségek), illetve Észak-Magyarország (pl. a bátonyterenyi, bélapátfalvai, ózdi, pétervásárai, salgótarjáni és szécsényi kistérségek) egykori nehézipari, valamint bányászati körzetek strukturális válsággal sújtott térségeiben jelentkezett.

A térszerkezet átalakulásának, a társadalmi-gazdasági különbségek rendszerváltozást követő növekedésének, majd megmerevedésének okait több szerző is hosszútávon ható, tradicionális területi jellemzőkkel magyarázta, amelyek már jóval korábban is léteztek (FAZEKAS K. 1997, BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2004). Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy a korábban is elmaradott területek jövedelemszintje jellemző módon csökkent, miközben a fejlett térségek alapvetően tovább növelték előnyüket.

Jövedelmi perifériák Magyarországon

Jelen tanulmány az egy főre eső adóköteles jövedelem segítségével tesz kísérletet arra, hogy felvázolja a rendszerváltozás után lezajlott átalakulás periférikus területekre gyakorolt hatásait. Egyetlen indikátor alkalmazása számos korábban felsorolt problémát kiküszöböl, azonban felvetheti azt a kérdést, hogy elegendőnek tekinthető-e pusztán egyetlen mutató a fejlettségi térszerkezet jellemzésére? A jövedelem komplex tartalmú indikátornak tekinthető, de a fejlettségnek mindössze a gazdasági (materiális) vetületét fejezi ki és az adóköteles jövedelem mérése kapcsán említett okok miatt az így kirajzolódó kép sem tekinthető teljesen reálisnak. A lakosság teljes legális jövedelemszintje a vizsgált jövedelemkonceptióhoz képest kisebb szélsőségeket mutat, mivel az állami transzferek (pl. szociális támogatások, nyugdíj) jelentősen mérséklék a különbségeket. Ennek ellenére – ahogyan számos korábbi tanulmány is rámutatott –, a területi folyamatok bemutatására alkalmas.

2. ábra Az alsó jövedelmi tized átlagos jövedelemszintje az országos átlag és a felső jövedelmi tized átlagértékének százalékában 1988 és 2008 között (%)

Jelmagyarázat: 1 – jövedelemszint az országos átlag százalékában, 2 – jövedelemszint felső tized átlagának százalékában
 Forrás: a PM-APEH és a KSH adatai alapján saját szerkesztés

Figure 2 The average income level of the lower tenth in the percentage of the income level of the national average and the upper tenth between 1988 and 2008 (%)

Legend: 1 – income level in the percentage of the Hungarian average, 2 – income level in the percentage of the value of upper tenth

Source: calculated by the database from the Hungarian Tax and Financial Control Administration (APEH) and the Hungarian Central Statistical Office (KSH)

A jövedelmek hazai területi-települési különbségeivel foglalkozó vizsgálatokban gyakran esik szó a települési rangsor szélsőséges értékeiről. Jellemzően azonban inkább az élővas települések szerepelnek a hivatkozott tanulmányokban, mintsem a sereghajtó települések (NEMES NAGY J. 2001). Jelen vizsgálat a jövedelmi rangsor alján lévő településekre fekteti a hangsúlyt és igyekszik feltárni a legjellemzőbb sajátosságokat és időbeli változásokat, rávilágítva a jövedelemviszonyok alapján periférikusnak minősülő telepü-

lések helyzetére (PÉNZES J. 2008). Az alacsony jövedelemszint komplex problémakörre utal, mivel ezáltal csökken az adott település gazdasági potenciálja és a kisebb fogyasztási oldal kevesebb vállalkozást tud éltetni. A vizsgált települések zöme sokszor súlyos demográfiai, gazdasági helyzetben van, ami a szociális kiadásokban is visszatükröződik (PÉNZES J. 2010).

A vizsgálatban azok a települések kerültek a periférikus kategóriába, melyek az egy főre eső jövedelmi rangsor alsó tizedében (decilis) helyezkedtek el. Ezzel az egyszerű módszerrel kiküszöbölhető az országos átlaghoz való viszonyításból, illetve az infláció hatásából fakadó problémakör. A közigazgatási rendszer változásából – pontosabban a szétválások okozta településszám-növekedésből – eredő problémát elkerülve 1988 és 2008 között minden évben a jövedelmi rangsor legalsó 310 települését választottuk ki.

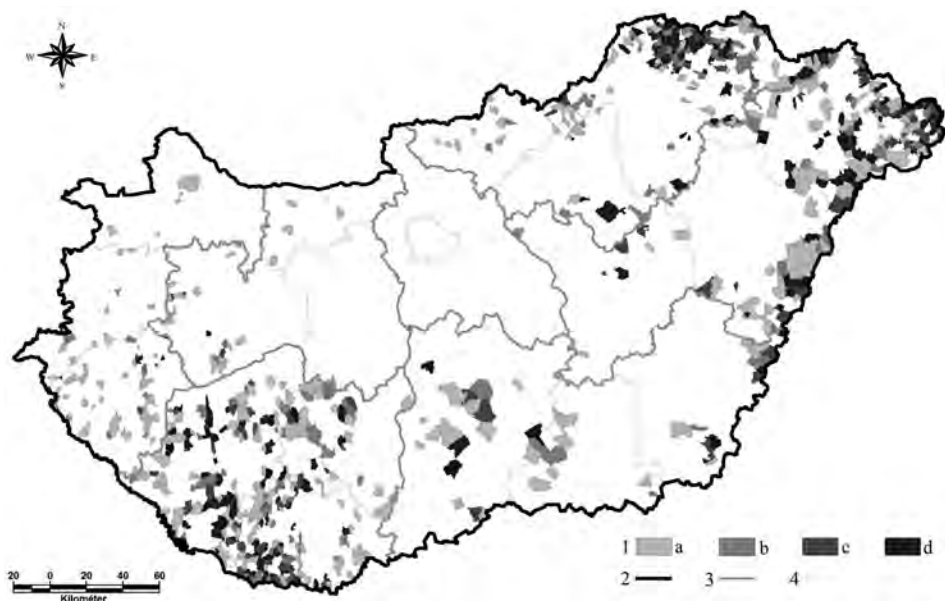
A jövedelmi rangsor alsó tizedébe került települések átlagos egy főre eső jövedelme jelentősen elmarad az országos értéktől, annak kevesebb, mint harmadát érte el 2008-ban. Egyértelműen kirajzolódik a rendszerváltozás után bekövetkező „visszacsúszás” (2. ábra). 1988-ban az alsó tized településeinek átlagos egy főre eső jövedelme az országos érték valamivel kevesebb, mint felét érte el, a különbség pedig rohamosan nőtt az 1990-es évek közepéig. Az azóta eltelt másfél évtizedben inkább elhúzódó stagnálásról lehet beszélni. Tehát a legalacsonyabb jövedelemszinttel rendelkező települések felzárkózása – a jövedelemegyenlőtlenség regionális szinten tapasztalható csökkenése ellenére (NÉMETH N. – KISS J. P. 2007; PÉNZES J. 2010) – nem kezdődött meg, leszakadásuk stabilnak mondható.

A vizsgált időszakban összesen 728 település – a településállomány közel negyede – került legalább egyszer az alsó jövedelmi tizedbe. Ezek közül 70 település 1988 és 2008 között minden évben a sereghajtók közé tartozott. Vannak azonban olyan települések is, melyek később bekövetkezett közigazgatási kiválásuk miatt szerepeltek kevesebbszer az alsó decilisben.

A különböző években jövedelmi perifériába sorolt települések összesített térbeli eloszlása jól kirajolja az ország elmaradott térségeit (3. ábra). *A legrosszabb helyzetben lévő települések túlnyomó része Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található.* A jövedelmi periférián fekvő települések jelentős része az aprófalvas térségekben koncentrálódik, azonban a nyugati határszél elaprózott településszerkezetű megyéiben (Vas és Zala megyében a településállomány több mint felét 500 lakos alatti törpefalvak teszik ki), valamint Veszprém megyében a probléma korántsem olyan súlyos, mint a Dél-Dunántúlon, illetve Északkelet-Magyarországon. Azon települések lakossága, amelyek a vizsgált 21 év többségében, vagy mindegyikében a jövedelmi rangsor alsó tizedében helyezkedtek el, elcigányosodott (pl. Alsószentmárton, Csenyete, Gilvánfa, Rakaca), vagy komoly mértékben elöregedett (pl. Tornabarakony, Vekerd) (BARANYI B. – G. FEKETE É. – KONCZ G. 2003; BAROS Z. – PÉNZES J. – TÓTH T. 2007).

Különösen szembetűnő a *periférikus helyzetben lévő települések koncentrálódása Északkelet-Magyarországon*, azon belül is a Cserehát területén, a Bodrogközben, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye határmenti sávjában (SÜLI-ZAKAR I. 1992). Kirajzolódik a Közép-Tiszavidéken húzódó belső periféria, illetve a Kiskunságon is megjelennek periférikus települések (BELUSZKY P. 1981; TÓTH G. – DÁVID L. – BUIJOSÓ Z. 2010). A Dél-Dunántúlon karakteresen az Ormánságban, a Zselic területén, Marcali és Nagybajom, valamint Dombóvár és Komló között vannak a legelmaradottabb települések.

A jövedelmi szempontból periférikus települések vizsgálata is rámutat a jövedelmi térszerkezet változása kapcsán felvázolt folyamatokra (4. ábra). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a térszerkezet legjellemzőbb sajátosságai – a nyugat-kelet lejtő, a főváros-vidék kettősség, valamint Északkelet- és Délnyugat-Magyarország nagyobb elmaradottsága – már 1988-ban is megfigyelhetők voltak. Ezek a különbségek a rendszerváltozás után még

3. ábra Az alsó jövedelmi tizedbe került települések az adott évek gyakorisága alapján 1988 és 2008 között (db)
 Jelmagyarázat: 1 – gyakorisági értékek, a: 1–5, b: 6–10, c: 11–15, d: 16–21; 2 – országhatár; 3 – régióhatár; 4 – megyehatár
 Forrás: a PM-APEH és a KSH adatai alapján saját szerkesztés

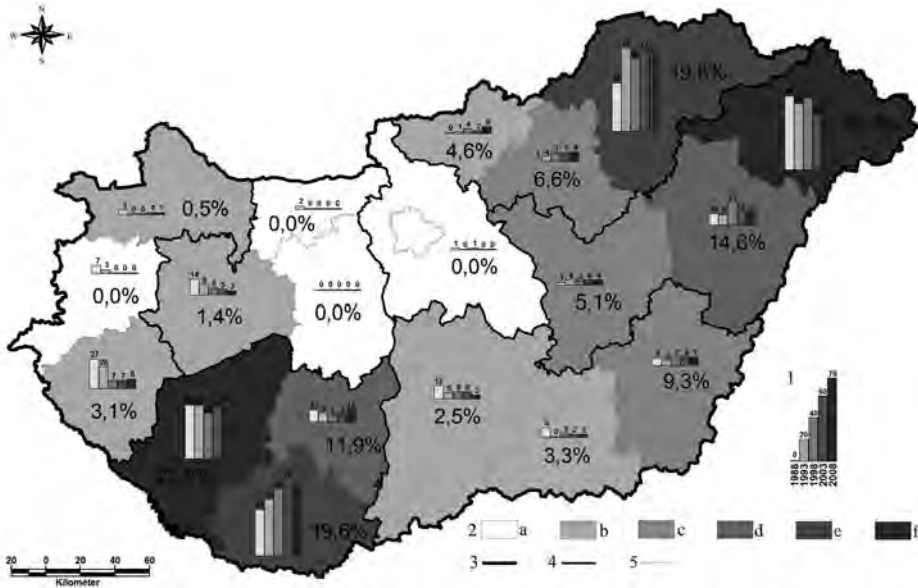
Figure 3 Settlements in the lowest income tenth by the frequency of cases between 1988 and 2008 (number)
 Legend: 1 – values of frequency, a: 1–5, b: 6–10, c: 11–15, d: 16–21; 2 – state border; 3 – NUTS II boundary;
 4 – NUTS III boundary

Source: calculated by the database from the Hungarian Tax and Financial Control Administration (APEH) and the Hungarian Central Statistical Office (KSH)

karakteresebbé váltak. A periférikus kategóriába tartozó települések száma Vas, Veszprém, Zala, illetve Bács-Kiskun és Csongrád megyében jellemzően visszaesett. Egyértelműen nőtt az elmaradott települések száma Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyében. Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Pest megye korábban is kedvező helyzete tovább erősödött. Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a vizsgált időszakban nem változott számottevően a periférikus települések száma. Hajdú-Bihar megyében átmeneti növekedés után csökkent, Somogy és Tolna megyében pedig a kezdeti visszaszorulás után ismét bővült az elmaradott települések köre. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ingadozott az érintett települések száma, de csökkenő tendencia figyelhető meg. Ennek ellenére 2008-ban a megye településállományának több mint negyede tartozott az elmaradott kategóriába, amelynek hátrányos mivoltát az is jelzi, hogy a vizsgált időszakban több város is a periférikus csoportba került (Balkány, Dombrád, Nagyecsed).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén kívül Somogy megyében haladta meg a 20%-ot a periférikus települések aránya 2008-ban. Valamelyest elmaradt ettől Baranya, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén értéke. Hajdú-Bihar és Tolna megyében 10% fölötti az elmaradott települések részesedése, Békés megye értéke pedig alig volt kisebb ettől. A legjobb helyzetben Fejér, Komárom-Esztergom, Pest és Vas megye volt 2008-ban és Győr-Moson-Sopron megye elmaradott kategóriába tartozó településeinek aránya is elhanyagolható.

A jövedelmi rangsor vizsgálata lehetővé tette a megyéken belüli területi folyamatok vizsgálatát is. Komló és Ózd térségében a rendszerváltozás után újonnan megjelenő periférikus települések köre egyértelműen a bányászat és a nehézipar válságát jelzi. Új

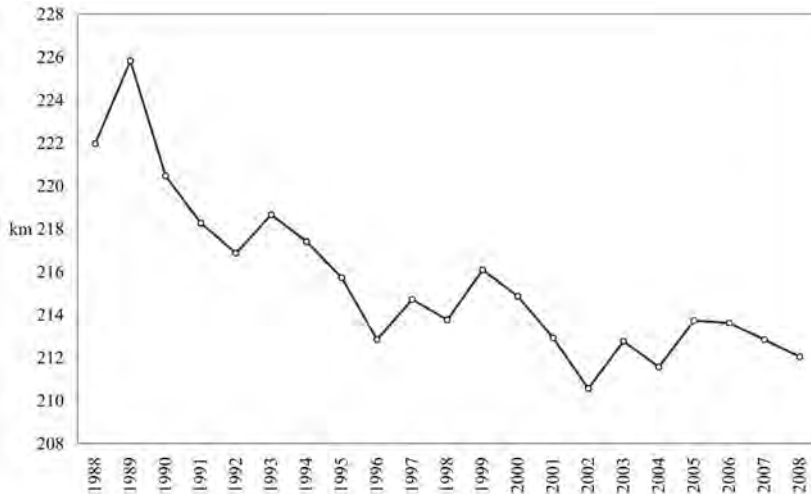

4. ábra Az alsó jövedelmi tizedbe került települések száma a megyékben az egyes években (db) és arányuk a saját megyéjükben 2008-ban (%)

Jelmagyarázat: 1 – az alsó tizedbe eső települések száma az egyes években (darab); 2 – az alsó jövedelmi tizedbe eső települések aránya a megyékben, a: 0%, b: 0,1–4,9%, c: 5,0–9,9%, d: 10,0–14,9%, e: 15,0–19,9%, f: >20,0%; 3 – országhatár; 4 – régióhatár; 5 – megyehatár
 Forrás: a PM-APEH és a KSH adatai alapján saját szerkesztés

Figure 4 Number of settlements in the lowest income tenth 2008 (number)

Legend: 1 – number of settlements in the lowest tenth in each year (number); 2 – ratio of settlements in the lowest tenth in the counties, a: 0%, b: 0.1–4.9%, c: 5.0–9.9%, d: 10.0–14.9%, e: 15.0–19.9%, f: >20.0%; 3 – state border; 4 – NUTS II boundary; 5 – NUTS III boundary
 Source: calculated by the database from the Hungarian Tax and Financial Control Administration (APEH) and the Hungarian Central Statistical Office (KSH)

5. ábra Az alsó jövedelmi tizedbe került települések átlagos légvonalbeli távolsága 1988 és 2008 között (km)

Forrás: saját számítás

Figure 5 The average geographical distance of settlements in the lowest income tenth between 1988 and 2008 (km)

Source: calculated by the author

jelenségnek tekinthető a korábban csak mozaikosan körvonalazható Közép-Tiszavidéken elhelyezkedő belső periféria egyértelmű kirajzolódása. A tradicionálisan elmaradott térségek – az Ormánság, de különösen a Cserehát – válsága még inkább elmélyült, és területileg erős koncentrálódást mutatott a vizsgált időszakban.

A földrajzilag élesebben körvonalazható periférikus térségek egy újabb sajátosságra világitanak rá. Az elmaradott települések a rendszerváltozást megelőzően egyenletesebben szóródtak szét az ország területén, azonban a vizsgált időszakban lezajlott átalakulás eredményeképpen mára területileg kompaktabban jelennek meg. Ez azt is eredményezi, hogy az egyes években érintett 310 település átlagos légvonalbeli távolsága csökken, annak ellenére, hogy az ország egymástól távol eső délnyugati és északkeleti részében található a legtöbb periférikus település (5. ábra). Az eredmények tendenciája egyértelműen jelzi a területi koncentrálódás folyamatát.

Összefoglalás

A rendszerváltozást követően jelentősen átalakult Magyarország jövedelmi térszerkezete. A lezajlott változás kihatott a periférikus települések területi viszonyaira is. A szocializmus időszakában elmaradottnak tekintett térségek köre alapvetően nem változott meg a piacgazdaságba való átmenet után sem. Ugyanakkor Magyarország nyugati és északnyugati részének felértékelődése a jövedelmi rangsor alsó tizedének vizsgálatában is egyértelműen tükröződött. A módszer rámutatott az újonnan megjelent periférikus települések körére, amelyek főként a bányászat és a nehézipar válsága miatt kialakult depressziós térségekben találhatók. A rendszerváltozás utáni két évtized során a korábban kevésbé karakteresen kirajzolódó periférikus térségek válsága elmélyült, területük kiterjedt. A jövedelmi szempontból perifériának minősített települések földrajzi koncentrálódást mutatnak. A jövedelmi rangsor alsó tizedének felzárkózása nem kezdődött meg, a településcsoport leszakadása folyamatossá tekinthető. A periférikus területek elszigetelődése és válságának további elmélyülése – egyes esetekben – térségi szintű gettósodással fenyeget, ami sürgős beavatkozást igényel.

PÉNZES JÁNOS

DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen
penzesjani@yahoo.co.uk

IRODALOM

- ADLER J. – SKULTÉTY L. 2002: Regionális foglalkoztatottsági különbségek – kiváltó okok a '90-es években III. – Comitatus: Önkormányzati Szemle 3. pp. 59–68.
- BARANYI B. – G. FEKETE É. – KONCZ G. 2003: A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és selyei-siklósi kistérségekben. – Kisebbségkutatás 2. pp. 344–362.
- BAROS Z. – PÉNZES J. – TÓTH T. 2007: Demográfiai folyamatok a Csereháton a XX. század folyamán. – In: DEMETER G. – BAGDI R. (szerk.): Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Studia Historico-Demographica Debrecina I., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 170–185.
- BELUSZKY P. 1976: Területi hátrányok a lakosság életkörülményeiben – Hátrányos helyzetű területek Magyarországon. – Földrajzi Értesítő 2–3–4. pp. 301–312.
- BELUSZKY P. 1981: Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék. – Alföldi Tanulmányok V. pp. 131–160.
- BELUSZKY P. – GYÓRI R. 1999: A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. – Tér és Társadalom 1–2. pp. 1–30.

- BELUSZKY P. – GYÓRI R. 2004: A társadalom mélyszerkezetének területi differenciái és az ország hátrányos helyzetű kistérségei. Budapest, kézirat
- CSÉFALVAY Z. – NIKODÉMUS A. 1991: Két századvég Magyarországon – gyorsjelentés a gazdaság regionális átrendezéséről. – *Tér és Társadalom* 4. pp. 69–88.
- ENYEDI Gy. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon. – *Ember, település, régió. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.* 138. p.
- FALUVÉGI A. 1995: Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei. – *Statisztikai Szemle* 73. 7. pp. 571–590.
- FALUVÉGI A. 2000: A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. – *Területi Statisztika* 4. pp. 319–346.
- FAZEKAS K. 1997: Válság és prosperitás a munkaerőpiacon. A munkanélküliség regionális sajátosságai Magyarországon 1990–1996 között. – *Tér és Társadalom* 4. pp. 9–24.
- JAKOBI Á. 1999: Az anyagi jólét becsült kistérségi egyenlőtlenségei. – In: *A táj és az ember geográfus szemmel. Geográfus Doktoranduszok IV. Országos Konferenciája elektronikus kiadványa, Szeged.*
- JAKOBI Á. – KISS J. P. 2003: A lakossági jövedelmek kistérségi becslése. – In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Kistérségi mozaik, Regionális Tudományi Tanulmányok* 8. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. pp. 55–86.
- KANALAS I. – KISS A. (SZERK.) 2006: A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon. – *MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.* 264 p.
- KISS J. P. 2007: A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. – PhD disszertáció, SZTE TTK, Budapest–Szeged, kézirat
- KOZMA G. 1998: A gazdasági élet szereplőinek térbeli preferenciái. – *Falu Város Régió* 9. pp. 7–14.
- LACKÓ L. 1975: Magyarországi elmaradott területei (Egy kutatás eredményei és tapasztalatai). – *Földrajzi Értesítő* 3. pp. 243–269.
- LÓCSEI H. – SZALKAI G. 2008: Helyzeti és fejlettségi centrum–periféria relációk a hazai kistérségekben. – *Területi Statisztika* 3. pp. 305–314.
- NEMES NAGY J. 1996: Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. – *Földrajzi Közlemények* 1. pp. 31–48.
- NEMES NAGY J. 1998: Vesztések – nyertesek – stagnálók (a társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói). – *Társadalmi Szemle* 8–9. pp. 5–18.
- NEMES NAGY J. 2001: A topon. – *Comitatus: Önkormányzati Szemle* 3. pp. 63–64.
- NEMES NAGY J. 2009: Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 350 p.
- NÉMETH N. – KISS J. P. 2007: Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. – *Területi Statisztika* 1. pp. 20–45.
- PÉNZES J. 2008: Jövedelmi perifériák Magyarországon. – In: SZABÓ V. – OROSZ Z. – NAGY R. – FAZEKAS I. (szerk.): *IV. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa, Meridián Táj- és Környezetföldrajzi Alapítvány, Debrecen.* pp. 571–576.
- PÉNZES J. 2010: Területi jövedelmi folyamatok az Észak-alföldi régióban a rendszerváltás után. *Studia Geographica* 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 171 p.
- RECHNITZER J. 1993: Szétszakadás vagy felzárkózás – a térszerkezetet alakító innovációk. – *MTA RKK, Győr.* 208 p.
- REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KISLEXIKON (SZERK. NEMES NAGY J.) 2005: – In: *Regionális elemzési módszerek (szerk. Nemes Nagy J.), Regionális Tudományi tanulmányok* 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 264 p.
- RUTTKAY É. 1997: A lakossági jövedelemeloszlás területi és települési különbségei. – *Comitatus: Önkormányzati Szemle* 11. pp. 11–20.
- SÁRFALVI B. 1991: A világgazdaság növekedési pólusai. – *Földrajzi Közlemények* 3–4. pp. 145–163.
- SÜLI-ZAKAR I. 1992: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. – *Földrajzi Közlemények* 1–2. pp. 45–56.
- TÓTH G. – DÁVID L. – BUDOSÓ Z. 2010: A hazai folyók által érintett települések társadalmi-gazdasági vizsgálata. – *Földrajzi Közlemények* 2. pp. 189–202.
- TÓTH J. – CSATÁRI B. 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. – *Területi Kutatások* 6. MTA FKI, Budapest. pp. 78–92.
- WALLERSTEIN, I. 1983: A modern világgazdasági rendszer kialakulása: a tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században. – *Gondolat Kiadó, Budapest.* 782 p.
2007. évi CVII. törvény – a települési önkormányzatok többcéltű kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosításáról

A történelmi földrajz megújítója

Dr. Frisnyák Sándor munkássága

Tanulmányok, interjúk, dokumentumok

GÁL ANDRÁS–HANUSZ ÁRPÁD (szerk):

A történelmi földrajz megújítója
– Dr. Frisnyák Sándor munkássága

Nyíregyházi Főiskola–Bocskai István Gimnázium, Szerencs–Nyíregyháza, 134 p.

A kiadványban Frisnyák Sándort köszöntik egykori tanítványai és kollégái, felelevenítik életpályájának legfontosabb mérföldköveit és méltatják legfontosabb tudományos eredményeit.

További információ: hanusz@nyf.hu

A VÁROS ÉS ÉRTELMISSÉGE – METSZETEK A PÉCSI BAUHAUSLEREKTŐL NAPJAINKIG

IZSÁK ÉVA – BERKI MÁRTON – BAJI PÉTER – NIKITSCHER PÉTER

THE CITY AND ITS INTELLECTUALS
– SEGMENTS FROM THE BAUHAUSLERS TO CONTEMPORARY PÉCS

Abstract

The issue of intellectual migration has key importance for almost all Hungarian cities, as the dilemma of “Leaving or staying?” affects several aspects of a settlement’s economic and cultural life. Within the confines of the paper, we examine the aims and impacts of the migration of creative intellectuals in context of Pécs. For the settlement, as being one of the European Capitals of Culture in 2010, it is highly essential to learn more how to relate the city to its intellectuals and, for policy makers, to work out how they should try to prevent these professionals to leave their hometown. Our qualitative research has been carried out in regard to the city’s past, present and future.

Keywords: intellectual migration, time geography, cultural industry, Pécs

Bevezetés

A városok korai kialakulása óta foglalkoztatja az embereket a települések vonzereje és ennek okai. A városok közötti versengés nemcsak a helyi gazdaság potenciáljával és erejével jellemezhető, hanem sokszor a városok társadalmi környezete is fontos tényező. A modern kori urbanizáció területisége a nyersanyag–munkaerő dichotómiára épült, a globalizáció azonban újfajta versenyelőnyöket teremtett. A kialakult városversenyben a gazdasági folyamatokban való részvétel jelentette a sikerességet. Napjaink városainak versenyében már sokkal inkább az élıhetőség, a kreativitás, a multikulturalizmus a fő meghatározó tényezők. *Ki, hol szeret(ne) élni? Melyek a különböző vonzó és taszító tényezők a városokban élők és oda letelepedők társadalmi csoportok számára?* – ezek napjaink fontos társadalomtudományi, földrajzi kérdései. Tanulmányunkban Pécs példáján, három idődimenzióban elemezzük a város és értelmisége viszonyát. A múltbeli értelmiségi migráció kérdéskörét egy specifikus társadalmi csoport, a Bauhaus-stílusban alkotó művészek vizsgálatával kívánjuk bemutatni, akik kiválóan reprezentálják koruk alkotó értelmiségét.

Az első világháborút követő évek, évtizedek rendkívül kedveztek az új, addig nem létező művészeti irányzatok virágzásának. Ezek sorában kiemelkedő az 1919-ben WALTER GROPIUS által alapított Bauhaus mozgalom, amely a weimari Iparművészeti Iskola és az egykori nagyhercegi Képzőművészeti Akadémia egyesülésével jött létre. HENRY VAN DE VELDE (1863-1957) – aki a belga szecesszió egyik kiemelkedő egyénisége volt, de felismerte az ipari formatervezés egyre fokozódó jelentőségét –, a háború után saját helyére WALTER GROPIUST ajánlotta az iskola vezetőjének. GROPIUS és szellemisége mágnesként vonzotta Európa különböző részeitől a kor képzőművészeit és építészeit, így találhatjuk meg a bauhauslerék között azon vezető magyar alkotó értelmiségieket is, akik ebben a formában találták meg az önmegvalósítás lehetőségét.

Az oktatás 1919-ben kezdődött meg a Bauhausban, amit kiegészítettek az ún. „Bauhaus-esték”, ahol előadásokat tartottak a kor kiváló írói, építészei, zeneművészei (pl. BARTÓK BÉLA), valamint ezekhez társult a „Bauhaus barátainak” nevezett kör is. Mindezek erősítet-

ték és egyben tartották az alkotó értelmiség európai közösségét. Az így kialakult és egyre növekvő társadalmi tőke Weimarban, Dessauban, majd Berlinben (később pedig részben a tengerentúlon) koncentrált. A hazai Bauhaus mozgalom fellegvára Pécs városa volt, így az irányzat azon ritka kivételek egyike, amelyek csak közvetett módon kötődnek a fővároshoz. Ennek okai (véltetően) a kiváló helyi kulturális intézményrendszerben, valamint számos karizmatikus személyiség jelenlétében, tevékenységében keresendők.

Pécs 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa volt, a város és a benne élők viszonyát számos kutatási projekt elemezte és elemzi (a földrajzos munkák közül lásd TRÓCSÁNYI A. 2006; TRÓCSÁNYI A. 2008). Az értelmiségi migráció *jelenlegi folyamatait*, azaz a pécsi értelmiség városban maradását – vagy éppen ellenkezőleg, a város elhagyására vonatkozó törekvéseit – az EL/AWAY projekt kapcsán készült digitális interjúk segítségével mutatjuk be, végül Pécs városfejlesztési stratégiáinak értelmiség-megtartó szándékait elemezzük.

A pécsi bauhausler-generáció tér-idő pályáinak vizsgálata

Időföldrajz – módszertani alapok

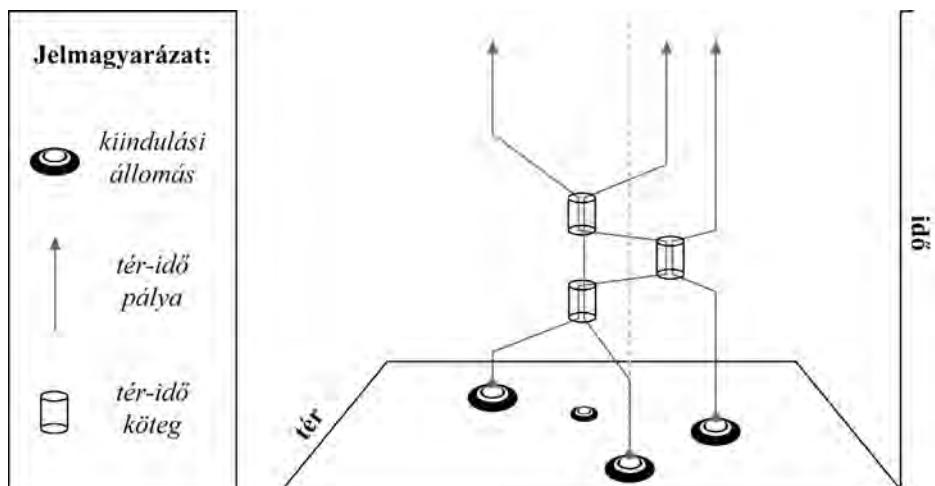
A pécsi születésű, majd a városból (s részben később az országból is) elszármazó Bauhaus-generáció képviselőinek migrációját az *időföldrajz* („*time geography*”) módszerével kívántuk megvizsgálni. E megközelítés a társadalomföldrajz nagy perspektívákat kínáló, ám hazánkban kevésbé kutatott területe. Elméleti-módszertani formájában ugyan rendszeresen felbukkan a hazai szakirodalomban (CSÉFALVAY Z. 1990; MÉSZÁROS R. 1994; NEMES NAGY J. 1998, 2009) és a földrajzi felsőoktatásban, ám gyakorlati megvalósítására, konkrét empirikus vizsgálatokra kevés kivétellel (MÉSZÁROS R. 1987, 1988) nem találunk példákat.

A modell megalkotása és kidolgozása a svédországi Lund Egyetem geográfusa, TORSTEN HÄGERSTRAND (és munkatársai) nevéhez fűződik. Az időföldrajz módszertanát csak az 1960-as években formalizálta HÄGERSTRAND, ám koncepcionális alapját már az 1940-es, 1950-es évekbeli munkáiban lefektette (HUBBARD, P. et al. 2008). Legfontosabb előképei a különböző *vonzáskörzet-kutatások*, a *népességrégészet*, valamint a lakossági *időmérleg-felvételek* voltak, utóbbiak a későbbi időföldrajzi vizsgálatok adatforrásoként szolgáltak. Az angolszász irodalomban, további késéssel, csak az 1970-es években jelent meg ez a kutatási irány.

HÄGERSTRAND modelljében (*1. ábra*) az egyének térpályái az idődimenzióval kiegészítve jelennek meg, személyes *aktivitási tereket* alkotva. E pályák adott esetben (egyazon térben és időintervallumban) találkozhatnak, *tér-idő kötegekbe* rendeződhetnek.

A modell kapcsán lényeges kiemelni néhány elméleti megfontolást. Az emberi lények fizikai (testi) valójukban minden esetben csak véges tér- és időintervallumokban mozoghatnak, továbbá a mozgásformákat bizonyos *természeti törvények és/vagy társadalmi konvenciók* is korlátozzák. Előbbire az épített környezethez vagy a közlekedési infrastruktúrához való igazodás, utóbbira pedig a társadalmi távolságok kölcsönös megtartása (HALL, E. T. 1990) vagy a kulturális különbségekből fakadó eltérő térhasználati módok szolgálhatnak példaként. Tér-időbeli mozgásunk általában „célorientált”, azonban céljaink elérésében mutatkozik egyfajta *hierarchikus rend*; például nem tanulhatunk egyetlen anélkül, hogy érettségit szereznénk. Igen gyakori, hogy helyváltoztatásunk során saját *szándékainkkal ellentétes mozgásokat* is kényszerülünk végezni (pl. útlezárások esetén).

HÄGERSTRAND modellje természetesen *szupraindividuális szinten*, meghatározott társadalmi csoportok (pl. családok, etnikumok, szubkultúrák) esetében is sikeresen alkalmaz-

1. ábra HÄGERSTRAND időföldrajzi modellje (GREGORY, D. et al. [Eds.] 2009, p. 756. alapján)
 Figure 1 HÄGERSTRAND's model of time geography (after GREGORY, D. et al. [Eds.] 2009, p. 756.)

ható, ily módon áthidaló módszertani megoldás lehet a partikularitást hirdető, döntően mikroszinten vizsgálódó posztmodern társadalomföldrajz és a jellemzően nagyobb térbeli keretekkel dolgozó, nomotetikus megközelítésű regionális tudomány között.

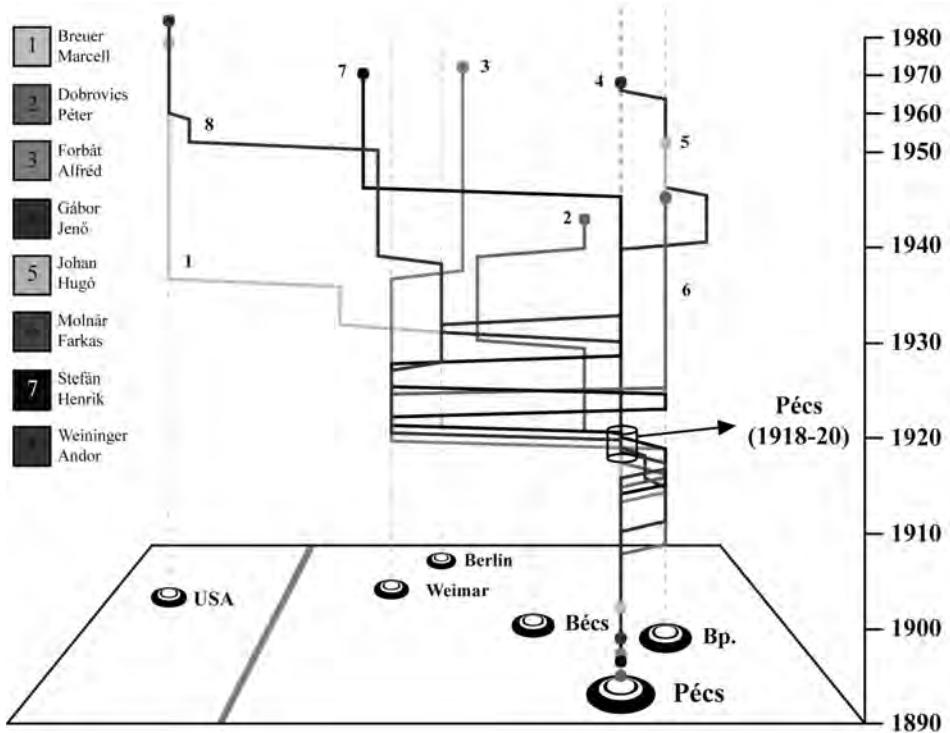
Az időföldrajzi kutatás az elmúlt évtized során új lendületet kapott. A *térinformatikai alkalmazások* széleskörű használata révén számos empirikus vizsgálat látott napvilágot a témában (KWAN, M. P. 2000; YU, H. 2006), az irányzat tehát semmiképpen sem tekinthető a társadalomföldrajz/regionális tudomány egyik lezárult epizódjának, netán „zsákutcájának”. Amennyiben a Bauhaus-stílust korának újszerű, innovatív építészeti-képzőművészeti megközelítéseként értelmezzük, úgy az időföldrajzi vizsgálatok mellett HÄGERSTRAND további, az *innovációk tér- és időbeli diffúziójával* kapcsolatos kutatásai (1952, 1967) is kiválóan illeszkednek a pécsi bauhasler-generáció migrációjának kérdéskörébe. Ebben az esetben – a konkrét vizsgálati személyek helyváltoztatásain túlmenően – a „Bauhaus mint innováció” diffúziója kerülhet a vizsgálódások középpontjába.

Az empirikus kutatás

A múlt század elején tevékenykedő, hazai Bauhaus-generáció tagjai közül nyolc olyan meghatározó személyt vizsgáltunk, akik pécsi születésűek, illetve munkásságuk korai szakaszában a városban alkottak: BREUER MARCELL (1902–1981), DOBROVICS PÉTER (1890–1942), FORBÁT ALFRÉD (1897–1972), GÁBOR JENŐ (1893–1968), JOHAN HUGÓ (1890–1952), MOLNÁR FARKAS (1897–1945), STEFÁN HENRIK (1896–1971) és WEININGER ANDOR (1899–1986). E művészek közül DOBROVICS PÉTER (Petar Dobrović) ugyan nem sorolható a Bauhaus-irányzathoz, mivel kubista és expresszionista stílusban alkotott, ám az 1920-ban létrehozott Pécsi Művészkörben betöltött szerepe, valamint karizmatikus személyisége révén nagy hatást gyakorolt a későbbi bauhauslerek művészetére, így a vizsgálatba való „bevonását” fontosnak éreztük. Az eredmények vizualizációjához szükséges adatokat a *tartalomelemzés* módszerével (BABBIE, E. 2003), a bauhauslerek életrajzainak, valamint a korabeli magyarországi Bauhaus-zal kapcsolatos dokumentumok tanulmányozásával gyűjtöttük.

Időföldrajzi kutatásunkkal a következő kérdésekre kerestük a választ: *A vizsgált személyek melyik életszakaszukban alkottak a városban? Ez egyénenként eltérő volt vagy közös jellemzőjüknek tekinthető? Mikor hagyták el Pécsset? Egyből külföldre mentek vagy előtte (mintegy ugródeszkaként) Budapestre költöztek? Az ország elhagyását követően melyik európai/tengerentúli városokban telepedtek le? Visszatértek-e később Pécsre? Találkoztak-e még az életpályájuk a későbbiekben?*

A bauhauslerlek tér-idő pályáit (2. ábra) tanulmányozva számos közös jellemvonást fedezhetünk fel. A korai pécsi éveket követően – két kivétellel – valamennyien *Budapesten tanultak*. Ennek oka, hogy ekkor csak a fővárosban volt felsőfokú építészeti és művészeti képzés. Vizsgálatunk, s közvetetten a magyarországi városok értelmiség-megtartó képessége szempontjából kiemelten fontos a következő, 1919–20 környéki 2–3 éves periódus, erre a néhány évre ugyanis (Forbát Alfréd kivételével) mindannyian *visszatértek Pécsre*, egy sajátos HÄGERSTRANDI *tér-idő köteget* alkotva a városban. Tanulóéveiket követően ekkor értek igazi művészekké, ekkor alakult ki sajátos látásmódjuk, stílusuk, s nagyrészt ekkor végzett munkásságuk tette érdemessé őket arra, hogy később Walter Gropius meghívására a Bauhaus nemzetközi központjában, *Weimarban* folytathassák munkájukat.

2. ábra A pécsi bauhausler-generáció tér-idő pályái (időföldrajzi vizsgálat)
 Figure 2 Time-space paths of bauhauslers from Pécs (time geography analysis)

A közös weimari évek után életútjuk szétvált, a világban szétszóródva alkottak tovább. Ennek egyik oka az volt, hogy az eredeti Bauhaus-iskola – valamint dessauai utódintézménye – idővel nemkívánatosá vált a náci Németországban. Olyan európai és tengerentúli

országokban tevékenykedtek, mint az *Egyesült Királyság* (BREUER MARCELL), *Hollandia* (WEININGER ANDOR), *Svédország* (FORBÁT ALFRÉD), *Olaszország* (DOBROVICS PÉTER), *Kanada* (WEININGER ANDOR) és az *USA* (BREUER és WEININGER). Az 1930-as évtizedtől – hosszabb-rövidebb időre – csak GÁBOR JENŐ és STEFÁN HENRIK tértek vissza Pécsre (GÁBOR JENŐ élete utolsó három évét a városban töltötte). A vizsgált bauhauslerék tér-idő pályáit tanulmányozva tehát kirajzolódik egy többé-kevésbé közös „életút”, melynek *főbb állomásai* a következők;

- (1) *Pécs* – gyermekévek, korai időszak;
- (2) *Budapest* – tanulóévek;
- (3) *Pécs* – művésszé érés, saját stílus kialakulása;
- (4) *Weimar* – Bauhaus-iskola, szakmai kiteljesedés;
- (5) *szétszóródás*.

Kiindulási kérdésünk szempontjából („*Miként tarthatják meg vidéki városaink az alkotó értelmiségüket?*”), valamint a mai kulturális intézményrendszer és „kulturális iparág” számára lényeges momentum a művészek *Pécsre való visszatérése* (3. állomás), ekkor ugyanis – ha csak rövid időre is – a város képes volt megtartani értelmiségét, művészeit. A helyi kulturális élet és a szakpolitikák számára hasznos lehet az akkori társadalmi kontextus, a települési támogatási és művészeti intézményrendszer (műtermek, galériák, mecenatúra-rendszer stb.) tanulmányozása. A „*Menni vagy maradni?*” kérdés mögött természetesen egyénenként eltérő preferenciák és rendkívül komplex, személyes ambíciókkal átszőtt döntések állnak, ám valószínűsíthető, hogy bizonyos településvezetési és várospolitikai eszközök is nagy szerepet játszottak (és játszanak ma is) a folyamatban.

A pécsi értelmiségi migráció okai és irányai

Az EL/AWAY-projekt céljai és lehetőségei

Az EL/AWAY-projekt alulról szerveződő társadalmi és közösségi diskurzust építő kezdeményezés, amelynek célja, hogy kiemelten Pécs kontextusában, a Pécs Európa Kulturális Fővárosa programhoz kapcsolódva járja körül az *értelmiségi migráció* kérdését. Sokak dilemmája, hogy tehetségük érvényre jutása érdekében elhagyják-e városukat, avagy maradnak. Ezen országos jelentőségű kérdéskört vizsgálva a szervezők a programjaikban Pécsről elszármazó értelmiségieket mutattak be, feltéve nekik a kérdést, hogy tehetségük jobban érvényre jutott-e az elköltözéssel? A projekt hivatalos honlapján a *digitális interjú* technikával dolgoztak, azaz Pécshez kötődő értelmiségieket kértek meg, hogy röviden írják le *földrajzi életpályájukat* és fogalmazzák meg véleményüket a „*Menni vagy maradni?*” kérdésben. Két formában tették fel kérdéseiket: az egyik csoportot az ún. „egypercesek” alkották (n=46), a másik csoportot hosszabb mélyinterjúk képezték (n=12), amelyeknek témája szintén az értelmiségi migráció problémaköre volt. Az 58 értelmiségi közül 23 fő él Pécsen, 30 Budapesten, illetve 5 fő él egyéb településeken. Ez utóbbi kategóriába Bükkösd, Érd, Győr és Debrecen kerültek, illetve egy Pécsről külföldre költözött hölgygel is készítették interjút, aki jelenleg Frankfurtban él. E kis mintán is szembetűnő Budapest erőteljes vonzó hatása Péccsel szemben. A megkérdezettek szakmáját tekintve a képzőművészek-építészek dominanciája jellemző (részben az egész EL/AWAY projekt jellegéből adódóan), de bölcsészek, médiában dolgozó szakemberek is nagy számban képviseltetik magukat (1. táblázat).

Az EL/AWAY projekt által megkérdezett személyek szakma szerinti megoszlása
Distribution of respondents participating in EL/AWAY project by profession

Foglalkozás, szakma	Megkérdezettek száma
Képzőművész	20
Építész	12
Bölcész	9
Újságíró, műsorvezető	5
Természettudós, mérnök	3
Tanár	3
Közgazdász	2
Orvos	2
Jogász	1
Kereskedő	1

Forrás/Source: www.elprojekt.hu

A migrációs motivációk fő irányvonalai

A városból való elköltözés és/vagy ottmaradás okai között három markáns irányvonal fedezhető fel. Az első fontos ok a *munkalehetőség* és kiemelten a *szakmai karrier* építése, a hivatásbeli *tehetség kibontakoztatása*. Itt lényeges megemlíteni, hogy a megkérdezettek beszámolóit alapján az értelmiségi szakmáknál nem annyira a munkanélküliség, mintsem a szakmai kiteljesedés hiánya vagy a szakmai közösségek „fásultsága” a legnagyobb taszító hatás. A második fontos elköltözési/maradási ok a *városi társadalom* és (a szűk családi kört leszámítva) az *emberi kapcsolatok* minősége és vonzereje. Itt legtöbbször a befogadó városi társadalom előnyeiről beszéltek, amelyek az értelmiségi *kreatív réteg* (FLORIDA, R. 2005) számára rendkívül fontosak, hiszen az új ötleteknek halló, értő és befogadó fülekre kell találniuk. A harmadik fő- (és leggyakrabban maradási) ok az *érzelmi kötődés* a szülővároshoz, a tájhoz, illetve az ott élő – kevésbé mobilis – szűk családhoz. A projekt keretében megkérdezett 58 személyből a migrációs motivációval kapcsolatban 27 fő az *érzelmi kötődésre* hivatkozott, 21 megkérdezett a *szakmai kiteljesedés* lehetőségét, 15 személy pedig a *városi társadalom* vonzerejét emelte ki.

Pécs és Budapest vonzereje a válaszok tükrében

A Pécsen élők és ott maradni akarók túlnyomó többsége az *érzelmi kötődés* miatt marad a városban, bár többen tisztában vannak azzal, hogy Budapestre vagy külföldre költözve esetleg jobb lehetőségeik lennének (2. táblázat). A családi kötődések mellett többen megemlítik a Pécs környéki táj vonzerejét, a „magyar Mediterráneum” értékeit, melyeket nem szívesen hagynának ott. A Pécsen maradni szándékozók második csoportja a város társadalmát, társadalmi kötődéseiket helyezi előtérbe, illetve sokan nyilatkoznak Pécs közösségének befogadó voltáról, valamint a jó munkahelyi légkörről. Ezzel szemben többen a pécsi „tüke” embertípus keserű és másokat inkább akadályozó, mint segítő képességéről is beszélnek, amely inkább taszító tényező (bár emiatt nem költöznének el és valószínűleg csak a régi lakosok érzékelik ezt ilyen erőteljesen). A harmadik kis csoport, akik Pécs városát nem hagynák el, a munkahelyükkel és szakmai kiteljesedésükkel való elégedettségükre hivatkoznak. Itt fontos megemlíteni, hogy ezek az értelmiségiek az egyébként is immobilabb közszférában dolgozó tanárok.

A Budapesten élő és (mind a fővárosban, mind hazánkban) maradni is vágyó értelmiségiek többsége szintén érzelmi kötődéseire hivatkozik. Az ő beszámolóikban kiemelkedik a főváros különleges hangulata és nevezetességei. A fővárosban maradni szándékozó másik két csoport indokai egyenlő arányban oszlanak el a *munka*, a *szakmai kiteljesedés*, illetve a *városi társadalom* vonzása között. A Budapesten felnövő nemzedéknek természetes a munkalehetőségek bőségesebb volta, ezért ez az ottmaradási okok között nem annyira feltűnő, mint a fővárosba költözők esetében. A más településeken élő kevés nyilatkozó a legfőbb helyben marasztaló tényezőként csak az érzelmi kötődésre és a társadalmi élet minőségére hivatkozik.

2. táblázat – Table 2

Az EL/AWAY projekt által megkérdezett személyek migrációs okai
Causes of migration of respondents participating in EL/AWAY project

Lakóhely	Városról beszél (fő)					
	mindig itt élt			ide költözött		
	<i>munka, érzelmileg társadalom karrier köti kötődik a városhoz</i>	<i>érzelmileg kötődik a városhoz</i>	<i>társadalom miatt kötődik a városhoz</i>	<i>munka, érzelmileg társadalom karrier köti kötődik a városhoz</i>	<i>érzelmileg kötődik a városhoz</i>	<i>társadalom miatt kötődik a városhoz</i>
Pécs	2	11	5	1	3	3
Budapest	3	9	3	11	1	3
más vidéki város	–	2	1	–	–	1

Lakóhely	Országról beszél (fő)					
	menne			maradna		
	<i>munka, érzelmileg társadalom karrier köti kötődik az országhoz</i>	<i>érzelmileg kötődik az országhoz</i>	<i>társadalom miatt kötődik az országhoz</i>	<i>munka, érzelmileg társadalom karrier köti kötődik az országhoz</i>	<i>érzelmileg kötődik az országhoz</i>	<i>társadalom miatt kötődik az országhoz</i>
Pécs	–	1	–	–	2	1
Budapest	2	2	–	2	8	–
más vidéki város	1	–	–	–	1	1

Forrás/Source: www.elprojekt.hu

A városokba beköltözött értelmiségiek körében is fontos megvizsgálni, hogy milyen vonzó hatások játszottak szerepet a migrációjukban. A megkérdezettek szerint a Pécsre érkező migráció fő hajtóereje a *városi társadalom* és az *érzelmi kötődés* volt. Ezzel szemben a szakmai kiteljesedés lehetőségéért költöztek legkevésbé a városba, ami mindenképpen a település gyengeségének tekinthető. A Budapestre költözők túlnyomó többsége a munkahely és a szakmai kiteljesedés lehetőségéért ment a fővárosba. Az interjúkból és egypercesekből kiderül, hogy hazánkban alig van olyan értelmiségi szakma, amelynek nem Budapest a „kiteljesedési fellegvára” és ezt a rendkívüli vonzóerőt a vidéki városok (jelenleg) nem tudják kompenzálni. A Budapestre költözők egy kisebb csoportja a városi társadalmi élet pezsgése miatt költözött a fővárosba. A társadalmi élet, a kulturális szórakozási lehetőségek sokasága is komoly előnyt jelent Budapestnek Péccsel szemben (is), az interjúk alapján főként a művészszeret számára. A Budapestre költözők vándorlási okai közt elhanyagolható szerephez jut az *érzelmi kötődés*. A megkérdezettek közül mindössze egy fő költözött más vidéki városba, ennek oka a *társadalmi kötődés* volt.

Az EL/AWAY Projekt által feltárt értelmiségi migráció motivációi alapján Pécsnek Európa Kulturális Fővárosaként továbbra is erősítenie kell az értelmiség *érzelmi kötődését* a városhoz, megfogalmazva a választ arra kérdésre, hogy „*Miért különleges pécsinek lenni?*”. Az értelmiség megtartása érdekében erősíteni kell a *társadalmi befogadást* Pécssett, főleg az egyetemi éveiket ott töltők irányába. Ez a két lehetőség városi szinten kezelhető probléma, de a harmadik legnagyobb problémát, a *munkaerő-piaci hiányosságokat* is kezelni kell a közeljövőben. Pécs számára is fontos cél, hogy az országos szintű folyamatokba beágyazódva a kulturális területen markáns munkaerő-piaci vonzerőt nyújtson.

Végezetül a megkérdezettek hozzászólásainak „melléktermékeként” néhány jól ismert országos jelenségnek is tanúi lehettünk. Akik a migráció kérdéskörét a nemzetközi vándorlás szemszögéből is megemlítették, túlnyomórészt hazánkban maradnának. A maradók többsége *érzelmi kötődései* miatt nem hagyná el az országot, illetve egy kisebb csoport is körülhatárolható, amely a *munkahely biztonsága*, illetve *társadalmi élete* miatt nem költözne külföldre. A megkérdezettek közül csak kevesen hagynák el az országot, ők főleg a *szakmai kiteljesedés* lehetőségéért, illetve külföldi *érzelmi kötődésük* miatt költöznének el. Összességében szinte mindenki arról számolt be, hogy *szakmai kiteljesedésért* és jó keresetért érdemes külföldre menni. A legtöbben mégis maradnának Magyarországon, mert a szülőhazájukhoz tartozó *érzelmi és nyelvi kötődésük* erősebb a kalandvágyuknál.

Az értelmiség-megtartó képesség megjelenése a városfejlesztési dokumentumokban

A város és értelmisége viszonyát vizsgálva az előzőekben pillanatfelvételek segítségével áttekintettük a múltat és a jelent. A jövővel kapcsolatban Pécs különböző fejlesztési dokumentumait vizsgáltuk és ezekből próbáltunk információkhoz jutni. Tisztában vagyunk vele, hogy a gyakorlatban egy városfejlesztési dokumentum sem fog direkt stratégiát megfogalmazni az értelmiség megtartására vonatkozóan. Viszont az irányvonalak áttanulmányozásával képet alkothatunk arról, hogy egy város miként tekint értelmiségére és milyen szerepet szán neki a jövő építésében, illetve a fejlesztési prioritások alkalmasak-e arra, hogy megeremtsék az e réteg megtartása szempontjából alapvető fontosságúnak vélt társadalmi és gazdasági bázist.

Munkánk során az alábbi dokumentumokat vizsgáltuk meg:

- Pécs, az életminőség pólusa – Stratégia Pécs város fejlesztésére (2005)
- Pécs Megyei Jogú Város hosszú és középtávú stratégiája (2007)
- Integrált Városfejlesztési Stratégia (2008, módosítva: 2010)

Szinte mindegyik dokumentum kiemelten foglalkozik a város helyzetének bemutatásával, ami alapján Pécssett az értelmiség megtartásában jelenleg a következő hiányosságok, alapvető problémák körvonalazódnak:

- alacsony a K+F kapacitás;
- kevés a vállalati kutatóhely;
- kevés az innovatív vállalkozás;
- gyenge a tudományos és gazdasági szféra kapcsolata;
- alacsonyak a K+F ráfordítások;
- viszonylag magas a diplomás munkanélküliek száma.

A pécsi pólusprogram, amely tulajdonképpen a többi stratégia alapját is képezi, a fejlesztés három fő irányaként az egészségipart, a környezetipart és a kultúraipart jelöli meg,

legfontosabb társadalmi bázisként pedig az ezüst korosztályt és az egyetemi tanulókat említi. Az utóbbi csoportot a település jövőjének szempontjából kiemelt fontosságúnak tartja a dokumentum, ám számos kutatás bizonyította, hogy a pécsi egyetemisták nem tekinthetők a többi társadalmi csoportnál „kulturáltabb” kultúrafogyasztó rétegnek (GYÜRE J. 2007; TRÓCSÁNYI A. – STEFÁN K. 2009). A város közép-, illetve hosszú távú stratégiáját megfogalmazó program elsődlegesen a népességmegtartó erő növelését és a fiatalok városban tartását véli a legfontosabb stratégiai célnak, a gazdasági fejlesztés főbb irányvonalai pedig a pólusprogramban meghatározott ágazatok.

Az integrált városfejlesztési stratégiát (IVS) áttanulmányozva egyértelművé válik, hogy Pécs jelenlegi fejlesztési koncepciójában – az EKF projekt hatására – a kulturális ipar a leghangúlyosabb, amely kifejezetten alkalmas lehet az értelmiség (főként az alkotó értelmiség) városba vonzására. Kérdés, hogy az EKF projekt keretében megvalósuló kulturális beruházások, illetve az annak hatására létrehozott vállalkozások mennyire lesznek fenntarthatók, képesek lesznek-e ezen réteg számára megteremteni a megélhetés és a helyben maradás gazdasági lehetőségeit? Az IVS ezzel kapcsolatban megfogalmaz egy *pozitív* és egy *negatív jövőképet*: ezekből az tűnik ki, hogy a város sikerességének egyik legfontosabb alappillére az értelmiség megtartása és integrálása a város társadalmi-gazdasági rendszerébe.

A pozitív jövőkép ezt az alábbiak szerint fogalmazza meg: *„Pécs gazdaságában 2025-ben meghatározó szerepet játszik a magas hozzáadott értéket előállító, innovatív egészségipar, környezetipar és kultúraipar. A város jó közúti, légi és vasúti elérhetőségének és képzett munkaerőjének eredményeképpen a Pécsi Ipari Parkban számos nemzetközi nagyvállalat folytat termelői tevékenységet, ezek legtöbbször a Pólus Program ágazataiban érdekelt (...) A város színvonalas egyetemi oktatásából kikerülő magasan képzett, versenyképes tudással rendelkező diplomásainak jelentős részét a város K+F szektora alkalmazza (...) A város életében 2025-ben is fontos szerepet játszik egyeteme, az ott tanuló fiatalok, kik a város társadalmi életében, arculatában is meghatározó szerepet játszanak (...) A város kulturális intézményei és rendezvényei révén jelen van „Európa kulturális térképén”, kulturális-kreatív ipara jelentős szerepet játszik a város társadalmi, gazdasági életében (...)”*

A negatív jövőkép ezzel szemben a következőket vizionálja: *„(...) A Pólus Programban foglalt fejlesztéseket a hasonló ágazatokra fókuszáló magyar pólusvárosok sikeresebben valósítják meg, ezáltal erős versenyhátrányt jelentenek a városnak ezekben az innovatív ágazatokban. Az egyetem 2025-ben is fontos szerepet játszik a város életében, de az onnan kikerülő fiatalok jelentős részben elhagyják a várost, illetve a régiót. Az egyetemi és a középfokú oktatás képzési struktúrája csak részben igazodik a munkaerőpiac igényeihez, ami feszültségeket jelent a munkaerőpiacon (...) A városban a kulturális léptékváltás nem történt meg, a helyi lakosság viszonylag alacsony kulturális fogyasztási igénye miatt az EKF-fejlesztések eredményeképpen megvalósult kulturális létesítmények kihasználtsága alacsony (...)”*

Az IVS természetesen a pozitív jövőkép bekövetkeztét valószínűsíti, kiváltképp, ha a dokumentumban megfogalmazott fejlesztések megvalósulnak. Amíg azonban ez nem következik be, nyitott kérdés marad, hogy Pécs mennyit tud profitálni a 2010. évi páratlan lehetőségekből.

Összefoglalás

Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy Pécs városának példáján keresztül megvizsgáljuk az értelmiségi migráció (azaz a „*Menni vagy maradni?*”) kérdéskörét. A pécsi kötődésű bauhauslerék kapcsán láthattuk, hogy volt olyan időszak a település

életében, amikor – még ha időlegesen is – a város képes volt megtartani alkotó értelmiségét, kiemelkedő tehetségű művészeit. Az akkori társadalmi, valamint kultúra-finanszírozási kontextus vizsgálata a mai településpolitika számára is számos tanulsággal járhat, azonban kétségtelen, hogy az akkori megoldások (teljes mértékben) nem adaptálhatók a település mai viszonyaira.

A jelen folyamatait összegezve kiderült, hogy az értelmiségi migráció szempontjából Pécs legfőbb erősségei között a város hangulata, az emberek *érzelmi kötődése* történelmi városunkhoz, valamint a „magyar Mediterráneum” fővárosának nagyfokú társadalmi befogadó-képessége említhető. Legnagyobb gyengesége az értelmiség számára *szakmai kiteljesedést* nyújtó lehetőségek szűk kínálata, amellyel még Európa Kulturális Fővárosaként sem tud Budapesttel versenyre kelni. A főváros esetében a helyzet éppen ellentétes: az ide költözők számára a szakmai kiteljesedéssel kecsegtető munkahelykínálat, illetve a (nagy)városi társadalom pezsgése a legfőbb vonzerő, míg az érzelmi kötődés jelentősége elenyésző. Más vidéki városok – az EL/AWAY projekt honlapján található interjúk alapján – többnyire Pécshez hasonlítanak: esetükben szintén inkább az érzelmi és társadalmi vonzerő tartja ott, illetve csalogatja oda az embereket.

Végezetül, a település önmagáról alkotott jövőképét vizsgálva megállapítottuk, hogy a város továbbra is kiemelt szerepet szán az értelmiségének, illetve ezen csoport legfőbb társadalmi bázisának, a pécsi egyetemi hallgatóknak. Ám a pozitív jövőkép, valamint a 2010-es EKf-beruházások ellenére kérdéses, hogy a jövőben a város válhat-e még egyszer egy olyan kiemelkedő jelentőségű értelmiségi kör alkotóműhelyévé, mint amilyenek az 1920-as évek bauhauslerei voltak.

IZSÁK ÉVA

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
eva.izsak@gmail.com

BERKI MÁRTON

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
berkimarton@yahoo.com

BAJI PÉTER

ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
bajipeti.bcs@gmail.com

NIKITSCHER PÉTER

MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Intézet, Budapest
nikitscher.peter@gmail.com

IRODALOM

- BABBIE, E. 2003: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. – Balassi Kiadó, Budapest. 704 p.
- CSEFALVAY Z. 1990: Térképek a fejünkben. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 157 p.
- FLORIDA, R. 2005: Cities and the Creative Class. – Routledge, New York. 198 p.
- GREGORY, D. – JOHNSTON, R. – PRATT, G. – WATTS, M. J. – WHATMORE, S. (eds) 2009: The Dictionary of Human Geography (5th Edition). – Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex. 1052 p.
- GYÜRE J. 2007: Pécsi egyetemisták a térben. – OTDK dolgozat, Pécs. 28 p.
- HÄGERSTRAND, T. 1952: The Propagation of Innovation Waves. – Lund Studies in Geography, Ser. B, 4. 20 p.
- HÄGERSTRAND, T. 1967: Innovation Diffusion as a Spatial Process (Translation and Postscript by Allan Pred). – University of Chicago Press, Chicago. 350 p.

- HALL, E. T. 1990: *The Hidden Dimension*. – Anchor Books, New York. 217 p.
- HUBBARD, P.–KITCHIN, R.–VALENTINE, G. (Eds.) 2008: *Key Texts in Human Geography*. – SAGE Publications, London. 236 p.
- KWAN, M.-P. 2000: Human Extensibility and Individual Hybrid-accessibility in Space-time: A Multi-scale Representation Using GIS. – In: JANELLE, D.–HODGE, D. (Eds.): *Information, Place, and Cyberspace: Issues in Accessibility*. Springer-Verlag, Berlin. pp. 241–256.
- MÉSZÁROS R. 1987: Bócsa és Zsadány felnőtt lakosságának jellemző térpályái. – 2. Alföld-konferencia, Békéscsaba. pp. 26–33.
- MÉSZÁROS R. 1988: Zsadány térbelisége lakosságának térpályái alapján. – *Alföldi Tanulmányok* 2:(2), pp. 148–159.
- MÉSZÁROS R. (szerk.) 1994: *A település térbelisége*. – JATE Press, Szeged. 185 p.
- NEMES NAGY J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban (Bevezetés a regionális tudományba)*. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 259 p.
- NEMES NAGY J. 2009: *Terek, helyek, régiók (A regionális tudomány alapjai)*. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 350 p.
- TRÓCSÁNYI A. 2006: A kulturális főváros projekt térformáló hatásai Pécssett. – III. Magyar Földrajzi Konferencia Tudományos Közleményei. MTA FKI, Budapest. 12 p. (CD ROM – ISBN 963 9545 12 0)
- TRÓCSÁNYI A. 2008: A kulturális gazdaság szerepe a városok megújulásában – Pécs adottságai és esélyei. – In: PAP N. (szerk.): *Kultúra – Területfejlesztés. Pécs – Európa Kulturális Fővárosa 2010-ben*. Geographica Pannonica Nova 2. PTE FI – Imedias Kiadó, Pécs. pp. 231–244.
- TRÓCSÁNYI A. – STEFÁN K. 2009: A pécsi fiatalok városképe és reprezentációja mentális térképek alapján. – In: TÓTH J.–M. CSÁSZÁR ZS.–HASANOVIC-KOLUTÁ CZ A. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben*. PTE TTK FDI, IDRResearch Kft/Publikon Kiadó, Pécs. pp. 127–138.
- YU, H. 2006: *Spatio-temporal GIS Design for Exploring Interactions of Human Activities*. – *Cartography and Geographic Information Science*, 33. 1. pp. 3–19.

INTERDISZCIPLINARITÁS A TERMÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

Tiszteletkötet Szabó József geográfus
professzor 70. születésnapjára

DEBRECEN
2010

LÓKI JÓZSEF (szerk):

Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban
DE Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Debrecen, 343 p.

A Szabó József 70. születésnapjára megjelent tiszteletkötet közel negyven természet- és társadalomföldrajzi témájú tanulmányt tartalmaz. A szerzők az ünnepelt egykori és mai tanítványai, munkatársai és kollégái közül kerülnek ki. Az írások egyben betekintést adnak a földrajz aktuális kutatási irányzataiba és eredményeibe.

További információ: jloki@delfin.unideb.hu

KISEBB TANULMÁNYOK

A MAI MAGYARORSZÁGI BEVÁNDORLÁS TÉRBELI AUTOKORRELÁLTSAGA

TÓTH GÉZA–KINCSES ÁRON

SPATIAL AUTOCORRELATION OF CURRENT HUNGARIAN
IMMIGRATION PROCESSES

Abstract

In the paper we outline an important statement on the spatial location of phenomena, also called the first law of geography with opportunities of analysis following from the statement. We do not wish to take a stand in the debate but locate our homeland through the examination of the immigrants' regional position.

In the first part of our paper we tried to model the similarity in the general area of the immigrants to Hungary and to classify them. We showed that there is a positive trend in spatial autocorrelation, so they are beginning to emerge in sub-regional groups with the same number of immigrants.

In the second part the quantification of spatial autocorrelation and spatial display has been analyzed through one of the most commonly used method, Luc Anselin's Moran Local I. This allowed us to clearly distinguish the differences between migrant groups, their geographical location, as well as the core processes.

Keywords: spatial autocorrelation, immigration, Local Moran I

Bevezetés

A nemzetközi szakirodalomban az elmúlt időszakban komoly cikkek jelentek meg a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli eloszlásával kapcsolatban. A problémafelvetés kiindulópontja a „földrajz első törvényének” nevezett megállapítás, mely szerint: „Minden minden mással összefügg, de a közelebbi dolgok jobban, mint a távoliak” (TOBLER, W. R. 1970). A kérdés az 1970-es tanulmány megszületése óta viták, elemzések tárgyát képezi. Az Amerikai Földrajzi Társaság lapja (SUI, D. Z.; BARNES, T. J.; MILLER, H. J.; PHILLIPS, J. D.; SMITH, J. M.; GOODCHILD, M. F.; 2004), az *Annals of Association of American Geographers* a 2004. évi 2. számban vitafórumot is rendezett a kérdésben. A magunk részéről úgy véltük, hogy a kérdéssel a hazai földrajz egyik legfontosabb fórumában, a Földrajzi Közleményekben is érdemes lenne foglalkozni.

A jelzett vitában hozzászólók közül volt, aki azt kifogásolta, hogy lehet-e egyáltalán a társadalomtudományokban törvényeket felállítani?

Emellett kérdés az is, hogy a tapasztalati úton megfigyelt törvényszerűségeket, jelenségeket lehet-e törvényeknek nevezni? Bár a közeli dolgok egymásra hatásának gondolata némileg evidenciának is tűnhet, mégis fontos kérdést jelent a „közel” definiálása, hiszen ezt is igen széles összefüggésben használja a tudomány. A vitával kapcsolatban a magunk részéről igen fontosnak tartjuk a „törvény” által megfogalmazott szabályszerűséget, egyetértve TOBLER azon megállapításával, hogy „A világ nem mindig szabályos, és előre jelezhető.” (TOBLER, W. R. 2004). Ennek ellenére a térbeli összefüggések vizsgálata kiemelt fontossággal bír, melyet hazai példán, a hazánkba érkező bevándorlók térbeli eloszlásán keresztül igyekszünk vizsgálni. Az elemzés tárgyának az a magyarázata, hogy egyrészt hazánk egyre dinamikusabb célpontja a Kárpát-medence népessége számára, amely a kettős állampolgárság bevezetésének intézményével tovább erősödhet. A Magyarországon élő külföldi állampolgárok között a szomszédos országok súlya kiemelt, ami összefügg a határokon túl nyúló

nyelvi, kulturális kapcsolatokkal. Így a beilleszkedés sokkal egyszerűbb, a kulturális, nyelvi különbségek kvázi nem léteznek. Másrészt úgy érezzük, hogy a földrajzi megközelítés erősítése a migráció területén kulcsfontosságú. A földrajzi jellemzők és regionális sajátosságok figyelembe vétele a bevándorlók beilleszkedéséhez szükséges beavatkozások prioritásainak meghatározása miatt kiemelt fontosságú. A népesedési és migrációs stratégiaalkotás számára a külföldiek indukálta társadalmi-gazdasági „haszon” és a beilleszkedés hatékony növelésére, a beavatkozás földrajzi prioritásainak meghatározására, a regionális gyakorlat javítása a jövő feladatai lesznek.

Területi autokorreláció mérése a Moran-féle I felhasználásával

A területi elemzések egyik alapkérdése arra vonatkozik, hogy a vizsgált jelenség területi eloszlásában felfedezhető-e valamilyen szabályszerűség, vagy pedig véletlenszerűnek mondható az adatok területi eloszlása? A területi egységek hasonlóságának, területi autokorrelációnak a mérőszámaival (DUSEK, 2004) azt a kérdést tudjuk vizsgálni, hogy a kistérségek mennyire alkotnak egymástól elkülönülő csoportokat, klubokat (NEMES NAGY, 2007), vagyis a területi különbségek mennyiben rajzolnak ki térbeli mintázatot, az ország mennyire különül el eltérő jellegzetességeket felmutató, több kistérségből álló régiókra. Autokorrelálatlanság esetén a szomszéd-

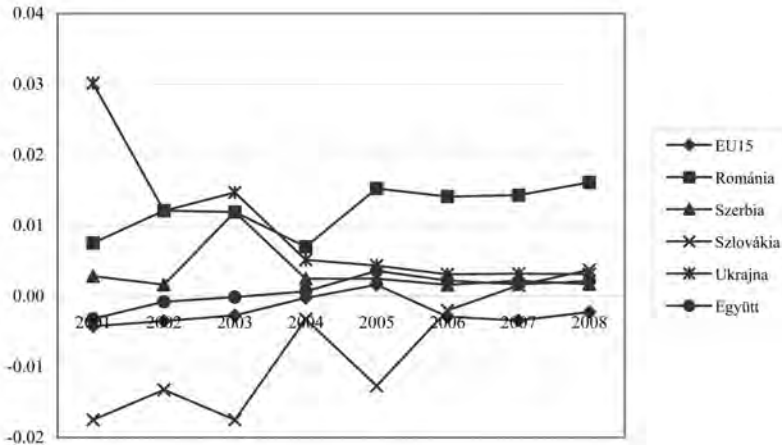
os kistérségek értékei függetlenek egymástól, időben nem hatnak egymásra és a kistérségek távolsága nem befolyásolja a területi elhelyezkedésben mutatkozó különbségeket.

Erős pozitív területi autokorreláció esetén a területi különbségeket a szomszédos viszonyok jelentősen befolyásolják: minél közelebb vannak egymáshoz a kistérségek, annál inkább hasonlítanak egymásra. Erős negatív autokorreláció esetén viszont a térkép „sakk táblaszerű”, vagyis a térben minél távolabb vannak egymástól a kistérségek, annál inkább hasonlítanak egymásra. Elemzésünkben először a Moran-féle I mérőszámmal ragadjuk meg a területi autokorreláció jelenségét. A Moran-féle I képlete a következő (MORAN, 1948):

$$I = \frac{n}{2A} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \delta_{ij} (y_i - \bar{y})(y_j - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}$$

ahol n a kistérségek száma, y_i az egyes kistérségekben élő migránsok száma, a migránsok kistérségi számának súlyozatlan számtani átlaga, A szomszédos kapcsolatok száma, a δ_{ij} együttható értéke pedig 1, ha i és j szomszédosak, egyébként pedig 0.

A Moran-féle I -1 és $+1$ között vehet fel értéket; minél közelebb van -1 -hez, annál erősebb a negatív autokorreláció, minél közelebb van $+1$ -hez, annál jelentősebb a pozitív autokorreláció jelensége (a 0 az autokorreláció hiányát mutatja) (DUSEK, 2004).

1. ábra Területi autokorreláltság a magyarországi migránsok csoportjainál, 2001–2008 (Moran-féle I értékek)

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 1 Spatial autocorrelation at the groups of Hungarian immigrants (Moran I)

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

A magyarországi migránsok területi elhelyezkedése (vagyis az egyes kistérségekben a bevándorlók száma) meglehetősen autokorrelálatlan: a hazánkba érkező külföldi állampolgárok a térben jócskán szétszórva oszlanak el, s meglehetősen nagyok a különbségek a szomszédos kistérségek értékei között. A 2001 óta látható trend viszont kismértékű pozitív autokorrelációt mutat, vagyis kezdenek kialakulni azok a kistérségi csoportok, térségek, amelyekben a migránsok hasonló nagyságban tömörülnek (1. ábra).

A migránsokat származási hely szerint elkülönítve már jelentős különbségeket találhatunk. Az elmúlt időszakban a leginkább autokorrelálatlan a szlovák migránsok területi elhelyezkedése volt Magyarországon, viszont a 2007–2008-as adatok már egy kezdődő koncentrációzás jeleit mutatják.

Az EU-15 állampolgárai esetében viszont lényegében stagnál a vizsgált periódusban az autokorrelálatlanság. Rájuk tehát a teljes időszak során jellemző, hogy a térben meglehetősen szétosztottan helyezkednek el, s nem igazán alakulnak ki összefüggő tömörüléseik.

A romániai, szerbiai és ukrainai migránsok Moran I-je a teljes időszak során pozitív, tehát a térbeli hasonlóság elsősorban ezen országok állampolgárainál figyelhető meg. Közülük egyértelműen kiemelkednek a romániai migránsok két okból is. Egyrészt azért, mert a vizsgált időszakot tekintve náluk látható a „legerősebb” területi autokorreláció, másrészt pedig ennek a trendje is egyértelműen pozitív, így a folyamat tovább erősödik.

A szerbiai és az ukrainai migránsok esetében bár gyenge autokorreláltság látható, az viszont egyértelműen negatív trendet mutat.

A Local Moran I alkalmazása a hazai migránsok területi elhelyezkedésének vizsgálatában

Luc Anselin (1995) a Moran-féle I felhasználásával létrehozta a területi autokorreláció számszerűsítésére és térbeli megjelenítésére az egyik azóta leggyakrabban használatos módszert a Local Moran I statisztikát, melyet a migránsok térbeli elhelyezkedési különbségeinek vizsgálatkor alkalmaztunk.

GETIS és ORD szerint (1996) az I definíciója:

$$I_i = \frac{(Z_i - \bar{Z})}{S^2} * \sum_j [W_{ij} * (Z_j - \bar{Z})]$$

ahol a $\bar{Z}$ valamennyi egység átlaga, Z_i az i egység értéke, Z_j valamennyi (az i -n kívüli) területi egység értéke, j (ahol $j \neq i$), S^2 valamennyi vizsgált egység változójának szóródása, és W_{ij} az i és j egységek közötti távolsági súlytényező (mely, mint fentebb említettem származhat W_{ij} szomszédsági mátrixból, illetve a j és i pontok x és y koordinátáján alapuló távolsági adatokból).

Az I definíciója máshogy is elképzelhető (ANSELIN, 1995):

$$I_i = p_i \sum W_{ij} p_j$$

Ebben az esetben a p_i a változó különbségét jelenti i terület és az átlag között, W_{ij} egy súlytényező, mely az i és j terület közötti kapcsolat erősségére utal. A súlytényező biztosítja, hogy a p_j -nek csak azon értékeit vegyük számításba melyek szomszédosak. A p_j ez esetben természetesen szintén a j érték átlagtól való eltérését jelenti.

A megkapott Local Moran I értéket több más eljáráshoz hasonlóan érdemes standardizálni, melynek segítségével a torzító hatások jobban kiszűrhetők.

$$Z(I_i) = [I_i - E(I_i)] / S(I_i)$$

ahol $Z(I_i)$ a standardizált változó, I_i az eredeti változó, $E(I_i)$ az eredeti változó átlaga, $S(I_i)$ az eredeti változó szórása.

Összességében megállapítható, hogy a Local Moran statisztika alkalmas arra, hogy kimutassa azokat a területeket, melyek hasonlóak, illetve különbözőek a szomszédjaiktól. A felhasználó munkája során a Local Moran eredményét összevetheti az abszolút adatokkal annak érdekében, hogy meg tudja vizsgálni, hogy a nagyfokú hasonlóság vajon a változó magas, vagy alacsony értékeinek koncentrációja, és fordítva. A Local Moran I értéke minél nagyobb, annál szorosabb a térbeli hasonlóság. Negatív érték esetén viszont megállapítható, hogy a változók térbeli eloszlása a véletlenszerűhöz közelik, s az elemzést ezt figyelembe véve lehet megtenni.

A Local Moran I tekintetében is elvégeztük a számításokat 2001 és 2008 között kistérségi szinten. Vizsgálataink eredményeit tematikus térképeken kívánjuk bemutatni. Az abszolút adatokat bemutató tematikus térképek ugyanis kiegészíthetők a Local Moran I értékeivel, s így olyan térképeket kapunk, ahol az egyes kistérségek egyrészt önmaguk értékei, másrészt pedig a

szomszédjaikhoz való hasonlóság szerinti csoportokban láthatók.

A következő ábrákon HH jelzi azokat a kistérségeket, ahol a migránsok száma átlag fölötti, és ez a szomszédaira is igaz, míg az LL mutatja a migránsok átlag alatti számának lokális egymássallettségét.

A HL és az LH kategóriák esetében ellentétes az adott kistérségben és szomszédjaiban a migránsok száma (a H átlag feletti, míg az L átlag alatti szintet jelöl).

A vizsgált időszakban a külföldi migránsok területi eloszlása 2008-ra még a 2001-es szintnél is koncentráltabbá vált (2. ábra). Budapest szerepe ugyan a teljes időszakban döntő, de hozzá jelentősen felzárkóztak az agglomeráció kistérségei is. 2001-ben még elkülönült átlagosnál magasabb értékével több dunántúli kistérség a környezetétől (Szombathelyi, Zalaegerszegi, Kaposvári, Pécsi), viszont 2008-ra országosnál alacsonyabb értékekkel lényegében beleolvadtak környezetükbe. Hasonló folyamatot láthatunk Kelet-Magyarországon is több kistérség vonatkozásában (Vásárosnaményi, Kisvárdai, Mátészalkai, Gyulai, Békéscsabai kistérségek), míg a Miskolci kistérség felértékelődött a migránsok szemében, szemben a környezet térségeivel.

A lokális hasonlóság változását külön is megvizsgáltuk a 2008-ban legtöbb migránst fogadó öt kistérség esetében. Célunk annak a kiderítése volt, vajon a legfontosabb befogadó kistérségek a környezet kistérségei szerepét is felerősítik, vagy pedig attól teljesen elkülönülnek a folyamataik.

A 2008-ban legtöbb migránst befogadó 5 kistérség részesedése az abban az évben hazánkba érkező migránsokból meghaladta az 52%-ot. Az öt kistérség helyzete bár jelentősen különbözik egymástól, azt mégis megfigyelhetjük, hogy a lokális hasonlóság évről évre egyértelműen nő, vagyis a legfontosabb kistérségek a szomszédaira is egyre erősödő hatással vannak. Az öt kistérség közül Budapest jelentősen különbözik a többiétől, de a negatív tartományba sorolhatjuk még a Szegedi és a Debreceni kistérségeket, igaz jóval kisebb mértékben különülnek el környezetüktől. A területi hasonlóság, autokorreláltság jegyei figyelhetők viszont meg a Budaörsi és az Érdi kistérségeken, mely az elmúlt időszakban tovább erősödött (3. ábra).

Az EU15 országaiból érkezők esetében a 2001-es állapothoz képest 2008-ra térbelileg jóval kiegyenlítettebb az eloszlás (4. ábra). 2001-ben még elsősorban Budapest és agglomerációja

emelkedett ki, s a Dunántúlon csak néhány kistérségnél láthatunk területileg összekapcsolódó gócpontokat. 2008-ban a Balaton környéki kistérségek szerepe egyértelműen felerősödött, s ehhez csatlakozott még a Siklói, Mohácsi, Bajai kistérségek köre is. Kelet-Magyarországon a Tiszafüredi kistérség lett 2008-ra egy kisebb gócpont, míg ezzel szemben a Szolnoki kistérség beleolvadt a környezetébe. A keleti megyeszékhelyek közül Nyíregyháza 2001-ben még a környezetétől elkülönülően az átlagosnál magasabb EU15 országaiból érkező migráns lakóhelye, viszont 2008-ban már a környezetéhez hasonlóan az átlagnál alacsonyabb bevándorlással rendelkezik.

Az öt legtöbb bevándorlóval rendelkező kistérség részesedése az EU15-ből érkezőkből 40,4% volt, tehát az összes bevándorlónál némileg kevésbé koncentrálnak a legfontosabb kistérségekbe.

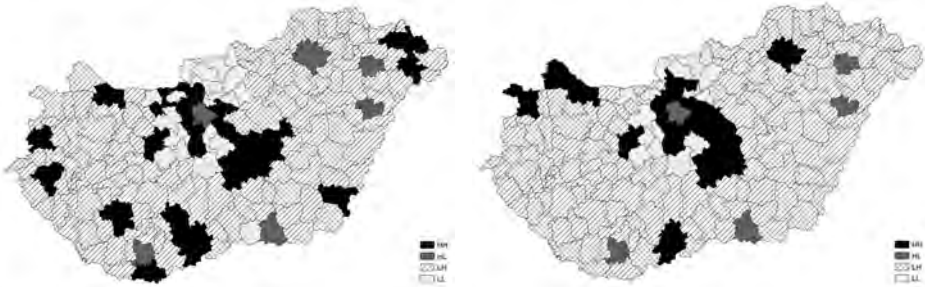
Budapest ebből a szempontból is elkülönül a környező kistérségektől, sőt 2005 óta ennek mértéke – a korábbi folyamatok ellenére – folyamatosan nő (5. ábra). A Balaton jelentőségének a növekedését mutatja, hogy a Keszthelyi kistérség magas bevándorlási értéke mellett pozitív és egyre erősödő autokorrelációs helyzet is látszik. 2008-ban csak Pécs Local Moran I-je negatív, az ötből már csak ez a kistérség különül el a környezetétől, igaz annak mértéke folyamatosan csökken.

A Romániából Magyarországra érkezők területi eloszlásának 2001 és 2008 közötti változására is elsősorban a területi koncentráció erősödése jellemző (6. ábra). Annak csomópontjai viszont egyrészt Budapest és agglomerációja, másrészt a román határ közelében fekvő kistérségek. Némileg megváltozott az érintett kistérségek köre: a Békéscsabai és az Orosházi kistérség háttérbe szorult, míg a Szegedi és a Makói kistérség felértékelődött. A koncentrációra utal a Dunántúlon kiemelkedő értékkel rendelkező kistérségek visszaesése.

Nagyfokú térbeli tömörülést mutat egyrészt az a tény, hogy 2008-ban az 5 legtöbb Romániából érkező bevándorlót befogadó kistérség részesedése az országos 50,3%-át érte el. Másrészt viszont az 5 kistérség a Budapesti agglomerációba tartozik, illetve azzal szomszédos. Ráadásul a Local Moran I valamennyiüknél pozitív előjelű és tendenciájú. Ilyen erős pozitív autokorreláció más nemzet bevándorlóinak a területi elhelyezkedését nem jellemzi (7. ábra).

Az eddigiektől némileg eltérő módon a Szerbiából érkező bevándorlónál a területi ki-

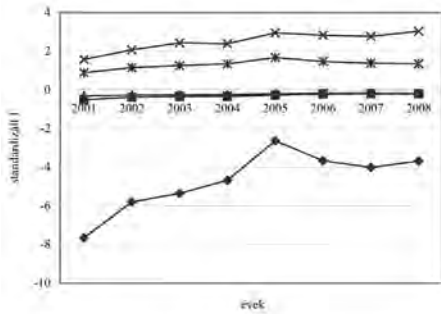

2. ábra A Magyarországra érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlóságai, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 2 The similarity of the local distribution of Hungarian immigrants, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

3. ábra 2008-ban legtöbb migránst befogadó 5 kistérség Local Moran I-je, 2001–2008

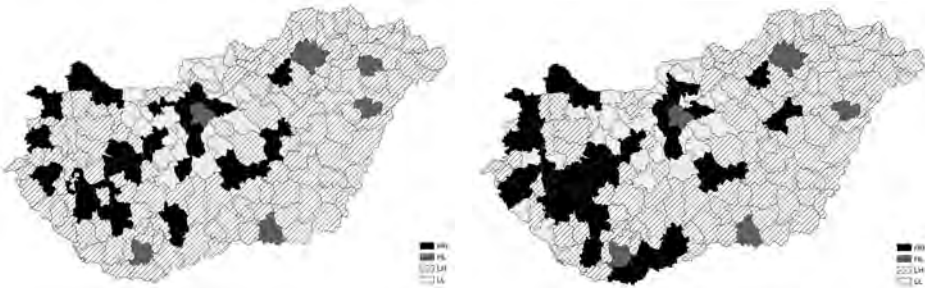
Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 3 The Local Moran I of 5 micro-regions admitting most immigrants

in 2008, 2001–2008

Source: Own calculation based on data

of the CSO Hungary

4. ábra A Magyarországra az EU15 országaiból érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlósága, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 4 Local similarity of the distribution of immigrants arriving to Hungary from EU 15 countries, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

5. ábra 2008-ban az EU-15 országaiból legtöbb migránst befogadó 5 kistérség Local Moran I-je, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

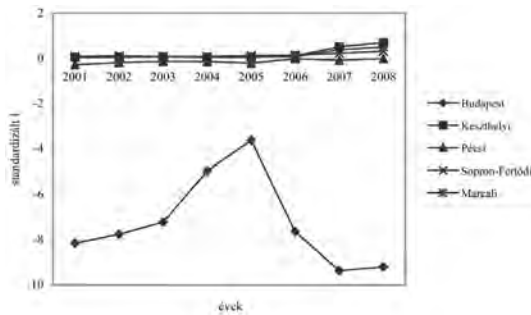
Figure 5 The Local Moran I of 5 micro-regions

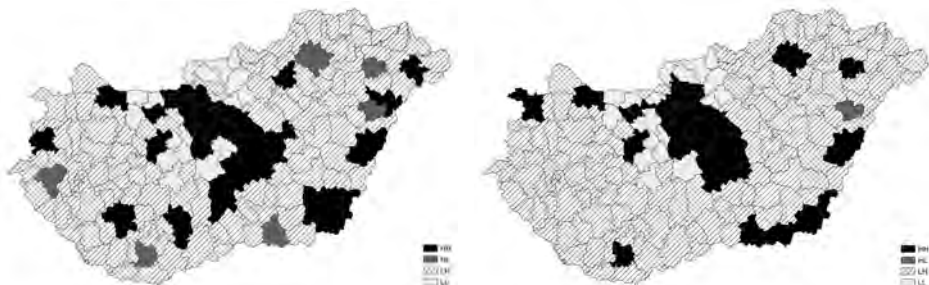
admitting most immigrants

from EU 15 countries in, 2001–2008

Source: Own calculation based on data

of the CSO Hungary

6. ábra A Magyarországra Romániából érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlósága, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 6 Local similarity of the distribution of immigrants arriving to Hungary from Romania, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

7. ábra 2008-ban a Romániából legtöbb migránst befogadó 5 kistérség

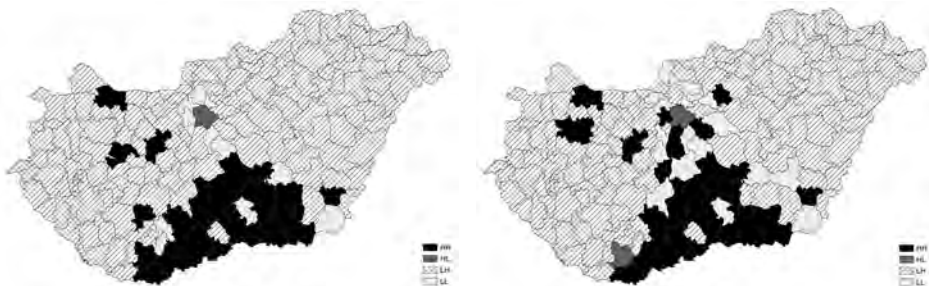
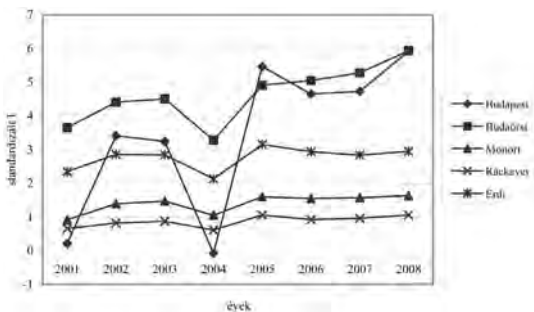
Local Moran I-je, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 7 The Local Moran I

of 5 micro-regions admitting most immigrants from Romania in, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

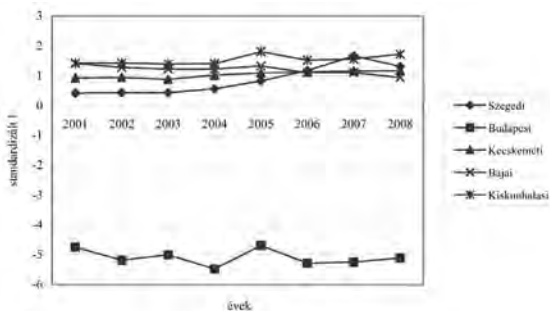

8. ábra A Magyarországra Szerbiából érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlósága, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 8 Local similarity of the distribution of immigrants arriving to Hungary from Serbia, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

9. ábra 2008-ban a Szerbiából legtöbb migránst befogadó 5 kistérség

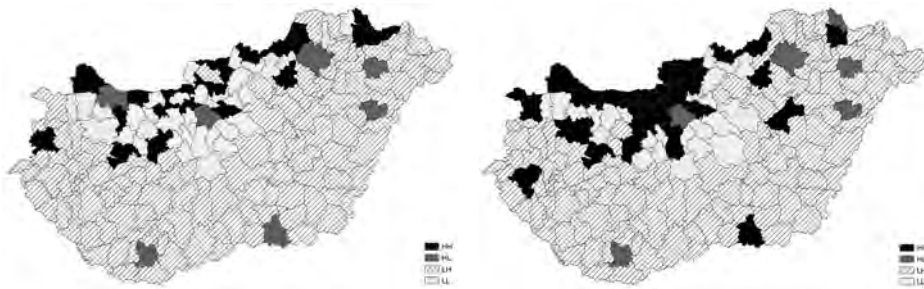
Local Moran I-je, 2001–2008

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 9 The Local Moran I

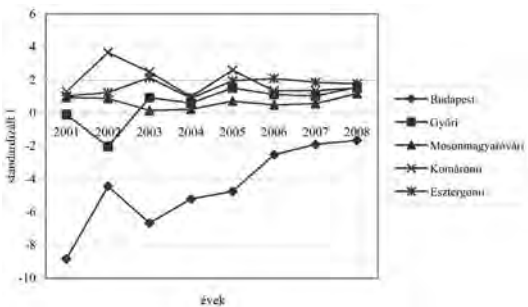
of 5 micro-regions admitting most immigrants from Serbia in 2008, 2001–2008

Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

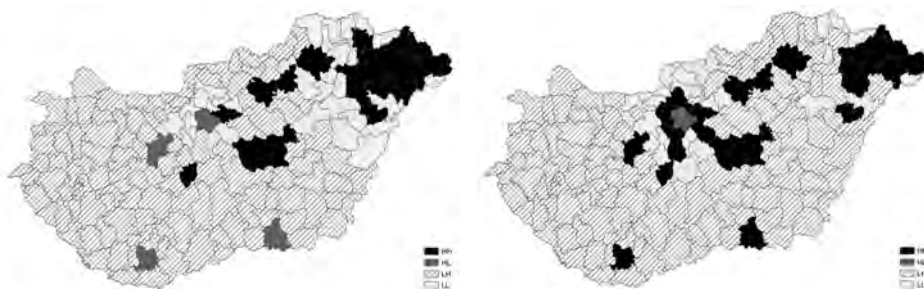

10. ábra A Magyarországra Szlovákiából érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlósága, 2001–2008
 Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 10 Local similarity of the distribution of immigrants arriving to Hungary from Slovakia, 2001–2008
 Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

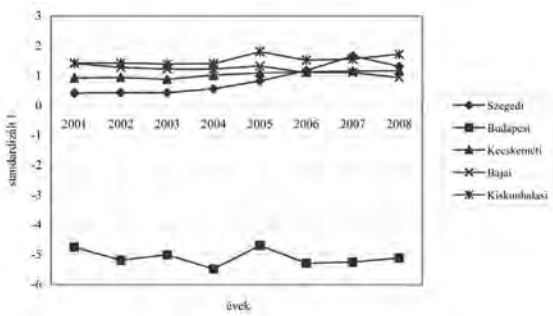
11. ábra 2008-ban a Szlovákiából legtöbb migránst befogadó 5 kistérség Local Moran I-je, 2001–2008
 Forrás: KSH adatok alapján saját számítás
 Figure 11 The Local Moran I of 5 micro-regions admitting most immigrants from Slovakia in 2008, 2001–2008
 Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

12. ábra A Magyarországra Ukrajnából érkező migránsok eloszlásának lokális hasonlósága, 2001–2008
 Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Figure 12 Local similarity of the distribution of immigrants arriving to Hungary from Ukraine, 2001–2008
 Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

13. ábra 2008-ban Ukrajnából legtöbb migránst befogadó 5 kistérség Local Moran I-je, 2001–2008
 Forrás: KSH adatok alapján saját számítás
 Figure 13 The Local Moran I of 5 micro-regions admitting most immigrants from Ukraine in 2008, 2001–2008
 Source: Own calculation based on data of the CSO Hungary

egyenlítődéssé érezhető. Területi elhelyezkedésük ugyan alapstruktúrájában nem sokat változott a vizsgált időszakban, mivel döntően a szerb határ közeli kistérségekben tömörülnek, amely kistérségek közötti hasonlóság igen nagyfokú. Új elemként figyelhető meg egyes budapesti agglomerációba tartozó kistérségek felértékelődése (8. ábra).

A 2008-ban a Szerbiából érkező bevándorlók számára legkeresettebb 5 kistérség részesedése az összes Szerbiából érkezőkből a legmagasabb a vizsgált országok közül, 63,5%. Csak Budapest különül el a szomszédaitól, s az autokorreláció negatív trendje tovább erősödik. A térbelileg is egymáshoz közel elhelyezkedő további négy kistérségre viszont a nagyfokú hasonlóság, illetve annak javulása, vagy legalábbis stagnálása a jellemző (9. ábra).

A Szlovákiából érkezőknél 2001-ben még elsősorban a határ menti kistérségek voltak a legfontosabbak, 2008-ra viszont már a közvetlen határtól jóval beljebb húzódtak, másrészt pedig az egymással szomszédos kistérségek értékei ebben a térségben igen hasonlóak (10. ábra).

Az öt legjelentősebb, szlovákiai bevándorlóval rendelkező kistérség részesedése az összesből 52,9%. Az öt kistérség közül csak Budapestnél láthatunk negatív értéket, míg a többi negyvennél – néhány évtől eltekintve – pozitívot, tehát a Szlovákiából bevándorlók lényegében egységes tömbben igyekeznek letelepedni Magyarországon. Ez a folyamat az utóbbi években egyértelműen felgyorsult (11. ábra).

Az Ukrainából érkező bevándorlóknál is a területi különbségek csökkenése figyelhető meg, hiszen míg 2001-ben egyértelműen az ukrán határhoz közeli – elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei – kistérségeket tömbszerűen preferálták, addig 2008-ra már Budapest mellé felzárkózott a korábbiakban tőle elkülönülő agglomeráció, valamint a Ceglédi és Szolnoki kistérségek is (12. ábra).

A legtöbb ukrain bevándorlóval rendelkező öt kistérség részesedése az összesből 53,0%. Az öt legjelentősebb befogadó közül egyedül Budapest jellemezhető negatív autokorrelációval, de annak értéke az agglomeráció fentebb jelzett erősödése miatt pozitív tendenciájú. A többi négy kistérségnél ugyan pozitív területi hasonlóság látható, de annak mértéke folyamatosan

csökken, vagyis a hozzájuk hasonló folyamatok egyre kevésbé jellemzik szomszédjaikat (13. ábra).

Összefoglalás

Tanulmányunkban a jelenségek térbeli elhelyezkedésével foglalkozó azon fontos megállapításnak próbáltunk utána járni, amelyet a „földrajz első törvényének” is neveznek. Bár a vitában nem kívánunk állást foglalni, a sarkos megállapításból következő elemzési lehetőségeket igyekeztünk kihasználni, illetve a hazánkba bevándorlók területi elhelyezkedésének vizsgálatán keresztül bemutatni.

Írásunk első részében az általános területi hasonlóságot igyekeztünk modellezni a hazai migránsok csoportjainál. Kimutattuk, hogy az autokorrelációban pozitív trend figyelhető meg, vagyis kezdenek kialakulni azok a kistérségi csoportok, ahol a bevándorlók hasonló nagyságban tömörülnek.

A második részben a területi autokorreláció számszerűsítésére és térbeli megjelenítésére egyik azóta leggyakrabban használt módszerrel, a Luc Anselin-féle Local Moran I-t használtuk. Ezzel jól el tudtuk különíteni a migránsok csoportjainak területi elhelyezkedésében kimutatható különbségeket, valamint azok legfontosabb folyamatait.

Véleményünk szerint egy átfogó migrációs stratégia megalkotása hazánk számára elengedhetetlen. Ez egyrészt a demográfiai és eltarthatósági helyzet javulását hozhatja a felmerülő legkisebb kockázat figyelembe vételével, míg a migránsok számára az egyéni és csoportos beilleszkedés lehetőségét hozná magával. Eredményeink új földrajzi támpontokat nyújthatnak a regionális migrációs stratégiaalkotás számára.

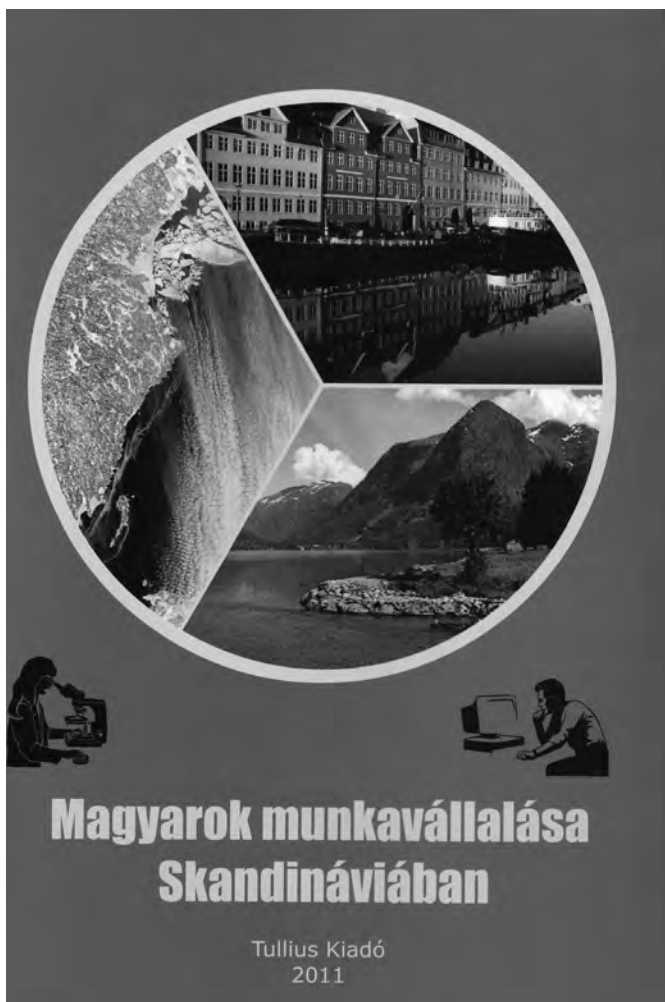

TÓTH GÉZA
Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
geza.toth@ksh.hu

KINCSES ÁRON
Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
aron.kincses@ksh.hu

IRODALOM

- ANSELIN, L. 1995: Local indicators of spatial association-LISA. – *Geographical Analysis* 27. 2. pp. 93–115.
- BARNES, T. J. 2004: A Paper Related to Everything but More Related to Local Things. – *Annals of the Association of American Geographers* 94. 2. pp. 278–283.
- DUSEK T. 2004: A területi elemzések alapjai. – *Regionális Tudományi Tanulmányok* 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- GETIS, A. – ORD, J. K. 1996: Local spatial statistics: an overview. In: PAUL LONGLEY – MICHAEL BATTY: *Spatial Analysis: Modelling in a GIS Environment*. GeoInformation International. Cambridge. pp. 261–277.
- GOODCHILD, M. F. 2004: The Validity and Usefulness of Laws in Geographic Information Science and Geography. – *Annals of the Association of American Geographers* 94. 2. pp. 300–303.
- MILLER, H. J. 2004: Tobler's First Law and Spatial Analysis. – *Annals of the Association of American Geographers* 94. 2. pp. 284–289.
- MORAN, P. 1948: The interpretation of statistical maps. *J. Roy. Statist. Soc. Ser. B.* v10. pp. 243–251.
- NEMES NAGY J. 2007: Kvantitatív társadalmi térelemzési eszközök a mai regionális tudományban. – *Tér és Társadalom* 21. 1. pp. 1–19.
- PHILLIPS, J. D. 2004: Doing Justice to the Law. – *Annals of the Association of American Geographers* 94. 2. pp. 290–293.
- SMITH, J. M. 2004: Unlawful Relations and Verbal Inflation. – *Annals of the Association of American Geographers*, 94. 2. pp. 294–299.
- SUI, D. Z. 2004: Tobler's First Law of Geography: A Big Idea for a Small World? – *Annals of the Association of American Geographers* 94. 2. pp. 269–277.
- TOBLER, W. R. 2004: On the First Law of Geography: A Reply – *Annals of the Association of American Geographers*. 94. 2. pp. 304–310.
- TOBLER, W. R. 1970: A Computer Model Simulating Urban Growth in the Detroit Region. – *Economic Geography*. 46. 2. pp. 234–240.

GELLÉRNÉ LUKÁCS ÉVA (szerk):
Magyarok munkavállalása Skandináviában
Tullius Kiadó, Budapest, 206 p.

Melyek azok a tényezők, amelyek következtében az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk után a zord éghajlati viszonyok és a hűvösebb skandináv mentalitás ellenére közel 15 ezer honfitársunk vállalt munkát északon? Milyen háttérrel érkeztek oda? Kívánatosak a munkaadók számára? Véglegesen le kívánnak telepedni, vagy inkább hazajönnék? Be kívánnak illeszkedni a fogadó társadalomba vagy inkább idegenek maradnak? Hol dolgoznak? Milyenek a munkakörülményeik? Ezekre a kérdésekre próbáltak választ találni a könyv szerzői hiteles források feltárása és saját empirikus kutatásuk alapján. A kötet Magyarországot, mint a munkavállalókat kibocsátó országot vizsgálja, ami különlegessé teszi az alkotást a migrációs szakirodalomban.

További információ: tulliuskft@gmail.com

KRÓNIKA

Beszámoló a CHOLNOKY JENŐ tiszteletére rendezett emlékkonferenciáról

A Magyar Földrajzi Múzeum a hagyományos Érdi Napok elnevezésű rendezvény keretében a hazai geográfia kiemelkedő egyénisége, CHOLNOKY JENŐ tiszteletére 2010. szeptember 16-án emlékkonferenciát rendezett. KUBASSEK JÁNOS, a múzeum fáradhatatlan igazgatója a szakma neves hazai kutatóit kérte fel előadónak, akik vállalták CHOLNOKY JENŐ páratlan és szerteágazó munkássága egy-egy részterületének bemutatását. Az előzetes felkéréseknek megfelelően összesen 22 előadás hangzott el a konferencián.

Az emlékülést T. MÉSZÁROS ANDRÁS, Érd Megyei Jogú Város polgármestere nyitotta meg, aki a Magyar Földrajzi Múzeum évtizedek óta tartó példaértékű kezdeményezéseit méltatta. A konferencia bevezetőjéből megtudtuk, hogy napjainkban CHOLNOKY JENŐ veszprémi szülőházán emléktábla látható, nevét szülővárosában egy iskola és egy lakótelep, emléket Keszthelyen a Helikon parkban szobor, Budapesten, Érden és Balatonfüreden egy-egy dombormű őrzi.

LÓCZY DÉNES, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezetője előadásában értékelte CHOLNOKY JENŐ geomorfológiai kutatásainak fejlődését, a folyók szakaszjellegének, a teraszképződésnek és a különböző szakkifejezéseinek mai értelmezését.

A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem két hallgatója, GROOS BORÓKA és MIKLÓS RÉKA előadásából megismerhettük CHOLNOKY JENŐ 1896–1898 közötti kínai utazásának legfontosabb adatait. Értékes előadásukból kiderült, hogy CHOLNOKY JENŐ rendkívül aprólékosan és pontosan dokumentálta a kétéves utazását, amelyet jegyzetei, térképrajzai, fényképei és közetgyűjteményei tanúsítanak. A két fiatal előadó főleg a kolozsvári egyetemen folytatta a kutatásokat, ám emellett felkeresték a Magyar Földrajzi Múzeumot, az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékét, az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtárát és az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetet is. Előadásukban ismertették CHOLNOKY JENŐ ki- és hazautazásának körülményeit, a Kínában megtett útjait a Jangcén és más vidékeken. Az előadók nagy érdeme, hogy CHOLNOKY JENŐnek a kínai

utazásán készített – eddig a nyilvánosság előtt nem szerepelt – fotóit is közzétették.

JESZENSZKY PÉTER, az ELTE térképész hallgatója „CHOLNOKY JENŐ térképezési munkássága Kínában” című előadásában ismertette az ott készített geológiai, morfológiai, vízrajzi és néprajzi értékek megőrzését szolgáló, eddig nem publikált térképeinek legfontosabb adatait. Az előadó rámutatott arra, hogy e térképek által napjainkban betekinthetünk a korabeli kínai települések életébe, a térképkészítés akkori módszereibe, a Jangce és a Sárga-folyó mederváltásainak történetébe.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa „A geográfusképzés a kolozsvári egyetemen” című előadásából megismertük az 1874–1919 közötti években a földrajz oktatásának és a geográfusok képzésének történetét. Az előadó kutatásaihoz igénybe vette a kolozsvári egyetem könyvtárában található, valamint a Magyar Földrajzi Múzeumban őrzött Cholnoky hagyaték ide vonatkozó anyagait is. (CHOLNOKY JENŐ 1905–1919 között a kolozsvári egyetem földrajz tanszékének vezetője volt.) Az előadásból megismertük az egyetem egykori oktatóit, a hallgatók összetételét, a tantervet, az előadások és a gyakorlatok jellemzőit. Az előadó több térképen és fotón ismertette CHOLNOKY JENŐ munkásságának helyszíneit, a hallgatókkal tett kirándulásait.

IMECS ZOLTÁN, a Babes-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa CHOLNOKY JENŐ kolozsvári hagyatékából származó terepnaplójának és fotójegyzeteinek tartalmáról tartott előadást. CHOLNOKY JENŐ kolozsvári működése idején jelentős – térképekből és fotókból álló – gyűjteményt hozott létre. Ezt a hatalmas gyűjteményt 2001-ben a véletlen szerencse révén sikerült megmenteni a kolozsvári egyetemen. A hagyaték feldolgozása során derült ki, hogy csaknem 5000 db (!) különböző méretű fényképet tartalmaznak a kidobásra ítélt dobozok, amelyeket többféle szempont – évszámok, méretek, országok, magyar történelmi vármegyék – szerint csoportosítottak.

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató CHOLNOKY JENŐ 1910. évi utazása Skandináviába és a Spitzbergákon című előadásából megismertük a két neves svéd tudós, G. DE GEER és O. NORDENSKJÖLD meghívására tett tanulmányút legfontosabb állomásait és eredményeit. Ennek során a felkeresett helyszíneken geomorfológiai megfigyeléseket folytatott, sok fotót készített, tanulmányozta a gleccsereket és a periglaciális jelenségeket. CHOLNOKY JENŐ kutatásai maradandó szakmai értékeket eredményeztek. Az előadó, ehhez az utazáshoz kapcsolódóan, a jég munkájához kötődő tömbszelvényeket, térképeket és fotókat mutatott be, amelyek CHOLNOKY JENŐ hagyatékából most kerültek nyilvánosságra.

DUSEK LÁSZLÓ, a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke „CHOLNOKY JENŐ és az Alföld Bizottság” című előadásában vázolta a Társaság keretében megalakult Alföld Bizottság megszervezését, amelynek elnöke CHOLNOKY JENŐ lett. Ez a bizottság eredeti célkitűzése szerint a korabeli jeles kutatók bevonásával 10–15 évig szerette volna tanulmányozni a „legmagyarabb nagytájunk”, az Alföld természeti és kulturális értékeit. Az előadáson elhangzott, hogy CHOLNOKY JENŐ geomorfológiai kutatásai feltárták az Alföld homokterületeinek formáit, valamint aktívan hozzájárultak az Alföld fásítási és a szikések hasznosítási kérdéseinek megoldásához. Sajnos az első világháború miatt az Alföld kutatás támogatottsága beszűkült, több kutatót a harcterekre vezényeltek, így az eredeti célokat csak részben tudták teljesíteni.

KÖRÖSI MÁRIA, a Budapesti Műszaki Egyetem nyugalmazott docente előadásában CHOLNOKY JENŐ politikai földrajzi tevékenységéről, továbbá az általa az 1900-as évek elején szerkesztett Magyarország néprajzi térképéről kaptunk alapos tájékoztatást. CHOLNOKY JENŐ e munkája eredményeként 1919 novemberétől a Békeelőkészítő Iroda munkatársa lett. CHOLNOKY JENŐ és TELEKI

PÁL, valamint munkatársaik a geográfia eszközeivel próbálták meggyőzni a döntéshozókat a tervezett határváltoztatások tarthatatlanságáról. Az előadásból megismertük a híres „vörös térkép” megszületésének körülményeit. „Olyan térkép ez, amelynek páratlanul szigorú tárgyilagosságát mindenütt elismerték.”

PAPP-VÁRY ÁRPÁD címzetes egyetemi tanár CHOLNOKY JENŐ térképészeti munkásságáról tartott előadásán ismertette, hogy a kiváló tudós több atlasz és térkép előkészítésében is aktívan közreműködött. CHOLNOKY JENŐ véleményét, javaslatait mindig figyelembe vették a kiadók és a szerkesztők az atlaszok és térképek tartalmának véglegesítésénél. Az előadásból megtudtuk, hogy a LÁZÁR deák által készített első magyar térkép helyes tájolásában CHOLNOKY JENŐnek elvülhetetlen érdemei vannak.

KOVÁCS SÁNDOR, a Magyar Földrajzi Múzeum könyvtárosa, helytörténész előadásának témája CHOLNOKY JENŐnek a Balaton-felvidéken található középkori romtemplomokhoz kötődő műemlékvédő tevékenysége volt. Az előadásból megtudtuk, hogy CHOLNOKY JENŐ nagyon gyakran tartózkodott a Balaton mentén, s ilyenkor festményein megörökítette az ott látható középkori romtemplomokat, amelyek nagy részét a Magyar Földrajzi Múzeumban lehet megtekinteni. E mellett CHOLNOKY JENŐ a tihanyi barátlakásokat festményeken, fotókon és tömbszelvényeken is megörökítette.

A konferencián a nagy tudós két unokája – CHOLNOKY TIBOR és CHOLNOKY PÉTER – is megjelent és megemlékeztek nagyapjukról. A konferencia előkészítése mintaszerű volt. Ezért dicséret illeti mindazokat (igazgatót, a múzeum valamennyi munkatársát, a szerzőket és a szerkesztőt), akik munkájukkal aktívan hozzájárultak a konferencia lebonyolításához és anyagának megjelentetéséhez.

DUSEK LÁSZLÓ

MOHOLI KÁROLY emlékülés

2010. október 15-én emlékülés keretében emlékeztek egykori kollégái, pályatársai, tanítványai, tisztelői MOHOLI KÁROLY földrajztudósra, az egykori szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanárára, főigazgatójára halálának 15. évfordulója alkalmából. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszékének szervezésében lebonyolított kon-

ferencia résztvevői felidéztek a professzor életének, tudományos és pedagógiai munkásságának legfontosabb momentumait, s legújabb kutatási eredményeikkel tisztelegtek szelleme előtt.

MOHOLI KÁROLY 1916. augusztus 10-én, Szabadkán KARAKASEVICH KÁROLY néven délvidéki szerb nemesi családba született. Édesanyja korán meghalt, édesapja okleveles gazdatiszt, uradalmi intéző volt. Az első világháborút követően család-

ja a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került Mohol (szerbül Mol) községből Sövényházára (ma Ópusztaszer) költözött. Érettségi bizonyítványt és mezőgazdasági technikus oklevelet Budapesten, majd földrajz-biológia-kémia és mezőgazdaságtani tanári oklevelet 1940-ben a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán szerzett, ahol hamarosan gyakornoki állást is kapott. Két év múlva sikerrel védte meg *A Maros-Tisza-szög földrajza* című doktori értekezését a szegedi egyetemen. A második világháborúban szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza. Ezt követően rövid ideig a gyulai tanítóképzőben, majd a Szegedi Főiskola Gyakorló Iskolájában alkalmazták. 1949-ben a Szegedi Pedagógiai Főiskola Mezőgazdasági Tanszékének vezetője lett, majd ennek megszűnésekor – docensként – a SZABÓ LÁSZLÓ által vezetett Földrajz Tanszékre került. 1960-tól tanszékvezető-helyettesként, majd 1969-től 1988-ig tanszékvezetőként tevékenykedett. 1971-ben mint gazdasági igazgató került a főiskola irányító testületébe, 1975-től 1981-ig pedig az intézmény főigazgatója volt. Főiskolai tanárrá 1967-ben nevezték ki, kandidátussá 1976-ban avatták. Németül, oroszul és szerb-horvát nyelven is kifogástalanul beszélt. Családnevét szülőföldje iránti tiszteletből 1957-ben változtatta „Moholi”-ra.

Publikációi kezdetben az alföldi zöldség- és gyümölcsstermesztés földrajzi kérdéseit tárgyalták, majd figyelme a hetvenes években a településföldrajz felé fordult. Empirikus kutatásokra épülő, úttörő jelentőségű munkáiban a természeti és társadalmi folyamatok dél-alföldi településhálózatra gyakorolt hatásait regionális aspektusban vizsgálta. Ízig-vérig geográfusként a természeti és társadalomföldrajz területén egyaránt otthonosan mozgott. Hallgatók generációinak sora használta eredményel a legkülönbözőbb témakörökben írt főiskolai jegyzeteit, tankönyvfejezeteit (pl. térképzési ismeretek és gyakorlatok, közlekedés, idegenforgalom és külkereskedelem földrajza, Latin-Amerika gazdasági és politikai jellemzése, Német-Lengyel Alföld földrajza, Csongrád megye földrajza). Kiterjedt oktatói szerepvállalása mellett a hazai oktatásügyért széles körű társadalmi munkát végzett. Mindezek elismeréseképpen 1973–1988 között számos kitüntetés mellett megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát. Nyugdíjba vonulását követően még hét évig, 1995-ben bekövetkezett haláláig a Földrajz Tanszék oktatója maradt.

A tudományos ankétot NÁNAI LÁSZLÓ az SZTE JGYPK Alkalmazott Természettudomá-

nyi Intézetének igazgatója nyitotta meg méltatva MOHOLI KÁROLY sokirányú munkásságát, vezetői rátermettségét. Ezt követően PUKÁNSZKY BÉLA oktatási rektorhelyettes köszöntötte az egybegyűlteket. Hangsúlyozta, hogy MOHOLI életműve nagyban előmozdította nemcsak a magyar geográfia, hanem a magyar földrajztanítás fejlődését is.

KARANCSI ZOLTÁN tanszékvezető, MOHOLI egykori tanítványa, későbbi munkatársa, majd utóda anekdotákkal fűszerezett előadásában, személyes élményeinek segítségével festett képet a professzor úr szigorú, tekintélyt parancsoló személyiségéről, bámulatra ejtő memóriájáról és felejthetetlen humoráról. Kiemelte, büszkén vállalható ránk hagyott szellemi öröksége, az a komplex földrajzi látásmód, mellyel felvértezte tanári pályára készülő tanítványait. FRISNYÁK SÁNDOR, a Nyíregyházi Főiskola emeritus professzora felelevenítette a Szegeden oktatóként eltöltött éveit, valamint MOHOLI KÁROLYHOZ fűződő baráti és kollegiális kapcsolatát, melyet máig irányadónak érez szakmai pályafutásában. Megállapította, hogy a széles látókörű, rendkívül sokoldalú geográfust kissé méltatlanul „felede el” a szakma, aminek ugyancsak oka lehetett a professzor bezárkózása a számára biztos támaszt és megbecsülést nyújtó főiskola „elefántcsonttornyába”. Javasolta, hogy az életművét magának tudó intézmények közös emléktábla felállításával adózzanak a tudós emlékének.

Az ünnepi alkalomra BAGDI SÁNDOR, PÁL ÁGNES és ZSIGA ATTILA szerkesztésében kötet is készült, melyet az 1990-es évek közepén a főiskola földrajz tanszékének vezetőjeként is tevékenykedő TÓTH JÓZSEF, a Pécsi Tudományegyetem emeritus rektora mutatott be a hallgatóságnak. Az SZTE JGYPK és a PTE Földtudományok Doktori Iskolájának anyagi támogatásával megjelent kiadványban helyet kapott MOHOLI életrajza (BAGDI S.), családjának története (BARANYI I. – ZSIGA A.), legfontosabb publikációinak jegyzéke (PÁL Á.) és nyolc válogatott tanulmánya. A kiadvány tartalmazza a pályatársak, tanítványok megemlékezéseit (KARANCSI Z., BÉKÉSI I., PLESKÓ A., PÁL Á., GYÓRI F.), valamint a konferencián szereplő előadások anyagát is.

A tudományos felszólalások sorát TÓTH JÓZSEF előadása nyitotta, mely a magyarországi városodás regionális sajátosságait az elmúlt 140 év történésein keresztül láttatta. Elmondta, hogy a városi jogállású és a ténylegesen urbánus jellegű települések éles különbözősége a makroregionális adatokban is tükröződik. Kutatása sze-

rint az Alföld makroregionális pozíciója gyengült, a Központi Régióé erősödött. Mivel ma már jóval több a jogi, mint a geográfiai értelemben vett városunk, egyrészt felül kellene vizsgálni a városi jogállásokat, másrészt ösztönözni kellene újonnan várossá lett településeinket, hogy legalább a városok alapvető kritériumait teljesítsék. Ehhez segítséget nyújthatna egy országos, nagy, több tudományterületet érintő vizsgálat. Ugyanakkor olyan településpolitikára volna szükségünk, mely valóban „elhiszi” a kutatások eredményeit, és fontos, hogy a városok fejlődése ne kizárólag politikai lobbyérdek mentén történjék.

A magát ugyancsak Moholi-tanítványnak valló GYÓRI FERENC a Magyar Életrajzi Lexikon adatainak feldolgozásával, a hazai települések tehetség-háztartásának modellezésén keresztül vázolta Szeged pozícióját Magyarország tehetségterképén. Igazolta, hogy településeink – természeti és társadalmi erőforrásai által befolyásolt – gazdasági és kulturális fejlődése, helye a Kárpát-medence mesterséges határokkal szét-szabdalt földrajzi terében egyaránt hatással volt tehetség-háztartásuk formálódására. Szeged példája jól szemléltette, hogy az előnyös közlekedés-földrajzi helyzet, a központi funkciók birtoklása, a kultúrák – s természetesen a gének – szerencsés keveredése hogyan tett jó tehetség-kibocsátóvá, -megtartóvá és -vonzóvá egy várost.

FRISNYÁK SÁNDOR az alföldperemi vásárövezetben épült Szikszó helytörténeti tényleírásait fontos, geográfiai látószögű adalékokkal egészítette ki. Bemutatta a 14. században már szabad királyi városként működő település tájhasználatának változásait, az Árpád-korban kialakult szőlő- és borkultúrájának történetét, valamint épített környezetének fejlődését. Meglátása szerint Szikszó helyzeti energiáját, várossá fejlődését a Hernád völgykapuja (forgalomgyűjtő- és elosztó helye), illetve az Alföld és a Felvidék közötti komplementer jellegű munkamegosztás indukálta. Ugyanakkor a középkor végén a Miskolc–Sajószentpéter–Szikszó városhármas földrajzi értelemben együtt alkotta a Kárpát-medence egyik legenerikusabb központi helyét, ám annak feltárása, hogy volt-e funkciómegosztás közöttük, további kutatásokat igényel.

Ezt követően SZÓNOKYNE ANCSIN GABRIELLA a településen belüli költözések elméleti és gyakorlati kérdéseit boncolgatta az elmúlt húsz év statisztikai adatai, valamint egy Szegeden végzett kérdőíves felmérés eredményeinek tükrében. Megállapította, hogy a költözések növekvő száma, struktúrája, annak társadalmi vonat-

kozásai mind egy új típusú mobilitási trend kialakulására utalnak, amit a belső migráció egyre jelentősebb részeként kell értelmeznünk. Szeged térképén új társadalmi térstruktúra látszik kirajzolódni: a módosabb középrétegek főként társasházakban, lakóparkokban élnek, a gazdagabb felső rétegek a magánházak övezetbe költöznek, míg a szocialista érában felépített panellakások a kevésbé tehető középső- és alsó rétegeknek nyújtanak otthont.

KÓKAI SÁNDOR bevezetőjében kiemelte, hogy MOHOLI életművében központi szerepet foglal el a mintegy másfélezer km² kiterjedésű Marosszög komplex földrajzi szintézise. Ehhez kapcsolódóan az előadó korabeli katonai térképszelvények segítségével tárta fel a táj földhasznosításának és gazdálkodási feltételrendszerének változását. Kifejtette, hogy a 19. század közepétől meginduló nagyszabású vízrendezési munkák, valamint a gazdálkodás egyre gyorsuló strukturális átalakulása a kultúrtáj jelentős átforgalmódásával járt. A folyamatnak – kétségtelen pozitívumai ellenére – idővel káros következményei is jelentkeztek (magas talajvíz, szikesedés, ökológiai változások).

PÁL ÁGNES előadásában arra kereste a választ, hogy Szeged határ menti fekvése hogyan hat kiskereskedelmének térbeliségére, hol helyezkednek el azok a boltok, melyek főként az államhatár túlloldaláról érkező vásárlókat szolgálják ki. PÁL VIKTORRAL közösen végzett analízise közel félezer üzlet kérdőíves adatfelvételére épült. Konklúzióként megállapította, hogy a nagyváros határon átnyúló kiskereskedelme továbbra is stabil, annak ellenére, hogy az azt létrehozó előnyök mértéke csökkent. Egyúttal bebizonyította, hogy a külföldi vevőkre számító üzletek nem a város államhatárhoz közelebb eső részén tömörülnek, hanem jobbra a fő közlekedési utak mentén helyezkednek el.

A tudományos emlékülést állófogadás zárta, majd a résztvevők együtt indultak a Belvárosi temetőbe, hogy leróják kegyeletüket MOHOLI KÁROLY végső nyughelyénél. A koszorúzást követően BAGDI SÁNDOR nyugalmazott egyetemi docens mondott beszédet. Felidézte a professzor életének legszomorúbb, legtragikusabb utolsó tíz évét, melyet kollégaként, barátként végigkísért. Szeretett feleségének elvesztése, az orosz fogságban szerzett fogyás miatt jobb lábának amputálása nehézzé tette sorsát, amit hősiesen tűrt hirtelen bekövetkezett haláláig. Tisztelői hálával és szeretettel a szívükben emlékeznek vissza MOHOLI KÁROLY professzorra.

GYÓRI FERENC

Teleki Pál emléktábla-avatás Pestszentlőrincen

Az ff (fehéren-feketén) Galérie és az Árkád Szépirodalmi és Művészeti Kiadó székhelyükön, a XVIII. kerületben, Pestszentlőrincen a Teleki utca 26/b alatt 2010. december 18-án emléktáblát állítottak TELEKI PÁL tiszteletére. Az emléktáblát NÁDASDI MIHÁLY szobrászművész készítette. Az emléktábla avatón megnyitó beszédet mondott KUCSAK LÁSZLÓ a kerület alpolgármestere, országgyűlési képviselő. Megígérte, hogy kezdeményezi a Városháza melletti utca nevének keresztnévvel való kiegészítését. TELEKI PÁL

tudományos munkásságát PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli elnöke ismertette.

SOMOGYI SÁNDOR 85 éves

Vélhetően azzal a kétes dicsőséggel érdemtem ki azt az igen megtisztelő felkérést folyóiratunk főszerkesztőjétől, hogy e hasábon köszöntsem 85. születésnapja alkalmából SOMOGYI SÁNDOR barátomat, mert korban én vagyok a hozzá legközelebb álló személy jelenleg a Földrajztudományi Kutatóintézet munkatársai közül. A felkérésben az is szerepelt, hogy e jeles nap alkalmából elsősorban nem szakmai, hanem személyes hangvételű köszöntő szülessék.

Így hát emlékezetemben kotorva igyekszem feleleveníteni néhány olyan momentumot, ami a kettőnk közötti viszonyt meghatározza. Egyúttal elnézést kérek a szíves olvasótól, amiért saját dolgaimmal is előhozakodom, de csak így tudom személyes hangvételűvé tenni ezt a SOMOGYI SÁNDORT köszöntő visszaemlékezést.

Pályánk kezdete nagyon hasonlatos volt. Mindketten prepák voltunk. Ma már kevesen ismerik, hogy ez mit is jelent: tanítóképzőt végeztünk és így tanítók lettünk. Azonban mindketten talán középiskolás fokon akartunk „tanítani” és így történelem-földrajz szakon kezdtük egyetemi tanulmányainkat, Sanyi az ELTE-n én a KLTE-n.

Azonban mindketten egy idő után elhagytuk a pedagógusi pályát. Sándor 1955-ben, én 1961-ben kerültem a Földrajztudományi Kutató Csoportba, annak is a Természeti földrajzi részlegébe. Akkoriban ez a csoport – beleértve a csoportvezető PÉCSI MÁRTONT és jómagamat is – 7 főből állt, de majd mindannyian engem kértek meg az „újfiúnak” jutó „megtisztelő feladatok” elvégzésével. Egy idő után Sanyi vett a védelmébe, hogy néha egy kis szabad levegőhöz is juthassak. Ezzel együtt ezek nagyon hasznos évek

voltak, mert rengeteget lehetett tanulni a nálam 10 évvel idősebb „öreg” kollégáktól.

E csoport minden tagja elsősorban a geomorfológiát művelte, de e mellett mindenki szakosodott valamilyen irányba, így SOMOGYI SÁNDOR vízföldrajzos lett. Hatalmas lexikális tudással rendelkezett ezen a téren is. Nem lehetett az ország területén találni olyan kis vízfolyást, melynek ne tudta volna a vízhozam és egyéb adatait. Ez irányú nemzetközi elismertsége eredményeként kérte fel a bécsi kiadású Atlas der Dounauländer főszerkesztője, JOSEF BREU a „Vízföldrajz”(1983) című térképlap megszerkesztésére. Ez a térképlap immár a második, magyarok által készített térkép volt akkor (az első a PÉCSI MÁRTON szerkesztésében készült „Geomorfológia” [1978] volt). Mindkét térképlap szerkesztésében volt szerencsém közreműködni és ennek kapcsán többször is bécsi konzultáción részt venni. Számomra mindmáig felejthetetlenek a Sándorral Bécsben töltött napok, főleg az esték. A napi nem kevés munka után Ő ismertette meg velem az igazi Bécset. Olyan helyekre is elvitt, ahova magamtól sohasem jutottam volna el. Na, egyáltalán nem kell semmi rosszra gondolni, de Sándor mint a szorosabban művelt szakmáján kívül a történelmet is jól ismerő kalauz vezetett engem végig a város nevezetességein (tudni kell, hogy egy évig a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként Bécsben kutattam).

Szakmai tevékenységét itt nem akarom túlzottan méltatni, megtették azt már mások többször is egy-egy jeles évforduló alkalmával. Mint ismeretes, DÖVÉNYI ZOLTÁN szerkesztésében a közelmúltban megjelent „Magyarország természeti kistájainak katasztere” második bővített

kiadása. Ennek apropóján meg kell említeni, hogy SOMOGYI SÁNDORNak már abban is elévülhetetlen érdemei vannak, hogy egyáltalán elkészülhetett az első kiadás, ugyanis a feldolgozás alapját képező tájbeosztást PÉCSI MÁRTONnal és még néhány kollégával együttműködve elsősorban Ő készítette el. Az első kiadás vízrajzi fejezeteit, a tájtipológiai összegzést mind a hat nagytáj összes kistája esetében, valamint a domborzati adatok és a földtani adottságok ismeretétét SOMOGYI SÁNDOR készítette. Munkája értékállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a második kiadás vízrajzi fejezetei szinte kizárólag az Ő korábbi anyagai.

Hadd áruljak el egy dolgot közös korhelységünkről. A '70-es, '80-as években még az Andrassy úton hatalmas összevont Sándor, József és Zoltán napokat tartottunk. Mindketten mint igazi pancser ivók, még az összejövetel elején megmentettünk egy-két üveg jó kis balatoni muskotályos bort és amikor már igen emelkedett

volt a hangulat, mi amellet jókat beszélgettünk. Sanyi sohasem volt egy túlzottan barátkozó típus. Sokan talán nem is kedvelték egyenes és szókimondó természetze miatt, számomra azonban mindig ez volt az egyik legnagyobb értéke. Abban mindig biztos lehettem, hogy Ő a szemembe mondja, ha valami nem tetszik neki, nem kellett attól tartani, hogy a hátam mögött mást mond.

Az utóbbi években már ritkábban jár be az intézetbe, de engem – nagy örömmre – mindig felkeres. Minden iránt érdeklődő természetze semmit sem változott. Mint korábban is, állandóan érdeklődik, mi van az intézetben, mik a problémák és mik az eredmények. Sohasem mulasztja el megkérdezni, hogy mivel foglalkozunk. Találkozásunk elején és végén természetesen kezét fogunk. A kézfogása igen erős és határozott. Arra gondolok, hogy nagyon sokáig szeretnék még vele jó erőben és egészségben kezét rázni!

KERESZTESI ZOLTÁN

HANUSZ ÁRPÁD 65 éves

HANUSZ ÁRPÁD intézetigazgató egyetemi tanár, a hazai turizmusfejlesztés és az idegenforgalmi szakemberképzés kiemelkedő egyénisége 65 éves. Méltó és helyénvaló, hogy ebből az alkalmából felvázoljuk életrajzát, szakmai előmenetelének egyes állomásait és eredményeit.

HANUSZ ÁRPÁD 1946. március 4-én született Ipolytölgyesen. Iskolai tanulmányait szülőfalujában és a váci gimnáziumban végezte. Az érettségi (1964) után egy budapesti gyárban dolgozott, majd hároméves katonai szolgálatot teljesített. A geográfia és a pedagógusi életpálya iránti érdeklődését egyrészt ifjúkori élet- és mozgásterze, az Ipoly-völgy, a Börzsöny és a Dunakanyar, másrészt tanárainak személyes példamutatása alakította, formálta. 1967-ben a Nyíregyházi Főiskolán földrajz-biológia szakon folytatta tanulmányait. Kitűnő alkalmazkodó- és szervező képességét hamar bizonyította: például másodéves korától magára vállalta az évfolyam terepgyakorlatainak és tanulmányútjainak megszervezését. 1968-ban bekapcsolódott a MENDŐL TIBOR Földrajzi Diákkör munkájába is, ahol több alkalommal tartott referátumot a Bükk-hegységben folytatott terepmunkáiról és a honi földrajztudomány nagyjairól.

Diplomája megszerzése (1971) után a TIT Szabolcs-Szatmár megyei szervezetében szervező titkári állást vállalt és levelező tagozaton

egyetemi tanulmányokat folytatott. 1972-ben már óraadóként a tanszéken az általános természetföldrajz, a térkép- és vetülettan gyakorlati foglalkozásait vezette. 1973-ban – főigazgató-helyettesi szerepkörömben – alkalmam volt HANUSZ ÁRPÁDOT főigazgatói titkári munkakörbe ajánlani, melyet 1989-ig látott el. Titkári tevékenységével párhuzamosan tanárszegédi (1974), az egyetemi doktori cím megszerzése (1978) után adjunktusi (1979), később docensi (1985) kinevezést kapott. Hatalmas munkabírást jelzi, hogy diplomája megszerzésétől kollégiumi nevelőtanári munkakörben, 1990-től 2009-ig a főiskolai kollégium (és a tanszálloda) igazgatójaként is dolgozott. 2000-ben, a sikeres PhD védése után főiskolai tanári és tanszékvezetői beosztásba került.

Oktatói tevékenységének első évtizedében a természeti geográfia témaköréből (pl. ásvány- és kőzettan, vízföldrajz, geomorfológia) tartott gyakorlati foglalkozásokat, valamint karsztmorfológiával és barlangkutatással foglalkozott. 1974-ben a tanszéken megalakította a Karszt- és Barlangkutató Diákkört, majd az ezt követő években a Bükk-fennsíkon kutatóbarokkat szervezett. Ilyen irányú munkásságát a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság is elismerte, 1982-ben választmányi tagsággal tüntették ki. A '80-as évek közepétől az ásvány- és kőzetan, a regionális társadalom- és gazdaságföldrajz,

az idegenforgalmi földrajz és a falusi turizmus témaköréből tartott előadásokat. A témaváltás nemcsak az oktatómunkáját érintette, a kutatómunkája is egyre inkább a társadalom- és gazdaságföldrajzra (ezen belül az idegenforgalom geográfiai témakörére) koncentrálódik. Kutatási eredményeiről a Nyírségi Földrajzi Napok, a Magyar Földrajzi Társaság országos rendezvényein és más regionális konferenciákon számolt be, több előadása nyomtatásban is megjelent.

A '70-es évek vége felé VASVÁRY ARTÚR TIT választmányi titkár kezdeményezésére országjárás-vezetői tanfolyamot indítottunk a tanszéken. Az előadások jelentős részét HANUSZ ÁRPÁD tartotta, majd néhány év múlva a tanfolyam szervezését és vezetését is átvette. Az idegenforgalom terület- és gazdaságfejlesztő hatásának vizsgálata ez idő tájt vált HANUSZ ÁRPÁD kutatási programjává. A tanfolyamvezetést és az idegenforgalommal kapcsolatos kutatómunkáját nagyban segítette, hogy gyakorló idegenvezetőként és szervezőként már gazdag tapasztalatokkal rendelkezett. Hallgatónk kötelező és fakultatív-jellegű tanulmányújtjait is nagy hozzáértéssel és szakmai felkészültséggel vezette. 1974-től a tantervileg előírt terepgyakorlatokon kívül rendszeresen szervez nyári – négy-öt hetes – külföldi tanulmányi kirándulásokat is, ahol tanítványaink földrajzi valóságismeretét gazdagítja.

A tanszéken folytatott idegenforgalmi oktató és kutató tevékenységének híre túllépte a város és a megye határait, az ágazat irányító-szervező testületei és intézményei is egyre intenzívebben igényelték HANUSZ ÁRPÁD munkáját. Kormányzati és egyéb felkérésre részt vett az országos idegenforgalmi koncepciók, fejlesztési tervek kidolgozásában, a nemzetközi (pl. a magyar-ukrán) kapcsolatok építésében. Tevékenysége elismeréseként a Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége, az Észak-alföldi Regionális Idegenforgalmi Bizottság és az Észak-alföldi Régió Lovas Turisztikai Egyesület alelnökévé választotta.

Sokat fáradozott annak érdekében is, hogy az idegenforgalom földrajza beépüljön a tanárképzés programjába. Erre az 1990-es években került sor, amikor az egységes földrajztanárképzés tantervéről áttértünk az önálló tanszéki tanterv és program kidolgozására. A „Bevezetés az idegenforgalom földrajzába” című tantárgyát kezdetben speciális kollégiumként hirdette meg, majd – több szemeszteres tantárgyként – az általános iskolai földrajztanárképzés részévé vált. Feladatot vállalt az akkreditált felsőfokú

idegenforgalmi szakmenedzser-képzés tananyagának összeállításában és az ilyen irányú képzés megindításában. HANUSZ ÁRPÁD az idegenforgalom elméleti és módszertani kérdéséről, területfejlesztő hatásairól 1998-tól meghívott előadóként a Kodolányi János Főiskolán, a Budapesti Gazdasági Főiskolán, továbbá a szerencsi és a nyírbátori gimnázium speciális tagozatán is tanított, illetve tanít. A falusi turizmus témaköréből gyakorlati-jellegű tanfolyamot vezet Kárpátalján és Erdélyben, ezen kívül rendszeresen tart előadásokat olyan mikrorégiókban, ahol most alapozzák-szervezik a falusi vendéglátást és a különböző fesztiválokat. 1994–1999 között – más tantárgyak mellett – a beregszászi Magyar Főiskolán, 1995-től 1999-ig a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem Földrajz-ökológiai tanszékén – ahol a vezetői feladatokat is ellátta – az idegenforgalom általános és regionális földrajzát tanította. A magánegyetem HANUSZ ÁRPÁDOT 1997-ben díszdoktorrá avatta.

2000-től – a munkaerőpiaci igényekhez igazodva – a tanszék oktatási profilja egyre inkább a turisztikai szakemberképzés felé tolódott és a kutatómunkában is a megyei turizmus komplex fejlesztési programja került előtérbe. A tanszék Turizmus és Földrajztudományi Intézetébe fejlesztette, megőrizve a bolognai rendszerű földrajzi alapképzést is. A turizmusföldrajz mint a geográfia egyik részdiszciplínája meghatározóvá vált HANUSZ ÁRPÁD tanári és kutatói munkásságában. Irodalmi tevékenységének (kb. 70 publikáció) túlnyomó része a turizmusföldrajz témakörével foglalkozik. A nagy, átfogó témák mellett elsősorban a megyére, azon belül a Szatmár-Beregi-síkság falusi turizmusára összpontosítja figyelmét. A Szatmár-Beregi-síkságot mint gazdaságföldrajzi mikrorégiót, turisztikai mintaterületévé szeretné fejleszteni. Több évtizedes kutatási eredményeit 2007-ben habilitációs disszertációjában foglalta össze, s ezt követően, 2010-ben egyetemi tanári kinevezést kapott.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Falusi Turizmus Szervezet elnökeként aktívan közreműködik a megye, az egyes mikrotérségek és települések (pl. a Felső-Tisza-vidék, a Záhony-Kisvárdai és Mátészalkai kistérség) idegenforgalmi fejlesztési tervének kimunkálásában, a pályázatok elkészítésében, a rendezvények lebonyolításában. Nevéhez fűződik a milotai dió-, a szatmárcsekei lekvárfőző-, a nagydobosi tök-, a székhelyi kukorica-, a túristvándi halászlé- és a nyíregyházi tírpkészítésvál, továbbá a lovasbemutatók és a böllér-versenyek kezdeményezé-

se, ezek megvalósításának előkészítése. A nagy tömegeket mozgató idegenforgalmi rendezvényekhez kell sorolnunk a panyolai vásárokat és a Felső-Tisza-vidék gasztronómiájának budapesti bemutatkozásait is, szintén HANUSZ ÁRPÁD aktív szerepvállalásával. A fesztivál-szervező falvak közül Milota 2005-ben HANUSZ ÁRPÁDOT díszpolgárrá választotta.

A hazai idegenforgalom történetéről, jelenlegi helyzetéről és fejlesztéséről a hazai szakmai fórumokon kívül a külföldi konferenciákon is sok előadást tartott (Berlin 1997, Nyitra 1998, Pozsony 1999, Csíkszereda 1999, Rozsnyó 1999, Munkács 2002, Gyergyószentmiklós, Nagyszőlős, Nagyvárad, Kassa, Kolozsvár, Révkomárom, Visk 2004–2005). Az elmúlt évtizedben a turisztikai desztináció elméleti kérdéseiről és gyakorlati feladatairól regionális konferenciákat rendezett és az előadások anyagát megjelentette.

HANUSZ ÁRPÁD négy évtizedes oktatói, tudományos és közéleti munkásságának eredményeit,

gyakorlati jelentőségét mind a geográfus, mind pedig az idegenforgalmi szakma pozitívan értékeli (ezt bizonyítják a hivatalos elismerések, például 1985-ben A szocialista földrajzért, 2002-ben a Pro Turismo, 2004-ben a Nyíregyházi Önkormányzat Bencs Kálmán-díja, 2005-ben Ukrajna Turizmusáért és a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje, továbbá több más kitüntetése is). A Magyar Földrajzi Társaság 2009. évi közgyűlésén – a Nyírségi Osztály javaslatára – HANUSZ ÁRPÁDOT ismételten választmányi taggá választották.

HANUSZ ÁRPÁD eddigi életműve igen jelentős hozzájárulás az általános iskolai földrajztanár- és turisztikai szakemberképzéshez, a hazai turizmusföldrajz fejlődéséhez. Hatvanötödik születésnapja alkalmából – kollégái és pályatársai nevében is – szívből gratulálok, és további alkotó tevékenységéhez jó egészséget kívánok!

FRISNYÁK SÁNDOR

VERESS MÁRTON 65 éves

VERESS MÁRTON 1946-ban született Szombathelyen. Egyetemi tanulmányait 1964–1969 között a József Attila Tudományegyetem biológia-földrajz szakán végezte. Diplomát 1969-ben, egyetemi doktori címet 1974-ben, PhD fokozatot 1997-ben, akadémiai doktori címet 2004-ben szerzett, 2001-ben habilitált. 1984-től napjainkig a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (később jogutódai) Természetföldrajz Tanszékének oktatója, 1989-ben főiskolai docenssé, 1997-ben főiskolai tanárrá, 2006-ban egyetemi tanárrá nevezték ki. 1990-től megbízott, 1991–2004 között, majd 2006-tól kinevezett tanszékvezető. 1994-től a Természetudományi Intézet igazgatója, 2006-tól a Földrajz- és Környezettudományi Intézet igazgatója. 2001–2002 között általános- és tudományos főigazgató-helyettes. 2002-től a Természetudományi Kar dékánja.

Morfológiai, karsztmorfológiai kutatásait 1976 óta az alábbi területeken végzi: Északi-Bakony, Káli-medence, Tihanyi-félsziget, Kőszegi-hegység, Vas-hegy, Balfi-tönk, Bükkfürdő, Mecsek-hegység, Bükk-hegység, Aggteleki-hegység, Pádis, Alpok (Totes-Gebirge, Dachstein, Júliai-Alpok, Assiagói-fennsík), Dinári-hegység (Durmitor-hegység, Maglič-hegység, Plitvicei-tavak környéke), Korzika, Skandináv-félsziget (Jotunheimen-hegyvidék), Toros-hegység, Dél-Kína, Izland, Chile (Diego de Almagro-

szigete, Atacama-sivatag), Himalája és Madagaszkár.

Magyarul és idegen nyelven megjelent tanulmányainak száma 150, könyv és könyvfejezeteinek száma 10, 33 kötetet szerkesztett, 56 népszerűsítő cikket írt, független hivatkozásainak száma 294. Az 1989 és 2009 között megrendezett OTDK-kon 17 hallgatója volt díjazott.

Számos tanulmányút szervezője, melyek közül a legjelentősebbek: Kína (1990), Izland (1997), Chile (2002), Himalája (2003), Madagaszkár (2004). A karsztok kutatása mellett a különböző magashegységi és csúcstúrák alkalmával lehetőség nyílt a jég munkájának megismerésére (Mont Blanc, Monte Rose, Grossglockner, Kesselwand, Venediger, Triglav, Bobotov-Kuk, Similaun, Jungfrau, Tubkal, Erciyas Dagi megmászása, számos gleccsertúra, valamint a norvégiai Jotunheimen hegyvidéken lebonyolított önálló útvonalon teljesített túrák).

Munkáját 1989-ben a Művelődési Minisztérium által adományozott „Kiváló Munkáért”, 1991-ben és 1993-ban az OTDK által adományozott „Témavezető Mester” kitüntetéssel ismerték el. 1999-ben az MKBT által adományozott „Kadič” érmet, 1999-ben a BDTF által adományozott „Tudományért” érmet, 2002-ben a „Tudással Magyarorszáért” emléklapketet, 2004-ben a Magyar Földrajzi Társaság által ado-

mányozott „Pro Geographia” kitüntetést vehetett át. 2009-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje kitüntetést kapott.

VERESS MÁRTON jelenleg is két expedíció megszervezésén dolgozik. Kívánjuk, hogy ezek

sikere tovább öregbítse önmaga és a magyar geográfia hírnevét.

PUSKÁS JÁNOS – TÓTH GÁBOR
– ZENTAI ZOLTÁN

LEHMANN ANTAL (1936–2010)

Tóni bácsi – ahogy tanítványai, kollégái és barátai szólították – 2010. július 16-án nagy önfegyelmével viselt hosszú szenvedés után elment közülünk. A Földön töltött 74 év alatt a biológia és a földrajz terén – leginkább a két tudomány határterületén mozogva – mind a kutatásban, mind az oktatásban maradandót alkotott. És nem is akármilyet!

LEHMANN ANTAL Tanár Úr Mecsekszabolcson született 1936. augusztus 18-án. Pécsen a jezsuitáknál tanult, ahol diákként minden nyáron az erdőgazdaságnál dolgozott. Korán megszerette a természetet és a biológiát. Katolikus nevelése miatt első nekifutásra – bár pontszáma és tudása alapján ez megkérdőjelezhetetlen volt – nem vették fel az ELTE-re. Egy évig dolgozott kétkezi munkásként előbb a Széchenyi aknán – ötszáz méter mélyen – szőrmotorosként (lovakkal húzatott csillék), majd ládahordó lett a komlói szénosztályozóban. Az újabb felvételi során már a Pécsi Tanárképző Főiskolára (PTF), biológia–földrajz szakra jelentkezett és nyert felvételt.

A főiskola elvégzése után a zselici Alma-melléken (1959–1961) és Mecsekszabolcson (1961–1964) általános iskolában tanított. 1964-től a PTF tanársegéde, időközben egyetemi diplomát is szerez földrajzból a JATE-n (1967), majd 1968-tól az MTA DTI tudományos munkatársa lett. 1977 és 1991 között újra a felsőoktatásban tanít, a Janus Pannonius Tudományegyetem főiskolai docense.

1991-től lett a Baranya megyei Természetvédelmi Igazgatóság vezetője, ahol nem kisebb feladatot kapott, mint az ország hatodik nemzeti parkjának a megtervezését és megszervezését. Kemény, kitartó munkával elvégezte a feladatot és a Duna–Dráva Nemzeti Park első igazgatója lett. Nem volt egyszerű folyamat, hiszen ezernégyszáz birtokot kellett csatolni a területhez.

Emellett másodállásban tovább folytatta az egyetemen a hallgatók oktatását és minden órát pontosan megtartott. Előadásaiiban megszerette a természeti földrajzot, annak minden területén otthonosan mozgott, hatalmas – HUMBOLDT-i

értelemben vett – klasszikus professzori tudással rendelkezett, amelyet szintetizálva adott tovább hallgatóinak. Ehhez hozzájárult csodálatos rajzkészsége. Táblai rajzait CHOLNOKY JENŐ is irigykedve nézhette volna. A tudományos utánpótlás nevelésében is jeleskedett, a Növénytani Tanszék Kitaibel Pál Tudományos Diákkör első vezetőtanára volt. 2001-ben vonult vissza az egyetemi oktatásból.

LEHMAN ANTAL aktív közösségi életet élt, 1961-ben lett a Magyar Földrajzi Társaság tagja, 1983 és 1990 között két cikluson át volt választmányi tag, munkáját a Társaság 1983-ban a „Szocialista földrajzért” díjjal ismerte el. Oktató–nevelő munkásságáért, a földrajz és a biológia terén elért kiemelkedő tevékenységéért több kitüntetést is kiérdemelt: Pro Natura-díj (Környezetvédelmi Minisztérium – 1996); Kaán Károly-emlékérem (Országos Erdészeti Egyesület – 1999); Prinz-díj (Pécsi Tudományegyetem – 2001); Területfejlesztési díj (Baranya megye – 2009).

Ami a tudományos pályafutását illeti, a szege-di JATE-n 1970-ben védi meg doktori disszertációját „Summa cum laude” minősítéssel, majd keserű tapasztalatai ellenére – a világhírű botanikus, BORHIDY ATTILA és TÓTH JÓZSEF

professzorok hosszas rábeszélésére – a Pécsi Tudományegyetemen 1998-ban PhD fokozatot is szerez. Közel 150 tanulmány szerzője. Tudományos munkájából kiemelkedik a Zselic természeti földrajza (1971), a Nagyharsányi Szársomlyó-hegy és növényzete (1975), a Phytogeographical method for the investigation of agglomeration (1987, New-Delhi), a Földrajzi fogalmak kisszótára (1992, VUICS TIBOR-ral társszerzőségben), a Vízszabályozások hatása a Dunamenti-síkság déli részének talajaira (2000). A Dél-Dunántúl és a Szársomlyó biogeográfiai vizsgálata során mintegy 740 növényfajt írt le, valamint kimutatta az alapközetek kifejlődésének összefüggéseit a növénytakaróval.

1996. december 30-tól nyugdíjas, de hivatását nem adta fel. Volt tanítványaival, végzős hall-

gatókkal, lelkes természetvédőkkel még akkor is tartotta kapcsolatát, amikor betegsége már szobához, székhez kötötte. Büszkén vállalta hitét, meggyőződését, amelyek a hagyományos konzervatív értékrendet tükrözték. Sajátos személyes adottságaként kell kiemelni, hogy képes volt másokat motiválni és lelkesíteni. Lelki fájdalommal élte meg, hogy voksoló honfitársainak többsége 2004. december 4-én, a kettős állampolgárság megadásáról szóló népszavazáskor megtagadta az egységes magyar nemzetet.

Kedves Tóni bácsi! Nyugodjál békében!

FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS
– SCHWEITZER FERENC

ANTAL ZOLTÁN (1931–2011)

Antal Zoltán 1931-ben, munkásszülők gyermekeként született Csernelyben. Életre szóló élményt jelentett a gyermek Antal Zoltán számára az ózdi kohászati üzemben végzett tevékenység megfigyelése. Iskoláit Ózdon kezdte: 1937-től 1941-ig ott tanult, majd tanulmányait 1944-ig a rozsnyói Premontrei Gimnáziumban folytatta. A határváltozás miatt Ózdra került vissza és ott fejezte be a középiskolát. 1949-től Budapesten, az MKKE-n kezdte meg felsőfokú tanulmányait. 1953-ban közgazda diplomát szerzett.

Pályáját 1953-ban tanársegédként az MKKE-n kezdte, a Markos-féle Gazdaságföldrajz Tanszéken. 1955 és 1958 között az MTA aspiránsa volt, majd 1958-ban adjunktussá nevezték ki. 1959-

ben került az ELTE Általános Gazdaságföldrajzi Tanszékre, amelyet akkor Mendöl Tibor irányított. Ugyanebben az évben nyújtotta be az Akadémiára kandidátusi disszertációját. A sikeres védést követően egyetemi docenssé nevezték ki.

Fiatalon – Mendöl korai nyugdíjba vonulását követően –, 1965-ben lett a tanszék első embere. Tanszékvezetőként kivételesen hosszú ideig, egészen 1993-ig működött. Különös hangsúlyt fektetett a gazdaság fejlődésének vizsgálatára, a technológiai részletek feltárására, illetve ezek területi hatásaira.

Számos szakmai megbízása közül megemlítjük Tudományegyetemi Földrajzi Szakbizottsági-, az MTA Földrajzi Tudományos Bizottsági tagságát, illetve hogy az 1970-es évek közepén a Területfejlesztési és Településgazdálkodási szakemberképzéssel foglalkozó bizottság egyik tagja volt.

Óráin részletesen és élvezetesen adott elő például a hazai iparfejlesztés időszeri kérdéseiről, a legjelentősebb beruházásokról. Előadásai nem csupán olvasottságon alapultak, hanem többnyire üzemlátogatásain szerzett élményeire, tapasztalataira épültek.

Megemlíthető, hogy nem csupán saját ismereteinek az elmélyítését tartotta szem előtt, hanem a hallgatókét is. Az 1960-as évektől a tanszéken szokásossá váltak a több hetes külföldi teregyakorlatok (pl. NDK, Jugoszlávia, Szovjetunió és Japán). Vallotta, hogy a földrajzosnak informálnak kell lennie és utazás közben nyitott szem-

mel kell járnia, hogy az egyetemen megszerzett elméleti tudást gyakorlati ismeretekkel bővítse a leendő tanár. Határozottan törekedett arra, hogy ne „szobaföldrajzosok” kerüljenek ki az egyetemről.

Pályafutásának mintegy fél évszázada alatt több ezer hallgatót oktatott.

A felhalmozódó szakmai tapasztalatok gyűmölcsei tanulmányokban, egyetemi tananyagokban és könyvekben öltöttek testet. Meghatározó művei a „Magyarország iparföldrajza”, az „Atomenergetika”, „A területfejlesztés elméleti és gyakorlati kérdései Magyarországon”, valamint a Szovjetunió kötet II. része voltak. Szakmai igényességére példaként hozható fel a Magyarország Nemzeti Atlasza általa készített gép- és vegyipari lapjai.

1993-ban védte meg akadémiai doktori értekezését, amely a nemzetközi munkamegosztás és a termelőerők fejlődésének a kérdéseivel, valamint ezek területi fejlődésre gyakorolt hatásaival foglalkozott.

A továbbiakban érdeklődése a mezőgazdaság irányába fordult és aktív pályafutásának mintegy záróakkordjaként, egy nemzetközi együttműkö-

dés keretében végzett kutatás eredményeként született „A magyar mezőgazdaság átalakulása” című tanulmány.

1997-ben egyetemi docensként vonult nyugállományba. Nem szakadt el véglegesen a tanárséktől, doktori kurzust tartott, részt vett a tanár szakos kollégák továbbképzésében. Aktivitását jelzi, hogy még 2009-ben is szervezett külföldi tanulmányutat egy szűkebb szakmai kör számára. Nem feledkezhetünk meg témavezetői tevékenységéről sem: közel 30 egyetemi doktorátus, PhD fokozat elkészítését segítette.

15 éven keresztül az MFT Gazdaságföldrajzi Szakosztályának elnöke volt. A szakosztály rendezvényein az ipari témák mellett gyakran hangzottak el terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos előadások is.

Életében meghatározó volt 1987-ben kötött (második) házassága, amelyből két gyermeke született. A változás hatására a magánéletében addig zárkózott Tanár úr jobban megnyílt ismerősei, kollégái előtt.

2011. január 13-án súlyos betegség következtében hunyt el. Nyugodjék békében!

VIDÉKI IMRE

Személyi kitüntetések

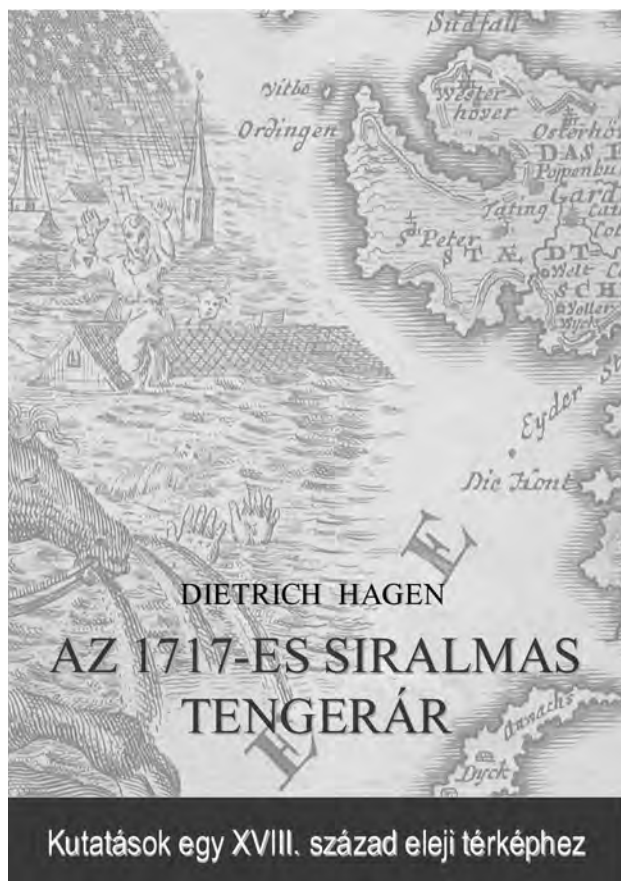
Magyarország köztársasági elnöke – a miniszterelnök előterjesztésére – nemzeti ünnepünk, március 15-e, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kezdetének, a modern parlamentáris Magyarország megszületésének napja alkalmából a *Magyar Köztársasági Érdemrend középkereszt polgári tagozata* kitüntetést adományozta KLINGHAMMER ISTVÁNNak, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar egyetemi tanárának, a magyar kartográfia terén végzett több évtizedes tudományos, kutatói munkássága, térképész-utánpótlás nevelői, egyetemvezetői, szakmai közéleti tevékenysége elismeréseként.

ORBÁN VIKTOR miniszterelnök javaslatára SCHMITT PÁL köztársasági elnök március 15-ei nemzeti ünnepünk alkalmából a *Magyar Köztársasági Érdemrend lovakkeresztje polgári tagozata* kitüntetést adományozta KERTÉSZ ÁDÁMnak, az MTA doktorának, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézete tudományos osztályvezetőjének, egyetemi tanár-

nak, a természetföldrajz területén végzett nemzetközileg is számon tartott tudományos, oktatói és tudományszervezői tevékenysége elismeréseként.

A Magyar Kultúra Napja alkalmából RÉTHELYI MIKLÓS, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium minisztere és HOFFMANN RÓZSA, az oktatásért felelős államtitkár a magyar felsőoktatás területén végzett iskolateremtő és nemzetközi elismertségű munkájáért 2011. január 21-én Szent-Györgyi Albert-díjat adományozott FRISNYÁK SÁNDORnak a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kara nyugalmazott egyetemi tanárának.

Az ünnepség keretében TÓZSA ISTVÁNNak, a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Gazdaságföldrajz Tanszék tanszékvezető egyetemi docensének a felsőoktatás területén végzett magas színvonalú munkájáért, valamint a pedagógiai gyakorlatot segítő kiemelkedő tudományos tevékenységéért Apáczai Csere János-díjat adományoztak.

DIETRICH HAGEN:
Az 1717-es siralmas tengerár
Kiadja: Novák Tibor József, Nádudvar, 92 p.

1717 karácsonyán minden idők egyik legpusztítóbb vihardagálya érte el a németalföldi partokat. A katasztrófa híre még alig érhetett a dél-német tartományokba, amikor 1718 tavaszán Johann Baptist Homann nürnbergi nyomdájában önálló térképlapot nyomtattak róla. A különös térkép tudósításszerűen, szöveges és képi ábrázolásokkal kiegészítve jeleníti meg az eseményt. Dietrich Hagen, a könyv szerzője e térképet veszi alaposan górcső alá. Nem csupán a térképi tartalmat, hanem az allegorikus istenalakokat, a magyarázó szövegrészleteket, ábrákat, idézeteket is elemzi, amely elengedhetetlen ennek a gazdagon díszített, barokk térképlapnak a helyes értelmezéséhez. Vajon van-e a térképnek rejtett üzenete? Miféle valóság tartalmakat kíván közvetíteni, és milyen eszközöket használ fel ennek érdekében a térkép szerzője? A könyv 34, többségében színes, a térképlap teljes grafikai anyagát megjelenítő ábrával segít utánajárni a kérdésnek.

További információk: novak.tibor@science.unideb.hu
Megrendelhető: Novák Tibor József, 4181 Nádudvar, Miklós u. 1/a
Ára: 1600 Ft + postaköltség

IRODALOM

DIETRICH HAGEN:

Az 1717-es siralmas tengerár. Kutatások egy XVIII. század eleji térképhez

Novák Tibor József (kiadó és fordító), Nádudvar, 92 p.

1717. december 25-én egy vihardagály – a gá-takat átszakítva vagy azok felett átfolyva – közel 5 méter magas víztömeggel borította el Hollandia és Germánia északi partjait. A tengerár az anyagi veszteségek mellett 11 ezer halálos áldozatot is követelt. A megrázó katasztrófáról JOHANN BAPTIST HOMANN, nürnbergi kartográfus a következő év tavaszán térképet jelentetett meg. A főtérkép (1 : 480 000) a germán partokat, a baloldali felső sarokban lévő melléktérkép (1 : 600 000) Észak-Hollandia területét ábrázolja. A térkép sötétzöld színnel szemlélteti a vízzel elöntött területeket, ábrázolja az átszakított gátakat, a tengerről a partra sodort hajók útvonalát és szárazföldi megrekedésük helyeit. A térkép címe a felső keretvonal felett van. A melléktérkép alatti szöveg a „kegyes olvasót” tájékoztatja a terület lakóinak víz elleni küzdelméről, majd OVIDIUS vers következik a tenger tájakat módosító erejéről. A jobb felső sarokban az áradás pusztításait leíró beszámoló olvasható. Ennek utolsó mondata a térkép jövőbeli kiadására tesz ígéretet. „Vajon, s meddig marad még a föld víz alatt és mikor szabadíttatik meg attól, várakozással tekintünk reá; hogy majdan az is szintügy bemutatathassék.” A térkép e mondata feltehetően a korabeli térképolvasó érdeklődését is felkeltette, de sajnos a katasztrófa elmúlásával kialakuló tájat is bemutató térkép sohasem jelent meg.

A kor térképészeti gyakorlatában a térképeket allegorikus rajzokkal díszítették. HOMANN e térképe különösen gazdagon díszített. A térkép címe alatti rajzon az esőt, villámokat fakasztó AEOLUS, a tengert felkorbácsoló NEPTUN és a rémséges éjszakát bevilágító LUNA istenek szemléltetik a természet erejét. A természet pusztítását gátszakadás és mögötte a vízzel elöntött falu rajza, valamint úszó rőzseköteggel kapaszkodó asszony ábrázolása mutatja. A további ábrák az árvíz elleni védekezés műszaki létesítményeit, a gátakon lévő zsilipkapukat és a szél hajtotta vízemelőt szemléltetik.

A térképet bemutató könyv ismerteti a készítő életrajzát, kiadói műhelye működését, a kor térképészeti gyakorlatát, a térkép ábrázolási módját és alaposan elemzi a térképi grafikákat. A vízzel elöntött táj térképe melletti illusztrációkat 33 színes ábra szemlélteti a könyvben.

Az alkotást első pillantásra érdekessé teszi „kartográfiai gyorsjelentés” jellege, azaz az áradás után pár hónappal való megjelenése és a természeti jelenség korai tematikus térképi bemutatása. A könyv szerzője szerint azonban a térképet nem a korai tematikus ábrázolás, a közönség tájékoztatásának gyorsasága, hanem az adott korban általános latinnal szemben szokatlan németnyelvűsége, latin OVIDIUS idézetei, a térképet díszítő mitológiai ábrázolások rejtett jelentései és a vízsabályozást segítő műszaki létesítményeket szemléltető rajzok teszik egyedivé. A német és latin használata azt mutatja, HOMANN a művelt német közönségnek szánta térképét.

Az áradás után megmaradt kötemplomokban a hívők emléktáblát helyeztek el, jelezve a vízborítás magasságát. A táblákon lévő szövegek a katasztrófát Isten büntetésének tartják. A könyv szerzője a térképet kísérő rajzok, a versrésztlet kiválasztását és térképi elhelyezését tudatos, célratörő ismeretközvetítésnek tekinti. Szerinte HOMANN az antik verssel, a mitológiai képekkel a barokk gondolkodás jegyében azt kívánta kifejezni, az Istenek tette nem az ember ellen irányul, és az embernek törekednie kell arra, hogy létesítményeivel korlátozza a természet tombolását. A térkép alapos kortörténeti, műszaki, művészeti szempontú feldolgozása módszertani mintának is felfogható egy-egy hazai vagy külföldi régi térképünk feldolgozásánál.

A kiadvány többször hivatkozik a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában lévő HOMANN atlaszban is meglévő tengerárterképre. Ez a kapcsolat vezette talán a Debreceni Egyetem geográfus oktatóját arra, hogy ezt a színes, izgalmas kis könyvet magyarra fordítsa, és magánkiadásban megjelentesse.

HOMANN 1702-ben alapított térképészeti cége az örökösök vezetésével 1848-ig fennállott. (Sajnos a könyv nem adja meg adata forrását, pedig több korábbi munkában az 1813-as évszám szerepel.) A közel másfél évszázad alatt a kiadó több, jelentős, hazánkat is bemutató világot-laszt jelentetett meg. FODOR magyar térképtörténetében (1952) megemlíti, hogy a török hódoltság utáni első térképünk, JOHANN CHRISTOF MÜLLER 1709 évi munkájának „legelső felhasználója HOMANN volt, ... aki egyúttal legszorgalmasabb kiadója a magyarországi térképlapoknak.” LIESGANIG Kistelek–Csurog közötti fokmérését ismertette pedig leírja, ennek eredményeit már felhasználta a HOMANN-cég a Temesi Bánságról 1790-ben megjelent térképén. Ezen előzmények után meglepő, hogy a későbbi hazai térképtörténetek nem, vagy alig tesznek róla említést. STEGENA (1980) leírja, hogy a 18. században a „HOMANN-cég határozta meg a német kartográ-

fiát, erős hatással az egész európai kartográfiára”, de a hazánkat ábrázoló térképeiről nem szól. KLINGHAMMER (1995) egy mondatot szentel HOMANN-nak: „1702. kartográfiai műhelyt nyit Nürnbergben.” SZÁNTAI (1996) a hazai nyomtatott térképek bibliográfiájában 23, a HOMANN-cég által készített térképet ismerteti az 1707–1805 közötti időkből. A más-más vallású egyházi központokat színezéssel kiemelő változatokról SZÁNTAI nem tesz említést. Eszerint a HOMANN-cég térképeinek hazai térképtörténetbe való beillesztése még várat magára. Remélhetjük, hogy HAGEN, NOVÁK TIBORNak köszönhetően megjelent könyve a hazai térképészek figyelmét is felhívja HOMANN Magyarországot is érintő munkásságára.

Az érdekes térképismertető megrendelhető a fordító-kiadótól: novakti@delfin.unideb.hu

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

RUDOLF KUČERA:

Közép-Európa története – egy cseh politológus szemével

Korma Könyvek, Budapest, 165 p.

RUDOLF KUČERA cseh politológus és történész könyve már az első pillanatban felkeltette az érdeklődésemet. Témájával (többség–kisebbség viszonya, demokratikusság, nemzetállam építés, és nem utolsósorban maga a történelem) ugyanúgy, mint a vizsgálat keretével (Közép-Európáról ír) megfogott. Szintén érdekes, hogy politológusként vizsgálja e térség történelmét, tehát nem egy klasszikus történelmi elemzést vesz kezébe az olvasó.

De vissza az elejéhez, hogyan is kerül egy ilyen könyv a magyar könyvesboltok kínálatába? Csak úgy, hogy mi magyarok is erőteljesen érintettek vagyunk e kiadványban; a magyar történelem, a magyar politikai, állami fejlődés sok sajátosságát tárja elénk a szerző, és ami a legfontosabb: egy külföldi szemüvegén keresztül. Ebből a szempontból e könyv beleilleszkedik a trendbe: egyre több cseh és szlovák szerző (pl. RUDOLF CHMEL, MIROSLAV KUSÝ, ŠTEFAN ŠUTAJ vagy LADISLAV SZALAY [GABRIEL VIKTOR álnéven]) könyvét olvashatja a magyar közönség is e térség (kiemelten pedig Szlovákia és Magyarország, szlovákok és magyarok) megterhelt viszonyáról. Mi a közös ezekben a könyvekben? Hogy a nemzetiségi/kisebbségi kérdést, vagy akár a szlovákiai „magyarkérdést” viszonylag elfogulatlanul, objektíven ítélik meg, így

kiváló ellenpéldaként szolgálnak a kérdést nacionalista szemszögből megközelítőkhöz képest. A másik közös vonása ezeknek a könyveknek, hogy szerzőik többnyire a Charta '77 mozgalomhoz csatlakozva, szamizdatként jelentették meg első munkáikat e témakörben. Sajnos az is ide kíváncsodik, hogy az említett szerzők munkáinak eredeti kiadásai nem gyakoroltak jelentősebb hatást északi szomszédunk közgondolkodására – ugyanakkor az elfogultabb, nacionalistább olvasatok pedig a magyar olvasóközönséghez nem jutottak, nem jutnak el.

RUDOLF KUČERA könyve a rendszerváltás időszakában, még Csehszlovákiában született. Központi gondolatát tömören így fogalmazhatnánk meg: Közép-Európa elmúlt 150 évének problémáit elsősorban a nemzetállamok, a nacionalizmus okolhatók. A szerző ezzel szembeállítja a valódi demokráciát (amelynek fokmérője szerinte a kisebbségekkel való bánásmód), és polgári államok kialakítását szorgalmazza. A polgári államok kialakításán túl pedig egységes Európában vagy föderalista államalakulatokban („nemzetek feletti államban”) gondolkodik távlatilag.

A könyv időbeli kerete azonban nem az említett 150 év, ennél jóval kevesebb. Bár az első fejezetben gyakorlatilag a napóleoni időktől, tehát a

nemzetállami eszme felbukkanásától vezeti történetét, igazán fajsúlyos szerepet az 1848-as forradalmak utáni időszak (főleg a dualizmus időszaka) és a két világháború utáni periódus kap; a második világháború utáni események már csak utalásszerűen jelennek meg. A térbeli keret pedig Közép-Európa, amelyet a szerző – a nálunk megszokotthoz hasonlóan, és az általános német felfogással ellentétben – gyakorlatilag az első világháború előtti Német és Habsburg Birodalommal azonosít, azaz a mai Németországra, Ausztriára és a Visegrádi országokra gondol (és esetenként kitekint Romániára is).

E központi gondolat (nemzetállam versus polgári állam) köré építi fel KUČERA egész könyvét. Az alapgondolatból kifolyólag igyekezik megcáfolni jó pár cseh(szlovák) nemzeti mítoszt is: elsősorban a két világháború közti Csehszlovák Köztársaság demokratikus voltáról kialakult hiedelmet („a demokrácia szigete Közép-Európában”), illetve értékes megállapításokat tesz a cseh identitással kapcsolatban: „Saját cseh nemzeti öntudatunk a 19. század óta szinte egy lépést sem haladt előre. Nem szabadultunk meg egyetlen nemzeti főbiánktól, szomszédaink iránti ellenszenvünktől.” (121. o). Mintha csak a magyarokról írták volna – de tovább is tekinthetünk: egész térségünkre jellemző ez a megállapítás.

A nemzetállamok általános problémáin, majd a masaryki államalapításon túl számba veszi a szomszédjaikkal (sorrendben: lengyelekkel, magyarokkal, németekkel) kialakult viszonyt, feszültségeket, a kisebbségi kérdést. Természetesen megkerülhetetlen a szlovákokhoz való viszony is, bár a mű elkészültének időpontjában ez még belpolitikai kérdés volt. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) meglehetősen kritikusan gondolkodik a szlovákokról is, azonban gondolatait a közelmúlt szlovák politikája igazolta: „Az a szlovák politikai felfogás, amely nem a történelmileg kialakult sajátos helyzetből indul ki [...], hanem a nemzeti főbiákon alapul, semmi máshoz nem vezethet, mint csűrés-csavaráshoz, amely egy darabig sikeres lehet, de végül nem vezet sehova.” (62. o.)

De lássuk, miről ír e témában a szerző a magyarokkal kapcsolatban! Két fejezetben is részletesen foglalkozik velünk: *A magyar (hungarus) demokrácia alapjai*, valamint a *Szomszédaink – elsősorban a magyarok* című fejezetekben. Ezekben a részekben RUDOLF KUČERA meglehetősen jó véleménnyel van a magyarokról, illetve 1867-ig, a magyar nemzetállam kiépítésének kezdetéig bezárólag a magyar történelem-

ről, a magyar politikai fejlődésről. Helyenként már-már túlzásokba is esik: „A magyar ember természetétől idegen volt a nemzeti sovinizmus, ezt később oltották belé...” Trianont (a megvalósult formájában) értelmetlennek tartja, és részletesen ír a határon túli magyar közösségekről. A szlovákiai magyarok helyzetét reálistan látja, a rendszerváltás időszakában két fontos dologról ír, amit a magyaroknak meg kell kapniuk: a kulturális fejlődés jogát és saját politikai képviselőket. A szerző magyarokkal szembeni pozitív képe valószínűleg két dologra vezethető vissza: a Magyar Királyság nemzetek feletti voltára, ami igen közel áll RUDOLF KUČERA elképzeléseihez, másrészt a magyarok állandó küzdelmére államuk fennmaradásáért („Ne felejtjük el: Közép-Európában csak két nemzet számára volt szó létről-nemlétről: a lengyelek és a magyarok számára.” 132. o.)

RUDOLF KUČERA munkáját a pozitívumok mellett helyenként kritikával is kell illetni. A tárgyi tévedésekre POPÉLY GYULA is rámutat utószavában, azonban ennél sokkal fontosabb a szerző eszmerendszerének értékelése. Gondolatai, elképzelései a polgári államról, a nemzetek feletti államról helyénvalók, csak éppen az első világháború időszakába, a nemzetállamok „dübörgésének” korába visszavetítve anakronisztikusak. A Habsburg Monarchia – melyről a szerző inkább kedvezően vélekedik – lehetséges, hogy pozitív szerepet töltött be a nemzetiségek életében, de a 19. század második felétől képtelen volt megoldani belső problémáit, így egyáltalán nem tekinthető egy ideális államalakulatnak, vagy követendő példának. RUDOLF KUČERA elképzelései a rendszerváltáskor még sokkal aktuálisabbak voltak. Sajnos azonban látni kell, hogy ami akkor egy reális elképzelésnek tűnt, az ma egyre távolabb kerül tőlünk. A nemzetállamok egyáltalán nem épülnek le, még az Európai Unió tagjaiként sem. Maga az Európai Unió sem viselkedik úgy, mint egy igazi nemzetek feletti állam; egyre inkább csak nemzetállamok laza szövetségeként lehet értelmezni. A másik kritikus pont a keret, azaz Közép-Európa. 1992-ben, a mű csehszlovákiai megjelenésének időpontjában még ez is egy valós lehetőség volt, elég ha csak a Visegrádi együttműködés megalakulására gondolunk. Napjainkra egyértelmű lett, hogy a fő kapcsolatok nem ezek között a „periférikus” országok között alakultak ki – melyek viszonyát számtalan konfliktus is terheli –, hanem a centrumok, az Unió magterületei irányába mutatnak.

Fontos megemlíteni a könyv legnagyobb problémáját, amely POPÉLY GYULA utószava. Egyrészt a mű megértéséhez semmi szükség nincs rá, de ami a nagyobb baj, hogy maga POPÉLY nem értette meg KUČERA gondolatait. Kiragad momentumokat, melyeket a saját, nemzetállami gondolkodásában próbál elhelyezni, ezáltal például Trianon igazságtalanságát bizonyítani, illetve folyamatosan a „győztesek igazságát” hangoztatni. Az pedig abszolút nem ide

illő, hogy KUČERA nemzetállam elleni érveire így reagál: „...[KUČERA] megfeledezett a nemzeti tudat, erő és akarat szép élményéről, az egyénnek a nemzeti közösségben való feloldódásának élvezetéről, az önfeláldozásig fokozható nemzet- és hazaszeretet eufóriájáról.” (147. o.) Azt hiszem, ilyen mondatoknak semmi keresnivalója RUDOLF KUČERA, egy igazi „antinacionalista”, közép-európai politológus könyvében.

TÁTRAI PATRIK

WILHELM ZOLTÁN – KISGYÖRGY PÉTER – DÉRI IVÁN:

Nepál

Publikon Kiadó, Pécs, 144 p.

A szerzők már külső megjelenésében is figyelemfelkeltő kötetet készítettek. A fényes, porvédő borítóval ellátott, ragasztott, puhatáblás kivitelű könyv esztétikai szempontból is rendkívüli, 220 x 220 x 9 mm-es mérettel rendelkezik, ami 144 oldalnyi, színes ábrákkal (térképekkel) és fényképekkel illusztrált földrajzi szakismertet rejt. A Pécsi Tudományegyetem Ázsia Központja önálló könyvsorozatának, a Keleti Kis-könyvtárnak 5. köteteként megjelent kiadvány elkészítését a PTE TTK Földrajzi Intézete támogatta. A kötetet PAP NORBERT lektorálta.

A Nepált bemutató könyv unikális, a geográfus szakmán belül minden bizonnyal hiánypótló alkotás. Ahogy az előszóban WILHELM ZOLTÁN is megemlíti: „*öt alatt van azoknak a magyarul is megjelent könyveknek a száma, melyek e himalájai országgal foglalkoznak*”. A piacon lévő kiadványok közül feltétlenül megemlítendő VEÉR ANDRÁS „*Nepál*” könyve 2003-ból; a 2006-ban BUZÁS BALÁZS és NÁDAI LÁSZLÓ által jegyzett „*Nepál – a világ teteje*” című alkotás; vagy legfrissebbként a szintén 2010-ben SIPOS ERZSÉBET által írt „*Nepál – Kanya'da'n Szűz útra bocsátása*” című, utazási élmények ihlette kiadvány. Ezek alapvetően friss és jó munkák, de mint útikönyvek nem nyújtanak átfogó földrajzi képet az országról. WILHELM ZOLTÁN és szerzőtársai viszont egy ízig-vérig földrajzos, de nem csak földrajzosoknak szóló munkát készítettek.

Közismert, hogy a geográfia az egyik legszélesebb látókörű tudomány, így nem megy csodaszámra, hogy a három szerző – akik egyébként több ízben megfordultak már Nepálban – a szigorú földrajzi leírások mellett, történelmi, politikai, gazdasági, kulturális kérdések bemutatására is vállalkoztak. Ha specialistává nem is váltak, minden bizonnyal sokunknál többet tud-

nak Nepálról, így objektív és tartalmas leírást kapunk tőlük. A könyv lektora is tapasztalt utazó, szintén járt Nepálban, így hatékonyan végezhetette munkáját, segíthetett a szerzőknek hasznos tanácsaival.

A szerzők a tartalmi szempontból regionális földrajzi szemléletet mindvégig őrzik, amit olvasmányos megfogalmazásban, de 57 szerző 56 munkájából tudományosan alátámasztva, jelentős számú hazai és nemzetközi forrásból táplálva tesznek közzé magyar nyelven. A kötet alapos képet ad az országról három nagy fejezetben, úgy mint *Nepál természeti adottságai*, *Nepál története* és *Nepál társadalomföldrajza*. Mindezt 33 színes, saját (WILHELM ZOLTÁN és SZÜCS TAMÁS) szerkesztésű ábra (térképek), hat statisztikai táblázat és 85 + 1 címfoldali színes, a szerzők és barátaik (PAP NORBERT és SZILÁGYI SÁNDOR) által készített, helyenként kétoldalas fénykép teszi látványossá. A felépítés és kivitelezés hatásos. Amit a kiadó elhibázott, hogy a kiadás évét és helyét elfelejtette a könyv impresszumában feltüntetni, ezáltal megnehezítve a jövő nemzedékének dolgát a pontos hivatkozás megadására.

Aki elolvassa a bevezető sorokat, szembesül azzal a ténnyel is, hogy a kötet megjelenését nem csak szakmai és hiánypótló motivációk vezérelték, hanem a szerzők személyes célja is, hogy e kötettel tisztelegjenek a 2010. március 18-án 70. életévét betöltött TÓTH JÓZSEF rector emeritus előtt.

Az első nagy egység Nepál természeti adottságait mutatja be 36 oldalon, az általános földrajzi szabályt követve földtan és felszínfejlődés, vízrajz, éghajlat, természetes növénytakaró és állatvilág, talajok és természeti erőforrások szakterületét érintve. A szöveg tudományosan, de

mindenki számára érthetően íródott, tehát míg a földrajzos társadalom számára esszenciális olvasmány, úgy a nem szakmabeliek is érdeklődéssel lapozhatják, tanulhatnak belőle. Mindezt a szöveges információt a mellékelt térképek segítségével azonosíthatjuk, a térben elhelyezhetjük. A színes ábrák a leírt szövegrészekhez nem túlbonyolított tartalommal rendelkeznek. Mindezt a szerzők helyszínen készített fényképei keltik életre, teszik látványossá. Sajnálatos azonban, hogy a fényképekhez nem tartozik legalább egy nyúl farknyi magyarázat, így még a lelkesen érdeklődő szakmabelinek is nehéz felismernie például a világ legmagasabb hegycsúcsát (a 8848 méter magas Sagarmatha-t [Mount Everest]) a többi képen található, hasonló karakterisztikájú hegységek csúcsai mellett. Ez összességében igaz a többi képre is, ami egyébként a szöveg kíséretében nagyszerű élményt ad, de az olvasó mentális térképén megnehezíti a bemutatott látnivaló helyes elhelyezését, mivel nem tudni hol, vagy pontosan miről készült.

A második nagy egységet, a Nepál történetét bemutató fejezet adja, amit a szerzők 77 oldalon jegyeztek le. Ennek első részében olvashatunk az ország szerfelett érdekes etnikai képéről, ahol a hegyvidéki nép eredetét, származását, letelepedésük körülményeit, kultúrájukat ismerhetjük meg részletesen. A korábbi fejezetben megszokottak szerint, itt is színes, jó minőségű térképeken tudjuk térben elhelyezni az olvasott információt. A lakosság történetét az ország históriája több alfejezetre bontva egészíti ki, bemutatva Nepál történelmi korszakait. Így kapunk egységes képet egyrészt a kezdetektől az 1750-es évekig, majd a neves fordulópontokra helyezve a hangsúlyt egészen napjainkig, pontosabban 2009-ig megtudhatunk mindent, ami lényeges Nepál történelméről és jelenlegi berendezkedéséről.

A harmadik, egyben utolsó fejezet 26 oldalon keresztül helyezi nagyító alá a társadalomföldrajzi adottságokat. Itt is a hagyományos felosztásban van szó a közigazgatási egységekről,

a népességszám alakulásáról, annak területi eloszlásáról, méreteiről. Ezt követik a primer szektorhoz kapcsolódó növénytermesztési- és állattenyésztési-mutatatók (rizs, kukorica, búza, köles, burgonya, juta, gyapot, cukornád, dohány, tea, olajos növények), valamint az ásványkincsek és energiaforrások leírása és ábrákkal való szemléltetése. Sajnálatos azonban, hogy a sok szép és jól kidolgozott ábra között a tenyésztett állatok térbeli megoszlásáról már nem készült hasonló illusztráció, az ásványkincsekhez tartozó pedig pontosan 96 oldallal korábban kerül bemutatásra, még a természeti adottságoknál (utóbbi esete önmagában nem baj, de legalább egy szövegközi hivatkozás nem ártott volna). A fejezet utolsó hat oldalán a turizmusról és a közlekedés adottságairól esik tömören szó, szintén gazdagon illusztrálva, ábrákkal és képekkel látványossá téve a szöveget.

A kötet végén, egyfajta mellékletként, négy oldalon hat részletes táblázat zárja a munkát, melyek szorosan kapcsolódnak a könyvben leírtakhoz, ezek a szövegközben is hivatkozva vannak, bár a könyvben elfoglalt pontos helyükre nincs utalás.

Apró észrevételeim természetesen nem csökkentik a kötet szakmai és eszmei értékét. Amit a három szerző készített, az nem csupán egy könyv és egy termék, aminek van kiskereskedelmi ára (3980 Ft), hanem a magyar geográfia egy újabb remeke. A világban sok olyan terület van még – különösen Ázsiában –, amelyről Magyarországon keveset tudunk, de a jelenlegi szerzőtríohoz hasonló gondolkodású és szakmai képességű emberek világ-, természet- és földrajzszeretete nyomán ezeket a hiányosságokat könnyen pótolhatjuk. Szerencsére Magyarországon mindig is születtek ilyen emberek, s reméljük velük közösen a jövőben még ennél is többet tehetünk az ismeretterjesztésért. Hasznos olvasást és tanulást kívánva szeretettel ajánlom mindenkinek a kötetet.

BOKOR LÁSZLÓ

KESSELYÁK PÉTER:
Túl a Kínai Nagy Falon
Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 160 p.

Az elmúlt esztendőök során Kína látványos gazdasági fejlődése és politikai térnyerése a magyar emberek számára is közvetlenül megfigyelhető tapasztalati tényné vált. A média rendszeresen szembesít bennünket a kelet-ázsiai

ország lélegzetelállító eredményeivel és égető problémáival. Immár mindennapjaink természetes részét képezik a nemcsak Budapesten, de a kisebb városainkban is felbukkanó kínai üzletek, miközben csöppet sem lepődünk meg azon,

ha a boltok polcain sorakozó legkülönbözőbb fogyasztási cikkek címkejét böngészve a „Made in China” felirattal találkozunk. A világ eseményeire talán kevésbé nyitottak számára is nyilvánvaló, hogy „Kínában valami nagy dolog zajlik”.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy hazánkban is fokozott érdeklődés tapasztalható Földünk legnépesebb országa iránt, aminek a hatásai a könyvpiacra is megfigyelhetők. Egymás után jelennek meg a „kínai csoda” okait boncolgató olvasmányos elemzések, az ősi keleti kultúra rejtelmait bemutató munkák, valamint a képes albumok, melyek a „középső birodalomban” készülődőket turisztikai ötletekkel vertézik fel, a nagy utazásról nem álmodozhatókat pedig a bennfentesség látszatát sugallva hívják képzeletbeli barangolásra egy messzi, titkokkal teli világba. A lelkes olvasó pedig sok-sok érdekes, ám jobbára felszínes ismerettel gazdagodva, általában a média révén kialakított előítéleteiben megerősítve csukhatja be a könyvet az utolsó lap aljához érve.

A Hét Krajcár Kiadó honlapjának rövid, de annál hangzatosabb ismertetője alapján KESSELYÁK PÉTER köteté is ebbe a sorba látszik illeszkedni: „E kötet szerzője a sors kivételes kegye folytán benne élhetett a kínai hétköznapi forgatagában. Írása fellebbenti a fátylat a kínai élet mindennapjairól, olyan mélységig, ami a felületes ismertetőkből és útleírásokból teljességgel hiányzik.” Igaz, ezek a némiképp reklámízű mondatok feltehetően „csak” a bevett kliséktől és a „nagy szavaktól” idegenkedő olvasókat zavarhatják. Az újdonságra, csodákra és titkokra vágyó szélesebb közönségnek inkább a 3. oldalon felbukkanó, meglehetősen prózai és a naprakészségnek még a látszatát is szétoszlató alcím szegheti kedvét: „Emlékirat, ami ma már történelem – Egy 16 hónapos kiküldetés tapasztalatai 1964/65-ből”.

Nagyon fontos azonban, hogy a kötetet ne az első felszínes benyomások alapján ítéljük meg, hanem kellő nyitottsággal adjuk át magunkat a szerző gondolatainak, melyek – egy államközi műszaki-tudományos együttműködés keretében – a hatvanas évek Magyarországról a maói Kínába, elsősorban Kantonba és annak tágabb környékére vezetnek minket, hogy aztán egy hosszú úton, Mongóliát, Délkelet-Szibériát és Kazahsztánt érintve térhessünk vissza hazánkba. Tapasztalni fogjuk, hogy a szöveg személyes hangvétele, tartalmi sokrétűsége, fogalmazásmódjának színessége hamar magával ragad minket.

A kötet kronológiai rendben mutatja be a hosszú kínai tartózkodás történetét, mely érdekfeszítő kérdéseket taglaló rövidebb gondolati kitérőkkel egészül ki. A munka különösen nagy értéke, hogy a szerző többnyire prózai kérdéseket érint. Milyen a mindennapi élet a trópusi párás melegben? Miről szólnak a kínai híradások? Mire elég a kereset? Miként élik meg a helyiek az ünnepeiket? Milyen a fiatalok társasági élete? Mit tudott a kínai átlagember a hatvanas évek derekán Magyarországról? Az ilyen és ehhez hasonló, „emberi léptékű” kérdések kortól, végzettségtől, sőt talán mondhatjuk, érdeklődési körtől függetlenül mindenki számára befogadható olvasmányt varázsolnak a kiadványból – arról pedig a szerző kifinomult megfigyelőkészsége és írói érzéke gondoskodik, hogy a színes mozaikok sokaságából kibontakozó összkép a korabeli kínai emberek világának mély rétegeit is feltárja.

A szerző visszaemlékezésében jó érzéssel kerüli az útleírások gyakori „tűpushibáit”. Munkája nem akar rájátszani a hazai közönség Kínával kapcsolatos bármiféle előítéleteire. Nem kívánja felvázolni egy egzotikus, idilli társadalom képét, ahová a modern európai világ áldásaitól/átkaitól esetleg megcsömörlött olvasó gondolatban elmenekülhet. De nem kívánja indokolatlanul felnagyítani e messzi világ furcsaságait, veszélyeit és szomorú problémáit sem, valamiféle hamis felsőbbrendűség érzését kínálva a karosszékében kényelmesen hátradőlő olvasó számára, vagy heroikus kalandregényt faragva egy emlékiratból. E helyett egy emberi léptékű visszaemlékezést kapunk, mely megélhetővé teszi, miként tárult föl honfitársunk előtt a kínai lét mindennapi valósága hosszú kínai kiküldetésének idején, jóval a népi Kína kikiáltása után, de bőven napjaink gazdasági csodája előtt.

Mindezzel együtt KESSELYÁK PÉTER munkája nemcsak a távol-keleti társadalomba kalauzol el bennünket, de egyben olyan időutazásra is hív, mely apró életképek, közbeszúrt gondolatok révén érzékeltesen eleveníti fel, hogyan festett a hatvanas évek mindennapjainak valósága a Magyar Népköztársaságban, a szocialista tábor „legvidámabb barakkjában”, illetve miként nyomta rá bélyegét a szovjet-kínai hatalmi vetélkedés a két országóriás, de adott esetben hazánk lakóinak életére is.

A kiadvány olvasmányos szövege igen erős képi tartalommal bír: az események szinte megélevenednek az ember szeme előtt. Az olvasó ezzel együtt sem kényszerül arra, hogy pusztán

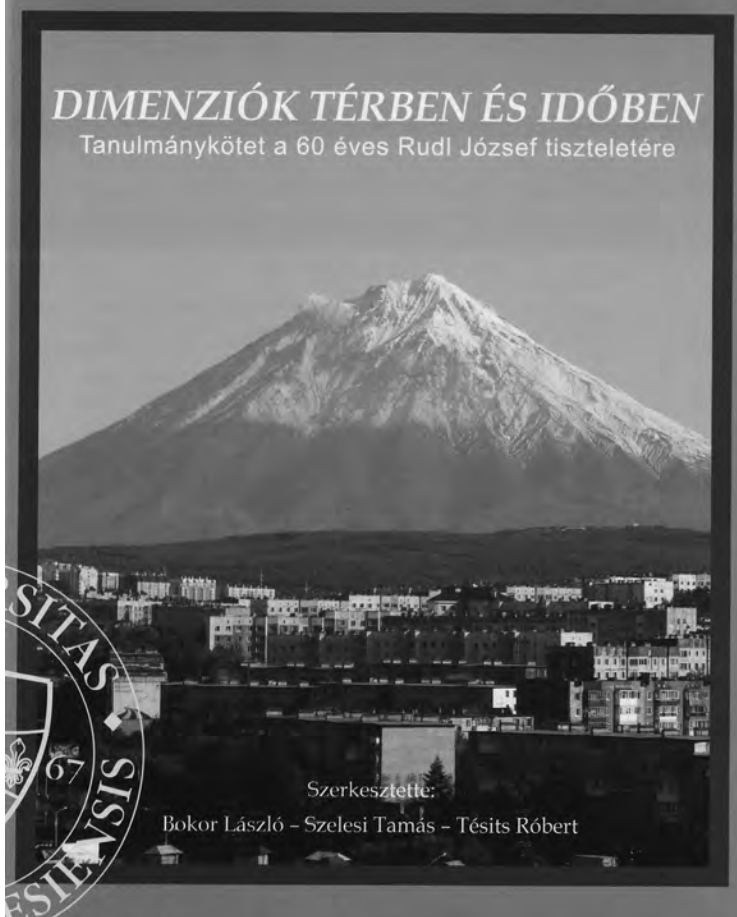
képzelőrejeire támaszkodják, hiszen a kötetet a szerző saját felvételeiből válogatott bőséges színes képmelléklet egészíti ki. Ezt különleges értékkel ruházza fel, hogy a – egyébként esztétikailag is színvonalas – fotókhoz a szövegben többnyire egy-egy kis történet is kapcsolódik. Így válnak a megörökített arcok hús-vér embereké, a dolgok felszínét leképező állóképek a mélyben zajló mozgalmas események lenyomatává. Bizonyos tekintetben talán jobb lenne, ha a felvételek és a hozzájuk tartozó történetek nem váltak volna el egymástól nyomdatechnikai és szerkesztési okokból kifolyólag. A szövegtörzstől elkülönülő fotóalbum ugyanakkor didaktikai szempontból nagyon hasznos szerepet tölt be: a képes oldalak lapozgatása – egyfajta színes „összefoglalóként” – kiváló lehetőséget nyújt a szövegben olvasottak átgondolására, a főbb információk biztos rögzítésére.

A kötet komoly érdeme, hogy a kínai tulajdonnevek mind a hivatalos, latin betűs pinyin, mind a helyes kiejtést jobban elősegítő fonetikus átírásban feltüntetésre kerülnek, elősegítve a széles olvasóközönség tájékozódását. Sajnálatos ugyanakkor, hogy a szövegben gyakorta találunk kisebb helyesírási hibákat (pl. „távolkeleti”, „árúház”, „Ming dinasztia”), főként a központozás tekintetében. Ezeket érdemes lett volna gondosan kiszűrni, különösen annak fényében, hogy a kötet érdekes és értékes olvasmányt jelenthet az ifjúság számára is, melynek helyesírási készsége bizony jó és rossz irányba egyaránt könnyen formálható. Nagyobb pontosságra kellett volna törekedni korai magyar nyelvelmélünk idézésekor is („feheruuaru rea meneh hodu utu rea”), mely a szövegben hibásan nyer említést („Fehérvarra meneh hadi utu rea” [p. 84.]). Szintén az érdeklődő ifjúságra, de a fiatalabb

középkorúakra gondolva is mondhatjuk, hogy a szerzőnek a hatvanas évek Kínájában szerzett tapasztalatait esetenként nemcsak a korabeli, hanem a jelenlegi magyar társadalom nyelvére is érdemes lett volna „lefordítania”. (Lásd például: „egy kiemelt professzori fizetés 200 Yuan volt havonta, ami 1964-es árfolyamon 2000 Ft-nak felelt meg” [p. 30.]) A kelet-ázsiai ország földrajzát kevésbé ismerő olvasók emellett bizonyára joggal érzik hiányát egy olyan térképnek, mely – a fotómellékletet záró vázlatlall ellentétben – a kínai utazás főbb állomásait ábrázolná, nemcsak Kantont, Pekinget és Sanghajt.

A szerző a bevezetőben szabadkodik, amiért írása csak 45 év elteltével lát napvilágot. Nyugodtan állíthatjuk: ez a kötet az elmúlt közel fél évszázad folyamán bizonyára soha nem lett volna annyira érdekes, mint éppen napjainkban. Ha „nyomban” világot lát, a hatvanas évek sajátos hangulatát megidéző sorai kétségkívül a cenzúra áldozataivá váltak volna. A MAO CE-TUNG Kínájának mindennapjait, a nem túl távoli múltat ecsetelő fejezetek pedig különösen sok tanulságot közvetítenek számunkra napjainkban, amikor a „középső birodalom” egzotikus érdeklődésünk tárgyából jelenünk markáns alakítójává lépett elő. Az olvasmányos, izgalmas, egyszerűsmind gondolatébresztő emlékiratot tehát „érett kora” ellenére (vagy épp annak köszönhetően) élvezettel és haszonnal forgathatja minden felnőtt és ifjú, aki érdeklődik a kelet-ázsiai ország, a távoli kultúrák, vagy akár a történelem iránt – és azok a kutatók is, akik MAO Kínájának vizsgálatakor a statisztika számai és a történeti dokumentumok mögött rejtőző mindennapi valóságot is szeretnék megpillantani.

GYURIS FERENC

BOKOR LÁSZLÓ–SZELESI TAMÁS–TÉSITS RÓBERT (szerk):
Dimenziók térben és időben
PTE TTK Földrajzi Intézet, Földtudományok Doktori Iskola,
Publikon Kiadó, Pécs, 212 p.

A Rudl József 60. születésnapjára megjelent tanulmánykötet tizenkét földrajzi témájú írást tartalmaz. A szerzők így tisztelegnek az ünnepelt pályafutása és életműve előtt.

További információ: tesits@ttk.pte.hu

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő:
MICHALKÓ GÁBOR

Szerkesztők:
EGEDY TAMÁS, HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYÖRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, KOCSIS KÁROLY,
KOVÁCS ZOLTÁN, MEZŐSI GÁBOR,
PROBÁLD FERENC, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 43–45. Telefon, fax: (06-1) 319-3186
E-mail: mft@sparc.core.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Előszó – MICHALKÓ GÁBOR	1
Értekezések / Studies	
JANKÓ FERENC – MÓRICZ NORBERT – PAPPNÉ VANCSÓ JUDIT: Klímaváltozás: diskurzusok a katasztrófától a kételkedésig (2. Rész) / Climate change: discourses from catastrophe to scepticism	3
BOROS LAJOS – PÁL VIKTOR: A gazdasági válság hatásai és a rá adott válaszok különböző földrajzi léptékeken / The effects of the economic crisis and policy responses on various geographical scales	17
MEZŐSI GÁBOR – BATA TEODÓRA: A földrajzi tájak határai / Boundaries within the geographical landscapes	33
BELUSZKY PÁL: Tájsoroló – „Szűkmarkú, szép föld – az Őrség” / Landscapes by landscapes – the Őrség	45
PÉNZES JÁNOS: A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszer-változás után / Spatial restructuring of low-income settlements after the political transition	59
IZSÁK ÉVA – BERKI MÁRTON – BAJI PÉTER – NIKITSCHER PÉTER: A város és értelmisége – metszetek a pécsi bauhauslerekéntől napjainkig / The city and its intellectuals – segments from the bauhauslers to contemporary Pécs	71
Kisebbségi tanulmányok / Short papers	
TÓTH GÉZA – KINCSES ÁRON: A mai magyarországi bevándorlás térbeli autokorreláltsága / Spatial autocorrelation of current Hungarian immigration processes	83

Krónika

Beszámoló a Cholnoky Jenő tiszteletére rendezett emlékkonferenciáról – DUSEK LÁSZLÓ	93
Moholi Károly emlékülés – GYŐRI FERENC	94
Teleki Pál emléktábla-avatás Pestszentlőrincen	97
Somogyi Sándor 85 éves – KERESZTESI ZOLTÁN	97
Hanusz Árpád 65 éves – FRISNYÁK SÁNDOR	98
Veress Márton 65 éves – PUSKÁS JÁNOS – TÓTH GÁBOR – ZENTAI ZOLTÁN	100
Lehmann Antal (1936–2010) – FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS – SCHWEITZER FERENC	101
Antal Zoltán (1931–2011) – VIDÉKI IMRE	102
Személyi kitüntetések	103

Irodalom

Dietrich Hagen: Az 1717-es siralmas tengerár – PAPP-VÁRY ÁRPÁD	105
Rudolf Kučera: Közép-Európa története – egy cseh politológus szemével – TÁTRAI PATRIK	106
Wilhelm Zoltán – Kisgyörgy Péter – Déri Iván: Nepál – BOKOR LÁSZLÓ	108
Kesselyák Péter: Túl a Kínai Nagy Falon – GYURIS FERENC	109

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
Felelős szerkesztő: Michalkó Gábor
Tördelés és nyomdai előkészítés: Graphisto Kft.
Borítóterv: Liszi János
Telefon: (20) 971-6922, e-mail: bela.graphisto@gmail.com
Készült 900 példányban
Nyomdai kivitelezés: Bonex Press Kft.
Tel.: 422-0327, www.bonex-press.hu
HU ISSN 0015-5411